İNCELEME | ARAŞTIRMA

Rus Devlet Arşivlerinden

100 Belgede Ermeni Meselesi

Çarlık Rusyası,
Fransa, İngiltere...
Dönemin bu üç
büyük devletinin
Türk-Ermeni
çatışmasındaki
rolü neydi?

Mehmet Perinçek

DK DOĞAN KİTAP

Rus Devlet Arşivlerinden

100 Belgede Ermeni Meselesi

Mehmet Perinçek

DK DOĞAN KİTAP

İçindekiler

Önsöz 13
Giriş 17
Belge 1: *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin 1926 baskısında "Ermeni Meselesi" maddesi 25
Belge 2: *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin 1926 baskısında "Taşnaksutyun" maddesi 33
Belge 3: Sovyet Ermenistanı devlet adamı B. A. Boryan'ın *Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB* adlı eserinden 39
Belge 4: Rus Türkolog V. A. Gordlevskiy'in Türkiye Notlarından. . . 44
Belge 5: Ermeni Sovyet tarihçi G. M. Arutyunyan'ın *XIX. Yüzyılın 90'lı Yıllarının Ortalarında İngiliz Burjuvazisinin Ermeni Meselesindeki Gerici Politikaları* başlıklı doktora tezinden 45
Belge 6: Ermeni Bolşevik önder O. A. Arutyunyan'ın hatıralarında 1905 Kırımı ve Taşnaklar 46
Belge 7: Sovyet tarihçi P. Kitaygorodskiy'in *Sömürge Köleliğinden Milli Bağımsızlığa* adlı eserinden 48
Belge 8: Taşnaksutyun'un yayın organı *Orizon* gazetesinde 1912 yılında yayımlanan makaleden 49
Belge 9: Sovyet Ermenistanı'nın yazarlarından S.G. Pirumov'un *Yurtdışındaki Taşnaklar* başlıklı kitabından 50
Belge 10: Ermenistan'ın ilk başbakanı ve Taşnak Partisi'nin kurucusu O. Kaçaznuni'nin Taşnak Partisi'nin bir yurtdışı konferansına sunduğu rapordan 51
Belge 11: Menşevik Gürcistanı'nın Toprak Bakanı Karibi'nin Ermeni iddialarına karşı yazdığı *Kızıl Kitap* adlı eserinden 53
Belge 12: General Prof. Dr. N. G. Korsun'un Kızıl Ordu Harp Akademisi'nde askeri coğrafya dersinde okutulan "Türkiye" adlı eserinden 55
Belge 13: General Prof. Dr. N. G. Korsun'un SSCB Savunma Halk Komiserliği Devlet Askeri Yayınevi tarafından basılan *Alaşkart Ve Hamadan Harekâtları/1915 Yılında Dünya Savaşı'nın Kafkasya Cephesi* adlı eserinden 56
Belge 14: Sovyet Ermenistanı'nın önemli devlet ve bilim adamlarından A. B. Karinyan'ın "Ermeni Milliyetçi Akımlarının Özelliklerine Dair" başlıklı makalesinden 58
Belge 15: Ermeni Sovyet tarihçi A. A. Lalayan'ın "Karşıdevrimci 'Taşnaksutyun' ve Emperyalist Savaş 1914-1918" başlıklı makalesinden 60

Belge 16: Bir Ermeni yetkilinin "Rus-Türk Savaşı'nda
Ermeni Gönüllü Birliklerinin Faaliyetleri" başlıklı raporundan 61
Belge 17: Ermeni Bolşevik A. Erzikyan'ın
Sovyet Ermenistanı'nda Ermenice basılan
Emekçilerin Mahkemesinde başlıklı eserinden 62
Belge 18: Çarlık Rusyası Dışişleri Bakanı
S. D. Sazonov'un İstanbul Büyükelçisi Girs'e telgrafı 63
Belge 19: Çarlık Rusyası Dışişleri Bakanı
S. D. Sazonov'un İstanbul büyükelçisi Girs'e telgrafı 64
Belge 20: Ambartsum Arakelyan'ın *Mşak* gazetesinde
20 eylül 1914'de yayımlanan makalesinden 65
Belge 21: Çarlık Rusyası III. Siyasi Dairesi danışmanının
İstanbul büyükelçisi M. Girs'e telgrafı 66
Belge 22: Rusya'nın Makü konsolosunun
27 ekim 1914 tarihli şifreli telgrafı 67
Belge 23: Karargâh komutanı Yudeniç'in
General Nikolayev'e telgrafı 69
Belge 24: Kars bölgesi askeri vali yardımcısının
Kars bölgesi askeri valisine tehcir öncesindeyazdığı
4 ocak 1915 tarihli ve 2 no'lu rapor 71
Belge 25: Askeri Vali Podgurskiy'in Sarıkamış'a
Albay Grigoliya'ya ve Ardahan, Oltu, Kağızman
bölgeleri komutanlarına telgrafı 73
Belge 26: General Ohanovskiy'in Kafkas Ordusu Karargâhı'na,
Kars'ın askeri durumuna ilişkin telgrafı 75
Belge 27: 1915 şubatında Tiflis'teki bütün
Ermenistan Milli Kongresi'nde Taşnaksutyun Partisi'nin
askeri kanat temsilcisinin yaptığı konuşmadan 77
Belge 28: Tehcir öncesi Ermenilerin Müslüman köylerini
yağmalaması hakkındaki Çarlık raporu 79
Belge 29: Sovyet Ermenistanı devlet adamı
B. A. Boryan'ın *Ermenistan, Uluslararası
Diplomasi ve SSCB* adlı eserinden 81
Belge 30: Çarlık Rusyası Dışişleri bakan
yardımcısının Londra Büyükelçisi Benkendorf'a telgrafı 82
Belge 31: Taşnaksutyun Partisi'nin Dışişleri
Bürosu başkanı Zavriyev'in Çarlık Rusyası'nın
Londra ve Paris büyükelçileri Benkendorf ile
İzvolskiy'e 1915 mayısında gönderdiği mektuptan 83
Belge 32: General Oganovskiy'in General Nikolayev'e telgrafı 85
Belge 33: General Kalitin'in Kafkas ordu komutanına telgrafı 87
Belge 34: Bir Rus komutanın General Yudeniç'e telgrafı 89
Belge 35: Genelkurmay başkanı adına Dışişleri Bakan

Yardımcısı Neratov'a mektup 91
Belge 36: Kafkas Ordu Karargâhı'na bağlı askeri mahkemesinden bir dosya 93
Belge 37: Rus Kafkas Ordu Karargâhı'na bağlı Askeri Mahkeme Dairesi başkanının tehcir öncesi bir olaya dair yazışmaları 99
Belge 38: Rus Orduları Kafkas Cephesi Başkomutanı Prjevalskiy'in, Tiflis'teki askeri genel valiye telgrafı 105
Belge 39: İşgal hukukuna göre işgal edilen Türkiye illerinin komiseri İvanitskiy'in telgrafı 107
Belge 40: Türk Orduları Kafkas Cephesi Komutanı Vehib Paşa'nın Rus Orduları Kafkas Cephesi Başkomutanı General Prjevalskiy'e mektubu 108
Belge 41: Tuğgeneral Levandovskiy'in General Obraztsov'a 29 ocak 1918 tarihli telgrafı 111
Belge 42: Kafkas Cephesi Karargâh komutanının Kafkasardı Komiserliği'ne telgrafı 113
Belge 43: Rus Kafkas Orduları Komutanı Odişelidze'nin telgrafı 115
Belge 44: Ermenistan'ın ilk başbakanı ve Taşnak Partisi'nin kurucusu O. Kaçaznuni'nin Taşnak Partisi'nin yurtdışı konferansına sunduğu rapordan 117
Belge 45: H. Hovsepyan'ın 1930 yılında Ermenistan'da devlet tarafından Azerice basılan *Savaş ve Kuruluş'un 10 Yılı* adlı kitabından 121
Belge 46: A. A. Lalayan'ın "Taşnaksutyun Partisi'nin Karşıdevrimci Rolü" başlıklı makalesinden 123
Belge 47: T. Haçikoglyan'ın Sovyet Ermenistanı Kızıl Ordusu Avcı Tümeni'nin kuruluşunun 10. yıldönümü dolayısıyla Kızıl Ordu tarafından basılan kitapçığından 124
Belge 48: Önemli Sovyet doğubilimci V. A. Gurko-Kryajin'in *Yakındoğu ve Devletler* adlı eserinden 125
Belge 49: Basar Geçar bölgesindeki Azeri kökenli Ermenistan vatandaşı Veys Veysov'un Sovyet Ermenistanı'nda yayımlanan *Horrdayn Ayastan*'da çıkan anılarından 126
Belge 50: Sovyet tarihçi İrandust'un *Kemalist Devrim'in İtici Güçleri* adlı eserinden 127
Belge 51: Rus Beyaz Ordusu generali A. İ. Denikin'in anılarından 128
Belge 52: Sovyet Ermenistanı'nın ve SSCB'nin önemli liderlerinden A. İ. Mikoyan'ın 1919 aralığının başında Lenin'e sunduğu "Kafkasya Meselesine Dair" başlıklı raporundan 129
Belge 53: Taşnak Ermenistanı Genelkurmay Başkanı

Zinkeviç'in 17 ağustos 1919 tarihli raporundan 133
Belge 54: Ermenistan Komünist Partisi'nin
III. Enternasyonal'in 2-6 mart 1919 tarihlerinde
toplanan birinci kurucu kongresine sunduğu rapor 135
Belge 55: Bir Taşnak subayının 1920 yılında
Beyazıt-Varam Bölgesi'nden yazdığı rapordan 139
Belge 56: Azerbaycan Komünist Partisi (Bolşevik)
Merkez Komitesi Prezidyumu protokolünden 140
Belge 57: Azerbaycan Sovyet iktidarının
Taşnak Ermenistanı'na ültimatomu 141
Belge 58: 11. Kızıl Ordu Komutanlığı'nın
Taşnaklara ültimatomu 142
Belge 59: Neriman Nerimanov, Mdivani gibi üst düzey
Sovyet yetkililerin imzasını taşıyan ve
Çiçerin'e yazılan 19 haziran 1920 tarihli rapordan 143
Belge 60: Bir Taşnak yetkilisinin hükümetin başı
A. Ogancanyan'a yazdığı 21 haziran 1920 tarihli mektuptan 145
Belge 61: Stalin'in Orconikidze'nin telgrafının üzerine kendi el
yazısıyla düştüğü not 147
Belge 62: Ermenistan Komünist Partisi'nin III. Enternasyonal'in
19 temmuz-17 ağustos 1920 tarihlerinde toplanan
ikinci kongresine sunduğu rapordan 149
Belge 63: Kızıl Ordu komutanlarından V. Tarhov'un RSFSC
Yüksek Askeri Yayın Konseyi'nin resmi yayın organı
Voyenniy Vestnik dergisinde yayımlanan anıları 151
Belge 64: Bolşeviklerin önemli liderlerinden
S. M. Kirov'un 29 temmuz 1920 tarihli telgrafından 157
Belge 65: 11. Kızıl Ordu komutanına yazılan imzasız mektup 159
Belge 66: Nahcivan Devrim Komitesi'nin 1 ağustos 1920'de
Taşnak hükümetine gönderdiği mektuptan .162
Belge 67: Kâzım Karabekir'in Halil Paşa'ya mektubu 163
Belge 68: Kâzım Karabekir'in Halil Paşa'ya mektubu 167
Belge 69: Türkiye'ye gelen ilk Sovyet elçilik heyetinin
sekreteri Y. Y. Upmal'in 14 eylül 1920'de Bakü'den Moskova'ya
gönderdiği "çok gizli" damgalı şifreli telgraftan 169
Belge 70: Doğu Halkları Propaganda ve Harekât
Konseyi Prezidyumu'nun 17 eylül 1920 tarihinde Bakü'de
gerçekleşen toplantısında aldığı kararlardan 171
Belge 71: Ermenistan Komünist Partisi
(Bolşevik) Merkez Komitesi'nin talimatı 174
Belge 72: Türk ordularının Sarıkamış'ı almasının
arifesinde Taşnak hükümeti dışişleri bakanının
Tiflis'teki temsilcisine gönderdiği telgraf 176

Belge 73: Orconikidze'nin Lenin ile Çiçerin'e telgrafı ve telgrafın üzerine Lenin, Stalin ve Çiçerin'in el yazılarıyla düştükleri not 177
Belge 74: Stalin'in Çiçerin'e Bakü'den telgrafı 180
Belge 75: Bir Taşnak komutanın genel karargâha gönderdiği 14 kasım 1920 tarihli rapordan 181
Belge 76: Türk ordusunun harekâtıyla ilgili Ermeni Gümrü Bolşeviklerinin yayın organı *Komünist* gazetesinde çıkan makaleden 182
Belge 77: G. K. Orconikidze'nin Y. V. Stalin'e 22 kasım 1920 tarihli telgrafı 183
Belge 78: Ermenistan Devrim Komitesi'nin 1920 yılının aralık ayında yayınladığı bildiriden 184
Belge 79: Mdivani'nin Stalin ile Orconikidze'ye 3 aralık 1920 tarihli telgrafı 185
Belge 80: Taşnakların son başbakanı Vratsyan'ın, yayın organları *Araç*'ın 3 aralık 1920 tarihli sayısında yayımlanan makalesinden 188
Belge 81: G. K. Orconikidze'nin Y. V. Stalin'e, V. İ. Lenin'e, G. V. Çiçerin'e tel hattı üzerinden doğrudan gönderdiği raporu 189
Belge 82: Stalin'in *Pravda* gazetesinde 4 aralık 1920 tarihinde yayımlanan "Yaşasın Sovyet Ermenistanı!" başlıklı yazısından 192
Belge 83: Mdivani'nin Stalin ile Orconikidze'ye 5 aralık 1920 tarihli telgrafı 193
Belge 84: Sovyet Ermenistanı'nın İçişleri Halk Komiseri A. A. Bekzadyan'ın Sovyet Rusya'nın Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e gönderdiği 10 aralık 1920 tarihli mektuptan 197
Belge 85: RSFSC'nin Kafkasya'daki yetkili temsilcilerinden Şeynman'ın Çiçerin'e ve Orconikidze'ye telgrafı 198
Belge 86: Dışişleri Halk Komiserliği'nin Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosu'na sunduğu rapor 199
Belge 87: Orconikidze'nin Kremlin'e telgrafı ve Stalin'in el yazısıyla üstüne düştüğü not 205
Belge 88: M. V. Frunze'nin Lenin ile Troçki'ye Batum'dan gönderdiği telgraftan 209
Belge 89: Ermenistan SSC heyeti başkanı M. Mravyan'ın Kars Konferansı'ndaki açılış konuşmasından 210
Belge 90: Sovyet Ermenistanı'nın önemli devlet adamlarından A. F. Myasnikyan'ın 29 kasım 1921 tarihinde yayımlanan "Eski ve Yeni Ermenistan" adlı makalesinden 211
Belge 91: Hınçak Partisi'nin Paris seksiyonu sorumlularından

hukuk doktoru Gurgen Tahmazian'ın Sovyet Ermenistanı'na gönderdiği 1 aralık 1921 tarihli mektuptan 213
Belge 92: A. F. Myasnikyan'ın 25 ocak 1922 tarihinde yayımlanan "Ermenistan Komünist Partisi'nin Anlamı" adlı makalesinden 214
Belge 93: Kızıl Ordu komutanlarından M. V. Frunze'nin Bütün Ukrayna Merkez Yürütme Kurulu ve Ukrayna SSC Halk Komiserleri Sovyeti'nin 2 şubat 1922 tarihli oturumunda sunduğu Türkiye raporundan 215
Belge 94: 17 ağustos 1922 tarihli RKP MK Politbürosu oturumu protokolünden 216
Belge 95: 23 kasım 1922 tarihli RKP MK Politbürosu oturumu protokolünden 217
Belge 96: RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Litvinov'a Lozan'dan mektubu 219
Belge 97: RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Litvinov'a Lozan'dan gönderdiği mektuptan 221
Belge 98: Sovyet Ermenistanı devlet adamı B. A. Boryan'ın *Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB* adlı eserinden 222
Belge 99: Sovyet Ermenistanı'nın teorisyenlerinden Marents'in 1928 yılında yayımlanan makalesinden 223
Belge 100: 21 şubat 1985 tarihli Politbüro toplantısı tutanağından 224

Önsöz

Mehmet Perinçek'in Rus devlet arşivlerinde bulduğu belgelere göz attığımda, 'Bu iş galiba bitiyor' diye mırıldandım. Evet, Rus arşivleri, dönemin diğer Rus ve Ermeni kaynaklarıyla birlikte, Ermeni soykırımı iddiaları hakkında hükmünü veriyor: İddialar geçersizdir.

Kesin hüküm diyorum, çünkü hükmü temyiz edeceği farz edilenlerin bizzat kendileri, o kesin hükme son noktayı koyuyorlar. Başta bağımsız Ermenistan'ın 1918-19 yıllarındaki ilk Başbakanı Hovannes Kaçaznuni olmak üzere, dönemin Ermeni siyasetçileri, Ermeni komutanları, Ermeni tarihçileri, 1920'den İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar yazdıkları resmi raporlarda, yazışmalarda ve kitaplarda, hep aynı görüşü savunmaktadırlar. Özetlersek:

1. Ermeni milliyetçi ve ayrılıkçı örgütleri, XIX. yüzyıldan başlayarak yabancı büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama planları içinde nâzım rol oynamışlardır.

2. Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'ni paylaşma savaşı olmuştur. Ermeni ayrılıkçı hareketi daha savaş öncesinde Türkiye'nin düşmanları tarafından silahlandırılmış ve örgütlenmiştir. Çarlık Rusyası, İngiltere ve Fransa, savaşın çeşitli aşamalarında Ermeni gayrı nizami ve nizami güçlerini ateşe sürmüşlerdir.

3. Türkiye, 1914 yılından 1923 yılına kadar bekası için savaşmaktaydı. Bu savaş haklı bir savaştı. Savaş, tüm tarafların çok ağır kayıplar vermesine yol açtı. Kurtuluş Savaşı'yla Türkiye, Osmanlının küllerinden doğdu. Rumlar gibi Ermeniler de yenilen taraf oldular. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi paylaşmak isteyen büyük devletlerin ordularında savaşan veya bu ordularla işbirliği içinde Osmanlı ordularına saldıran, Osmanlı sivilleri katleden Ermeniler, diğer kullanılan güçler gibi, bu trajediden paylarına düşene katlanmak zorunda kaldılar. Bu açıdan her iki tarafın sivil/muharip kayıpları savaş bilançolarının zayiat başlığı altında yer aldı.

4. Daha acısı, savaşın halk kitleleri içindeki boyutu olmuştur. Ermeni milliyetçi örgütlerinin yabancı ordulardan kuvvet alarak giriştikleri etnik temizlik hareketleri, Ermeni ve Müslüman halk arasında karşılıklı kırımları da tetiklemiştir.

5. Osmanlı hükümetinin 1915 yılındaki tehcir kararı ve uygulaması, bir savaş önlemidir. Bu önlem teamüli hukukun bir unsurudur ve bugün Cenevre Sözleşmeleri'ne ek 2. Protokolün 17. maddesinde tedvin edilmiştir. Tehcir, Osmanlı yöneticilerinin de kabul ettiği bazı aşırılıklara rağmen, hukuka uygundur.

6. Toplam olarak baktığımızda, Türk devletinin Ermenilere yönelik kasıtlı ve önceden planlanmış bir kırım veya soykırım uygulaması yoktur. Olaylar, devletler arasında savaş ve halklar arasında karşılıklı kırım kapsamı içindedir. Bu arada kıtlıklar, epidemiler ve sert iklim koşulları, savaşın kurbanlarının sayısına yüz binleri eklemiştir. Türkler de, Ermeniler gibi, ama sayıca onlardan çok daha fazla sivil kaybıyla daha az bir bedel ödememişlerdir.

Türkiye'yi on yıllar boyu uluslararası düzlemlerde benzer görüşleri ifade ederek savunurken, bu saptamaların hepsinin, ama hepsinin, Ermeni devlet adamları ve tarihçilerince daha önce yapılmış olduğunu bilmemiş olmaktan dolayı hayıflanıyorum.

Diyebilirim ki, Mehmet Perinçek'in Rus arşivlerinde ve diğer Rus kaynaklarında gün ışığına çıkardığı bilgiler, Ermeni soykırımı iddialarına öldürücü bir darbe indirmektedir. Bu bilgiler, yalanları berhava etmek için bize adeta bir cephanelik sunmaktadır. Gerçeğin yalanla savaşında bize savaşın kaderini etkileyen bir silah kazandırmaktadır.

Mehmet Perinçek, bana on binlerce sayfalık arşiv belgesinden ve Rusça yayımlanan Ermeni ve Rus kaynaklardan söz ettiği zaman, ilk aklıma gelen bunları özetleme ihtiyacı oldu. Bu malzeme, zamanı çok kıt olan çağımız insanı için bir elkitabı haline getirilemez miydi? Yüz belge seçerek Ermeni sorununu aydınlatma fikri böyle oluştu ve Mehmet Perinçek'e bunu önerdim. Böylece bu önsözü yazma görevini de daha o zaman üstlenmiş oldum.

Şimdi mesele, tarihi bir gerçeği, bilimsel bir gerçeği, bütün insanlıkla paylaşmaktır. Türkiye'yi hedef alan haksız ve insafsız psikolojik savaşı yalnız cepheden göğüsleyerek püskürtemeyiz. O psikolojik savaşı yürüten devletlerin içinde de cepheler açmak zorundayız. Rus arşivinden çıkarılan yüz belge, bize bu imkânı vermektedir. Şimdi seferber olup bu kitabı, Ermeni soykırımı yalanının baş verdiği her köşeye ulaştırma zamanıdır. "Bize inanmıyorsanız, işte buyurun, gerçekleri Ermeni devlet adamları ve tarihçilerinden ya da Rus arşivlerinden öğrenin!" demeliyiz.

Bu kitap, önce bizlerdeki haklılık duygusunu güçlendirecek, milletimize ve devlet geleneğimize olan güvenimizi pekiştirecektir. O nedenle önce biz Türkler bu kitabı iyi incelemeliyiz. XX. yüzyılın XXI. yüzyıla uzanan en uzun kuyruklu yalanına karşı mücadele ediyoruz. Haklıyız. Bu bilinci paylaşmamız, alacağımız sonuçta belirleyici olacaktır.

Gerçeği elimizde tutmaktan kuvvet alarak, o yalana teslim olan herkesi aydınlatabilir ve kurtarabiliriz. Evet "kurtarmak" diyorum, çünkü

Ermeni soykırımı yalanını kabul etmek, aslında bir esarettir.

Bu kurtarma faaliyeti için, bu kitabı hızla İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça ve elbette Ermenice basmalı ve yaymalıyız. Resmi ve özel kuruluşların bu milli görevi üstlenmeleri kuşkusuz isabetli olacaktır.

Rus arşivlerindeki ısrarlı çalışmasını bu kitapta özetleyen Mehmet Perinçek'e, bu kitaba emeği geçen herkese ve bu kitabı dünyanın her tarafına taşıyacak bütün hakikat sevdalılarına takdir ve şükran duygularımı sunuyorum.

Gündüz Aktan
E. Büyükelçi
12 ocak 2007

Giriş

Ermeni meselesi ve buna bağlı olarak Ermeni soykırımı iddiaları, son dönemde Türkiye ve dünya kamuoyunu belki de en fazla meşgul eden konuların başında geliyor. 1915-23 yılları arasında yaşanan olayların en önemli tanıkları ise, Türk ve Ermeni tarafları yanında, Çarlık Rusyası ve Sovyet Rusya'dır. Bu nedenle Rusya devlet arşivleri, Ermeni meselesinde gerçeklerin saptanmasında önemli rol oynayacak belgelere sahiptir.

Rus devlet arşivlerinin önemi

Birincisi, Çarlık Rusyası, XIX. yüzyıl ortalarından 1917 yılında yıkılana kadar Ermeni meselesinin taraf olarak içindedir. Rusya, Osmanlı Devleti'ni paylaşma savaşı yürüten büyük devletlerden biri olarak, 1915 tehcirinin öncesi ve sonrasını en ince ayrıntısına kadar kayda geçirmiştir.

İkincisi, Kurtuluş Savaşımız yıllarında Sovyet Rusya, Anadolu'da kurulan Devrimci Türkiye'yle aynı cephede savaşmıştır. İngiltere'nin Kafkas seddine karşı Türkiye'nin Doğu Cephesi ile Sovyet Rusya'nın Kafkasardı Cephesi birleşmiştir. Bu dönemde Sovyet arşivleri yine birinci elden kaynaktır.

Üçüncü olarak ise Rusya'nın Taşnakları kullanması nedeniyle Taşnak belgelerinin önemli bir kısmı Çarlık arşivlerinde bulunmaktadır. Sovyet arşivlerinde ise Sovyet cumhuriyeti olan Sovyet Ermenistanı arşivlerinin birçok belgesini bulmak mümkündür. Ermeni devlet arşivlerindeki çok sayıda önemli belge bugün araştırmacılara kapalıdır. Ancak o belgelere Rus devlet arşivleri üzerinden ulaşılabilmekteyiz. Bunlara Azerbaycan ve Gürcistan kaynakları da eklenebilir.

Alman generallerinin, İngiliz subaylarının, Amerikan misyonerlerinin gözlemleri, emperyalist emellerini bir kenara bıraktığımızda dahi, "kişiselliği" aşamazken, Rusya her iki dönemde de olaylara devlet olarak tanıklık etmektedir. Bunlara bir de Ermeni ve diğer Kafkasardı cumhuriyetlerinin kaynaklarını eklediğimiz zaman, Rus devlet arşivle-

rinin Ermeni meselesinde en önemli belgeleri barındırdığını söylememiz abartı olmayacaktır.

Rus arşivlerinde, Çarlık Rusyası'nın, Sovyet devletinin, Taşnak ve Sovyet Ermenistanı'nın en üst düzeydeki yetkilileri tarafından imzalanmış çok gizli raporlar ve yazışmalar bulunmaktadır. Bu belgeler, Ermeni soykırımı iddiasında bulunanların itiraflarını içermekte, Ermeni meselesini Türkiye'ye karşı kullanan güçlerin saptamalarını ortaya koymaktadır. Ayrıca Çarlık Rusyası ve Sovyet Rusya gibi üçüncü bir gücün saptamalarını yansıtması nedeniyle de, uluslararası alanda etkili ve geçerli kanıt değeri taşımaktadır. Özellikle raporlar ve iç yazışmalar, devlet yetkililerinin gerçeği belirlemeye yönelik samimi değerlendirmelerini içermektedir.

Rus devlet arşivlerinden çıkan temel sonuçlar

Rus devlet arşivlerindeki belgelerin ortak özelliği, Türkiye'nin tezlerini esas olarak doğrulaması ve Ermeni soykırımının uluslararası bir yalan olduğunu tartışmasız bir biçimde gözler önüne sermesidir. Rusya'da Çarlık Rusyası'nın ve Sovyet döneminin devlet arşivlerinde Ermeni meselesi üzerine, 1998 yılından bu yana sekiz yıldır yaptığım çalışmalar sonucunda ulaştığım belgelerin içeriği şöyle özetlenebilir:

1. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında hem devletler arası savaş düzleminde, hem de halklar arasındaki boğazlaşmalarda, karşılıklı kırımlar (mukatele) yaşanmıştır. Çarlık Rusyası ordularında 200 000 Ermeni askerinin savaştığı göz önünde tutulursa, çok sayıda askerin bu savaşta hayatını kaybettiği öncelikle saptanır. İkincisi Ermeni çetelerinin yabancı devletlerle işbirliği ve etnik temizliğe girişmeleri nedeniyle, Osmanlı/Türk Devleti ile bu çeteler arasında çatışmalarda karşılıklı kayıplar verilmiştir. Üçüncüsü, ordular arasındaki savaş cepheleri dışında, Ermeniler ve Müslüman halk (Türkler ve Kürtler) arasında da karşılıklı şiddet uygulanmış ve çok sayıda insan ölmüştür.

2. Belgeler, 1915-1920 yılları arasında Ermeni çetelerinin Kafkasardı'nda, Doğu Anadolu'da ve Kilikya olarak adlandırılan Adana ve Maraş bölgesinde Türkiye ve Azeri Türkleri ile Kürtlere yönelik sistemli kırım politikası izlediğini kanıtlamaktadır.

3. Hem devletler arasındaki savaşın, hem de Müslüman-Ermeni boğazlaşmalarının baş sorumlusu, Batılı emperyalistler ve Çarlık Rusyası'dır. Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmak isteyen büyük devletler, bağnaz milliyetçi Ermeni örgütlerini kışkırtarak savaşa sevk etmişlerdir. Osmanlı Devleti, TBMM hükümeti ve Müslüman halk, bu durumda savaş önlemleri almış ve ayaklanan Ermeni çetelerini şiddetle bastırarak haklı bir savaş vermiştir, kendi vatanını savunmuştur.

Belgelerin yer aldığı arşivler

Sunduğumuz belgeler, özellikle şu arşivlerde yer almaktadır:

– Çarlık dönemi belgeleri, Çarlık Rusyası'nın askeri arşivi ve Dışişleri Bakanlığı arşivinde;

– Sovyet dönemi belgeleri, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Merkez Parti Arşivi (şimdiki adı Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi), Sovyet döneminin Dışişleri Bakanlığı arşivi, Kızıl Ordu arşivinde;

– Ayrıca her iki döneme ilişkin belgeler, Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'nde.

Çarlık arşivlerinde Ermeni meselesi

Çarlık arşivlerindeki Ermeni meselesine ilişkin belgeler, özellikle yoğun olarak 19. yüzyılın sonlarından başlayıp 1919'lara kadar gelmektedir. Elbette daha öncesine ait belgeler de bulunmaktadır. 1917 Şubat ve Ekim Devrimleri'yle birlikte Çarlığın yıkılmasına rağmen, Beyaz Orduların, Kolçak hükümetinin ve Tiflis'teki Kafkas Cephesi Genel Karargâhı'nın bir süre daha varlığını koruması nedeniyle Çarlık arşivlerinin kapsadığı tarihi dönem daha sonraki yıllara da uzanmaktadır. Bu arşivlerdeki belgeleri şöyle sınıflandırmak mümkündür:

1. Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin yaşam koşulları. Çarlık arşivlerindeki belgeler, bağnaz milliyetçi Ermeni tarihçilerinin Ermenilerin Osmanlı'daki yaşam koşullarıyla ilgili tezlerini açıkça çürütmektedir. Bu belgelere göre Ermeniler, emperyalist devletlerin müdahalesine, özellikle Berlin Konferansı'na (1878) kadar, Türkiye'de çok iyi şartlarda yaşamışlar, özellikle Osmanlı Devleti tarafından desteklenmiş ve korunmuşlardır. Çarlık yetkililerinin yazışmaları göstermektedir ki, Osmanlı Ermenilerinin yaşam koşulları Rusya Ermenilerine oranla çok daha iyidir. Bu yüzden Ermeniler, Çarlık Rusyası'ndan kaçarak Osmanlı'ya sığınmışlardır. Osmanlı hâkim sınıfları açısından sömürüde milli ayrım asla söz konusu olmamıştır. Hatta Ermeni köylüleri, birçok yerde Müslümanlara oranla daha varlıklıdır. Ermeniler, ticaret ve zanaatta önemli konumlarda bulunmaktadırlar. Ayrıca Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altında bulunan halklar, özellikle Türkler, Kürtler ve Ermeniler, tam bir uyum içinde yaşamışlardır.

Bu belgeler, Batı devletleri ve Çarlık Rusyası'nın Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki yaşamları konusunda yürüttüğü propagandanın, Osmanlı ülkesini paylaşma ve işgal emellerini aklamak için yürütüldüğünü kanıtlamaktadır. Ermenilerin kötü yaşam koşullarına ilişkin abartılı veya uydurma malzemeler üretilerek kamuoyu oluşturulmuştur ve emperyalist saldırganlığa gerekçe yaratılmıştır.

2. Ermeni milliyetçiliğinin doğuşu ve özellikleri. Çarlık belge-

leri, Ermeni milliyetçiliğinin Batı'nın ve Çarlık Rusyası'nın özellikle XIX. yüzyılda başlayan Ermenileri Türkiye'ye karşı kullanma tasarımlarına paralel olarak geliştiğini göstermektedir. Özellikle arşivlerde yer alan o döneme ait Ermeni yayınları ve belgeleri, Ermeni milliyetçiliğinin işbirlikçi, bağnaz ve saldırgan köklerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Kafkasya'daki Ermeni aydınları, daha XIX. yüzyılın sonlarında emperyalist devletlerle "işbirliği" içinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmanın hayaline kapılmışlardır ve bu fikirlerini Türkiye Ermenilerine zorla aşılamaya çalışmışlardır.

3. Ermeni meselesinin gelişiminde Batı Avrupa'nın rolü. Doğu'nun paylaşılmasında rekabet halinde olan Rusya ve Avrupa, Ermenileri kimin kullanacağı konusunda da yarışmaktadırlar. Rus yetkililerinin yazdığı raporlar, özellikle İngilizlerin Ermeni meselesindeki kışkırtmalarını ortaya koymaktadır. Yetkililerin saptamalarına göre, bu yöntemlerle bir yandan Türkiye ile Rusya'nın arasını açma amacı güdülmüş, öte yandan Osmanlı Devleti içindeki merkezkaç kuvvetleri desteklenmiştir. Böylece Osmanlı topraklarını paylaşmak amaçlanmıştır.

4. Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenilere biçilen görevler. Taşnakların, Çarlık Rusyası yetkilileriyle yaptıkları yazışmalardan ve görüşmelerden, Türkiye'yi işgal planları çerçevesinde Ermenilere iki misyon yüklenildiği görülmektedir. Ermeniler, cephe gerisinde ayaklanma çıkararak Türk ordusunu zaafa uğratacaktır. Bu birinci görevdir. İkincisi ise oluşturulan Ermeni gönüllü birlikleri yoluyla Türk ordusunun savunma hattını yararak, Rus işgalini kolaylaştırmaktır. Ayrıca bu temelde Rus yetkililerinin yazdığı sayısız rapor vardır. Bütün bu planlar, Batı devletleri ile Çarlık Rusyası'nın emir komutası altında yürütülmüştür.

5. Osmanlı Ermeni kitlelerinin emperyalist planların peşinden sürüklenmesi. Her iki görevin yerine getirilmesinde Türkiye Ermenileri aktif rol oynamıştır. Mesele birkaç Taşnak teröristinin işinden ibaret değildir. Gönüllü birliklerin oluşturulmasına ve ayaklanmalara ne yazık ki, geniş Ermeni kitleleri katılmıştır. Arşivler, Çarlık ordularına hizmet etmek ve Türkiye'ye karşı gönüllü birliklerde savaşmak için Türkiye Ermenilerinin Rus yetkililere başvurularıyla doludur. Osmanlı uyruklu aydınlardan ve doktorlardan üniversite öğrencilerine ve sıradan köylülere kadar binlerce Ermeninin listeleri arşivlerde isim isim mevcuttur. Bu belgeler, tehdidin ayrılıkçı örgüt yönetici ve militanlarıyla sınırla olmadığını göstermesi ve tehcirin nedenlerini açıklaması bakımından önemlidir.

6. Ermeni gönüllü birliklerinin katliam ve yağma politikası. Çarlık generallerinin ve subaylarının yazdığı yüzlerce rapor ve Çarlık askeri mahkemelerinin yüzlerce tutanağı ve kararları göstermektedir ki, Birinci Dünya Savaşı sırasında işgal edilen bölgelerde Ermeni gö-

nüllü birlikleri Müslüman halka karşı vahşi kırımlara girişmiş ve mallarını yağmalamıştır. Belgelere göre bu uygulamalar sistemlidir. Ermeni çetelerini kullanan Rus komutanları bile bu vahşet karşısında dehşete kapılmışlardır. Birçok Ermeni subay ve asker, bu nedenle Çarlık ordusunun askeri mahkemelerinde yargılanmış ve idam cezasına çarptırılmıştır. Bu katliamların ve yağmaların Tehcir'den önce başlaması da ayrıca önem taşımaktadır.

7. Çarlık Rusyası'nın "Ermenisiz Ermenistan" projesi. Çarlık yetkililerinin iç yazışmaları, Rusların Ermenileri Türklerin üzerine sürüp kırdırtarak işgalin ardından bölgeye Don Kazaklarını yerleştirme planlarını da kanıtlamaktadır. Çarlık yetkilileri, bu projeyi "Ermenisiz Ermenistan" olarak nitelemişlerdir.

Sovyet arşivlerinde Ermeni meselesi

Sovyet arşivlerindeki belgeler, esas olarak 1917 sonrasına ait olmakla birlikte Sovyet yetkilerinin geçmiş olayları değerlendiren birçok yorumunu da içermektedir.

1. Ermeni meselesi, emperyalizm meselesidir. Lenin ve Stalin gibi Sovyet iktidarının en üst düzey önderleri, Ermeni Bolşevik teorisyenleri, Ermeni meselesinin özüne ilişkin birçok saptamada bulunmuşlardır. Yazışmalara, raporlara yansıyan bu saptamalara göre Ermeni meselesi, emperyalist devletler tarafından Türkiye'nin paylaşılmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Türkiye, paylaşılmaya karşı kendi vatanını savunmuş ve haklı bir savaş vermiştir. Yaşanan trajedinin sorumluları ise Ermenileri kullanma politikası güden emperyalist devletler ve onların planlarına alet olan Taşnaklardır.

2. Taşnak Ermenistanı'nın oynadığı rol ve etnik temizlik politikası. Sovyet önderleri, Taşnak Ermenistanı'nın İngiliz politikası gereği devrimci Türkiye ile Sovyet Rusya arasına bir duvar ördüğünü ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında da emperyalizmin bölgedeki taşeronlarından biri olduğunu saptamışlardır. Taşnak Ermenistanı, Batı'nın Doğu'daki planlarını gerçekleştirmede bir üs görevi görmüştür.

Sovyet belgeleri, Taşnakların yaklaşık bugünkü Ermenistan sınırları içinde yaptıkları etnik temizliği de kanıtlamaktadır. "Saf" milli bir devlet kurma adına Müslüman nüfusun önemli bir kesimi Taşnak iktidarı tarafından ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca Kilikya olarak adlandırılan Adana, Maraş bölgesinde de Fransızların himayesi altında sistematik olarak Müslüman nüfus kılıçtan geçirilmiştir.

Ermeni nüfus da Taşnak diktatörlüğünden payını almıştır. Ermeni halkının Taşnak zulmüne uğradığı Sovyet belgelerince saptanmaktadır.

3. Türk-Sovyet ittifakı ve Taşnak Ermenistanı'nın ortadan kaldırılması. Sovyet arşiv belgelerinin açık bir şekilde kanıtladığı

üzere Ermenistan'da, Türk Ordusu'nun ve Kızıl Ordu'nun askeri işbirliği sonucunda Taşnak iktidarına son verilmiş ve Sovyet iktidarı kurulmuştur. Bugün soykırım olarak adlandırılan Türk Ordusu'nun Ermenistan üzerine harekâtı, en üst düzeydeki Sovyet yetkilileri tarafından desteklenmiş ve ilerici bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin bu harekâtı, vatan savunması kapsamında görülmüştür.

Bugün Ermeni milliyetçilerinin en az Talat ve Enver paşalara yönelik olduğu kadar Sovyet liderliğine de saldırması bu yüzdendir. Rusya Ermeni Birliği, *Ermeni Soykırımının Koruyucuları ve Suç Ortakları* başlıklı bir kitapta bu yöndeki belgeleri derlemiş ve Leninleri, Stalinleri sözde Ermeni soykırımının suç ortakları olarak değerlendirmiştir. Ermeni diasporası, siyaset ve bilim çevreleri, "Ermeni soykırımında" Rusya'nın Türkiye ile eşit sorumluluğa sahip olduğunu vurgulamakta, bu içerikte yayınlar çıkarmakta, toplantılar düzenlemektedirler. Burada altını çizmek gerekir ki, Ermeni çevreleri, Sovyet devleti üzerinden Rusya'yı mahkûm etmek peşindedirler.

4. İkinci Dünya Savaşı'nda Taşnakların Nazi güdümlü politikası. Taşnaklar, Birinci Dünya Savaşı'nda üstlendikleri rolü İkinci Dünya Savaşı'nda da oynamışlardır. Bu sefer Hitler Almanyası'nın yanında. Taşnaklar, faşist Alman orduları için gönüllü birlikler oluşturarak bölge halklarına karşı yeni bir suça imza atmışlardır.

5. Müslüman nüfusun Ermenilerden kat kat fazla olması. Gerek Çarlık gerek Sovyet belgeleri, bölgede Müslüman nüfusun tehcir öncesinde de Ermeni nüfusla karşılaştırılmayacak kadar çok olduğunu kanıtlamaktadır.

Kitabın kapsamı

Elinizdeki kitap, Rus devlet arşivlerinde bulduğumuz belgelerden oluşmaktadır. Belgelerin yanı sıra özellikle o dönemi yaşamış olan Rus, Ermeni, Gürcü devlet ve bilim adamlarının belge niteliğindeki yayımlanmış eserlerine de yer verilmiştir. Yorumsuz olarak yayımladığımız belgeler, Ermeni meselesini değişik açılardan ele alacak şekilde yukarıdaki sisteme göre sınıflandırılmıştır. Arşivlerde yukarda vurguladığımız tezleri kanıtlayan binlerce belge bulunmaktadır, ancak kitabı yalnızca her konudan belirli örneklerle sınırlandırdığımız açıktır.

Çalışmamız, genel bir çerçeve çizmek amacıyla *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin 1926 baskısının "Ermeni Meselesi" ve "Taşnaksutyun" maddeleriyle başlamaktadır. Ardından belgeler zamandizinine göre sıralanmıştır. Basılı eserlerden alınan metinler, basım tarihlerine göre değil, olayın tarihine göre verilmiştir.

Belgelerin ve konunun daha iyi anlaşılması amacıyla, belgelere ve metinlere tarafımızdan dipnotlar düşülmüştür ve bu notlar özgün belge

veya metnin dipnotundan ayırt edilmiştir.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki katkılarından dolayı Türk Tarih Kurumu'na, Rusya Federasyonu Eğitim ve Bilim Bakanlığı'na, başta Prof. Dr. Yakut Irmak Özden ve Prof. Dr. Sabahattin Özel olmak üzere İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü yöneticilerine ve çalışanlarına, başta Doç. Kalerya Antoninovna Belova olmak üzere Moskova Uluslararası İlişkiler Devlet Enstitüsü (Üniversitesi) akademik ve idari personeline, Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi, Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi, Lenin Devlet Kütüphanesi ve Rusya Tarihi Halk Kütüphanesi çalışanlarına, Rusya Bilimler Akademisi Moskova Şarkiyat Enstitüsü Türkiye Kürsüsü'ne, E. Büyükelçi Gündüz Aktan'a, Prof. Dr. Aygün Attar'a, Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Halkları Tarihi Enstitüsü öğretim üyesi Prof. Dr. Vyaçeslav Şlikov'a, Azerbaycan Milli Meclisi Milletvekili Prof. Dr. Cemil Hasanlı'ya, Dr. Mayıs Alizade'ye, Rasih Nuri İleri'ye, Hüseyin Alpdündar'a ve Engin Turan'a yürekten teşekkür ederim.

Kitaptaki bütün belge ve metinler, Mehmet Perinçek ve Arif Acaloğlu tarafından çevrilmiştir. Bu çevirilerde değerli Türkolog Arif Acaloğlu'nun yol gösterici yardımlarından dolayı kendisine de teşekkür borçluyum.

Belge 1

***Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin 1926 baskısında "Ermeni Meselesi" maddesi**

"Ermeni meselesi, Türkiye'nin zayıflatılması ve sömürgeleştirilmesi meselesidir."

Ermeni Meselesi: Doğu meselesinin bir parçası olarak Ermeni meselesine iki açıdan bakılabilir. Dış açıdan bakıldığında, büyük devletlerin Türkiye'de merkezkaç kuvvetleri destekleyerek Türkiye'nin zayıflatılması ve daha kolay sömürgeleştirilmesi görülür. Bu meselenin iç doğası ise, Ermeni ulusunun kendi kaderini, Ermeni burjuvazisinin önderliğinde ve buna bağlı olarak Ermeni burjuvazisinin gelişmesi yönünde tayin etmesidir.

Ermeni meselesi, Ermeni ulusunun başına, İstanbul'un mali aristokrasisinin geçmesinden sonra, XVIII. yüzyılda ortaya çıktı.

Anadolu'ya yayılmış olan Ermeni halkı, kendi ticaret burjuvazisini çok erken yaratmıştı. Bu ticaret burjuvazisinin, Türkiye'nin ekonomik hayatında rolü büyüktü. Örneğin hükümete, valilere vb'ye kredi verirdi.

Öte yandan bu burjuvazi, din adamlarının, Kilise'nin büyük nüfuzundan yararlanarak halkı yönetiyordu. İstanbul Patrikliği, 1453 yılında Osmanlıların İstanbul'u fethetmesinden sonra kurulmuştu; Ermeni burjuvazisi, bu patriklik aracılığıyla halkı yönetiyordu. Ermeni Patrikliği nezdinde mali aristokrasinin ileri gelenlerinden bir meclis oluşturulmuştu. Halkı yöneten, esas olarak bu şûraydı.

Türkiye'de Ermeni burjuvazisinin gelişmesinde, Avrupa ve Amerika'da yaşayan Ermeni burjuvazisiyle ilişkilerin çok büyük rolü vardı. Şunu da kaydedelim ki, Türkiye'nin el sanatlarında Ermeni esnafı Rumlarla birlikte büyük rol oynuyordu. Ne var ki, Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeni köylülerin siyasal ve ekonomik durumları çok kötüydü.

Bu açıdan, Batı kapitalizmi Ortadoğu'da taarruza geçtiği anda, Batı ülkeleri kendi güvenlikleri için Türkiye'de köprü özelliği taşıyan Er-

meni burjuvazisini kullanma yoluna gittiler, ancak bunda başarılı olamadılar. Çünkü Ermeni burjuvazisi Türkiye'nin iktidarına çok sıkı ekonomik ilişkilerle bağlıydı. Batı sermayesi kendisine dayanak olarak Kilise'yi gördü. Ancak Kilise'den de umulan destek alınamadı. Bundan sonra Batı sermayesi, ekonomik ilişkilerinde araç olarak Ermenilerin orta ticaret burjuvazisini yeğledi. Bu burjuvazi Batı'nın desteğiyle güçlendi ve Ermeni ulusal hareketinin gelişmesine büyük katkıda bulundu.

Bu ulusal hareket, özellikle Moskova ve Tiflis'te yaşayan Ermeni aydınlardan destek aldı. Bu kentler, 1870'li yıllarda, Rus liberal hareketinin etkisi altında, Ermeni liberalizminin merkezi olmuşlardı. Ulusal bilinç yazılı ve sözlü olarak gelişiyordu. Ulusal bilinç ve militan milliyetçilik uyanıyordu. Hem Rusya'da, hem de Türkiye'de yaşayan Ermeniler arasında militan milliyetçilik ortaya çıkıyordu.

Ermeni orta burjuvazisi ilk adım olarak, Kilise'nin etkisini azaltmaya yönelmişti. Bu savaşta Ermeni orta burjuvazisi, kent esnafına dayanıyordu. Bu hareket, Kilise'nin laikleştirilmesine yönelmeye başlamıştı. Esas olarak İstanbul Patrikliği'ni hedef alıyordu ve bu savaştan galip çıktı. Orta burjuvazi, Meclis-i Âyan'da yer aldı. Meclis-i Âyan, maliye, adalet ve eğitim gibi geniş yetkilerle donatıldı.

Köylüler önceleri, bu milli hareketin dışında kalmıştı. Ağırlaşan vergi sistemi ve Kürtlerle bozulan ilişkileri nedeniyle Türkiye'de Ermeni köylülerin durumu iyice kötüleşmişti. Ermeniler beş Doğu vilayetinde (Van, Erzurum, Bitlis, Harput, Sivas) azınlık durumundaydılar (yüzde 20'den 40'a kadar). Burada nüfusun çoğunu Kürtler oluşturuyordu.

O dönemde Kürtler aşiret halinde yaşıyor ve göçebe hayvancılık hayatı sürüyorlardı. XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde hızlı nüfus artışı nedeniyle Kürtler, yerleşik hayata geçiyorlar, ancak topraksız oldukları için Ermeni köylülerini Doğu Anadolu'nun dağlık kısımlarından göçe zorluyor ve topraklarına el koyuyorlardı. Türk hükümeti, Kürt aşiretleri üzerindeki etkisini artırmak için bu sürece göz yumdu ve bu toprakları aşiret reislerinin mülkiyetine verdi. Yani Doğu Anadolu'da Kürt feodalitesinin gelişmesini sağladı. Bu süreçten sonra, Kürtler ile Ermeniler arasındaki kanlı kavgalar, kan davasına, katliamlara dönüştü.

Bu çelişkinin ikinci nedeni, Müslümanların, Ermeni kent burjuvazisini vahşi kapitalizmin temsilcisi (tefeciler) olarak görmeleriydi.

Ekonomik nedenlerle keskinleşen Ermeni meselesi, Rusya, İngiltere gibi "büyük devletlerin" müdahalesiyle iyice büyüdü. Rus ticaret-sanayi sermayesi, "Hıristiyanları Müslüman Türkiye'nin egemenliğinden kurtarma" sloganıyla Karadeniz'i ve Boğazlar'ı ele geçirmek istiyordu. Ermeni burjuvazisi bu sloganı ulusal-siyasal gelişimi için kullanıyor ve

Rusya'ya yönelerek, Türkiye'deki Ermeniler arasında bu sloganla propaganda yapıyordu. Ermeni burjuvazisinin bu tutumu, Türk hükümetinin 1877 savaşına kadar süren, hatta Ermenileri üst düzey devlet görevlerine getiren olumlu yaklaşımını tersine çevirdi. Bu ilişkiler, Rusya Ermenilerinin Kafkasya Genel Valisi Mihail Nikolayeviç'e ve Patrik Nerses başta olmak üzere Türkiye Ermenilerinin Rusya'ya resmi destek başvurularından sonra keskinleşti. Rusya, bu başvuruları kullanarak, Ayastefanos Antlaşması'na 16. maddeyi koydurdu. Bu maddeye göre, Türkiye'nin Ermeni vilayetlerinde reformlara başlanmalıydı. Rusya'nın işgal ettiği Türk toprakları, bu reformlar bitinceye kadar Rus ordusunun işgalinde kalacaktı.

Fakat Rusya'nın bu girişimine, Ortadoğu'daki esas rakibi olan İngiltere karşı çıkıyordu. İngiltere, Berlin Konferansı'nda Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinin yerine 61. maddeyi koydurdu. Bu maddeye göre, Türk hükümeti Ermeni vilayetlerinde istenen reformları yapacaktı. Ancak bu reformları, yalnız Rusya değil, Berlin Konferansı'na katılan altı büyük devlet de denetleyecekti.

Bu karar, Ermeni burjuvazisinin yüksek tabakalarında iyi karşılanmıştı. Zira, Ermeni devletinin yaratılmasında sadece Rusya değil, diğer büyük devletler de yardımcı olacaktı. İngiliz diplomasisi, Ermenilere denizden denize (Karadeniz'den Akdeniz'e) "Büyük Ermenistan" hayalini pompalıyordu. Ancak, yönelişinin değişmesi, Ermenileri dünya kamuoyundan tecrit etti.

Ermeniler, Rusya'yla ilişkilerini zayıflatmıştı. İngilizler ise, Rusya'nın Ermenileri Ortadoğu siyasetinde kullanmasını istemiyorlardı. İngilizlere, Türkiye'de kendi siyasetlerini uygulamak için, Ermeniler o kadar gerekli değildi. Asıl neden, Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan gizli antlaşmalardı. Bu antlaşmalara göre, Türkiye'yi Rusya'dan korumak için İngiltere, Türkiye'den Kıbrıs'ı almıştı. Bu nedenlerle İngiltere, Çarlık Rusyası'nın Ermenilere verdiği desteği ortadan kaldırdıktan sonra Ermenileri desteklemekten vazgeçti ve onları büyük devletlerin oyunlarındaki rolünü anlayan Türk hükümetinin "himayesine" verdi. Ve Türkiye Ermenileri için en zor günler böyle başladı. Kürtler sürekli olarak Doğu Anadolu'da Ermenileri katletmeye başladılar. Özellikle bu kırım, 1890'lı yıllarda geniş çapta oldu.

"Büyük Ermenistan"ın temelini oluşturan köylülerin kırımından sonra, Ermeni burjuvazisi şansını büsbütün kaybetti ve silahlı terör eylemlerine başladı.

Bu sırada Rusya'nın Kafkasardı bölgesinde Hınçak ve Taşnaksutyun milliyetçi partileri kuruldu. Bu partiler, Türkiye'ye propagandacılar ve kışkırtıcı ajanlar gönderiyorlardı. Gerilla grupları oluşturuyorlardı. Bunların esas amacı, Berlin Konferansı'nda kabul edilmiş olan 61. maddeye başlattıkları hareketle büyük devletlerin dikkatini çekmekti.

Fakat bu maddeyi hem büyük devletler, hem de Türkiye unutmuştu. Bu partilerin Batı Avrupa'daki yurtdışı komiteleri de aynı yönde çalışıyorlardı. 1890'lı yılların sonunda Hınçak Partisi sahneden çekiliyor ve Ermenilerin tek partisi Taşnaksutyun oluyordu. (...)

İngiltere'nin Ermenilere "bir dakikalık yakınlığı" da hemen geçmişti, bunun yanı sıra İngiltere, "herhangi bir devletin tek başına hareket etmesine tahammül edemeyeceğini" ilan eden Rusya'ya bağlı durumdaydı. Rusya'ya gelince, o, bu dönemde Kafkasardı'nı Ruslaştırma politikasını uygulamaktaydı ve açıkça "Asya'da Ermenilere imtiyazlar sağlayan bölgeler oluşturma" amacına karşıydı. Çarlık Rusyası yardımıyla bağımsızlığına kavuşan, ancak ona bağımlı kalmak istemeyen Bulgaristan örneğinde olduğu gibi, Çarlık diplomasisi Prens Lobanov-Rostovskiy[1] aracılığıyla "yeni bir Bulgaristan" kurulmasına izin vermeyeceğini açıkladı. Kazandığı Bağdat demiryolu ihaleleriyle meşgul olan Almanya ise Ermenilere yapılan zulmü protesto etmemekle yetinmeyip, İmparartor II. Wilhelm'in deyimiyle "isyankâr vatandaşlara" karşı Abdülhamid'in politikasını açıkça destekledi.

1890 yılından sonra Ermeni şoven burjuvazisi kendisini mahvolma noktasına getirdi ve onun siyasal kanadı olan Taşnaksutyun Partisi, politikasını değiştirmek zorunda kaldı. Taşnaksutyun Partisi, Osmanlılara muhalif olan partilerle işbirliği yapmaya, Osmanlı'nın içindeki devrimci hareketlere katılmaya başladı. 1907'de Taşnakların girişimiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan tüm muhalif partiler, Paris'te kongre yaptılar ve bu kongrede devleti devirme planı kabul edildi.

1908'de devrim oldu, fakat Taşnakların beklentileri gerçekleşmedi, Ermenilerin durumu hiç değişmedi. Ermeni siyasal çevreleri yeniden yön değiştirerek, tekrar ilk yöneldikleri Rusya'ya döndüler. Bu defa Çarlık hükümeti, onlara sıcak bakıyordu; çünkü dünya savaşı kaçınılmaz hale gelirken, Milyukov'un[2] dediği gibi, "Rusya ile Türkiye arasında yaşayan" Ermeniler büyük siyasi önem kazanmaktaydı. 1913'te Rus diplomatlar, örgütlü Ermeni burjuvazisiyle antlaşma yaparak, Türkiye'den Doğu vilayetlerinde reform yapmasını talep ettiler. 1914'ün 26 Ocağında Almanya'nın desteklediği Türkiye, uzun tartışmalardan sonra reform antlaşmalarını imzalamak zorunda kaldı. Bu reformlara göre Ermeniler geniş bir özgürlüğe kavuşuyor, özellikle yönetimde, dilde, askere alınmada ve diğer alanlardaki reformların, büyük devletlerin, özellikle Rusya'nın kontrolü altında yapılması öngörülüyordu.

Rusya'nın meseleye karışması, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle Ermenilerin durumunu daha da zorlaştırdı. Oysa Ermeniler, "Büyük Ermenistan" sloganını unutmamışlardı. Ve Türk ordusundan kaçan askerlerden gönüllü çeteler kurmaya başlamışlardı. Türk hükü-

1. XIX. yüzyılın sonunda içişleri ve dışişleri bakanlığı da yapmış olan Rus devlet adamı.

2. Rus dışişleri bakanı.

meti buna sert önlemlerle karşılık verdi. Bu eylem güvenini yitirmiş olan Ermeni halkını Mezopotamya'daki savaşın yaşandığı bölgelere göç ettirme şeklinde gerçekleştirildi.

Bu savaş nedeniyle Ermeni ulusu, Doğu Anadolu'yu terk etmek zorunda kaldı. Bu savaşta 300 000 kişi öldürüldü. 300 000 kişi Mezopotamya yollarında öldü, 200 000 kişi Rusya'ya kaçtı, 400 000 kişi ise İslâm'ı kabul etti. Böylece Türkiye Ermenistanı Ermenisiz kaldı.

Rusya'da 1917 Şubat Devrimi, Ermeni meselesinde yeni bir sayfa açtı. Yıl boyunca Kafkasardı, Rusya'yla ilişki kuruyor ve Petrograd'dan yönetiliyordu. Oysa bununla birlikte Kafkasardı'nda milli burjuva partileri iyice gelişiyordu (Gürcü Menşevikler, Müsavatçılar ve Taşnaklar). 1917'nin yazında Tiflis'te yapılan Köylü Kurultayı'nda Ermenilere karşı Gürcü-Müslüman bloku kurulmuştu.

1917'nin ekiminde Taşnakların yönetimi altında Ermeni Milli Kongresi yapılmıştı. Bu kongrede Ermenistan ile Rusya arasındaki ilişkiler ele alınmış, Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya tarafından işgal edilmiş Doğu Anadolu'daki Türkiye topraklarının Rusya'nın elinde kalması talep edilmişti. Aynı kongrede Ermeni Milli Merkezi ve 15 kişiden oluşan Milli Şûra kurulmuş ve bu şûranın merkezi Tiflis kentine taşınmıştı.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra üç cumhuriyeti birleştiren Kafkasardı Birliği kuruldu. Yeniden Ermeni-Türk çatışmaları başladı. Bu çatışmaların sonunda, Kafkasardı Birliği dağılıp üç cumhuriyetin ortaya çıkmasından sonra, Ermenistan, İstanbul Antlaşması'nın ardından, 1918 yılının haziran ayında Türkiye'nin tüm taleplerini kabul etmişti. Ermenistan arazisi Erivan ve Eçmiyadzin'den oluşan iki ilçeyi kapsıyordu. Bu ilçelerde toplam 400 000 kişi yaşıyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları Ermeni burjuvazisi için yeni ve geniş olanaklar yarattı. Ermeniler, o sırada galip devletlere "lazımdı": Birincisi, Kilikya'da Türkiye'ye karşı; ikincisi, Kafkasardı'nda Sovyet Rusya'ya karşı. Ermeni meselesi, böylece yeni ve daha büyük önem taşımaya başladı. Bundan dolayı "galip devletler" kendi "Ermeni üslerini" en tehlikeli saydıkları Sovyetler'e karşı donattılar.

Taşnakların Ermeni Cumhuriyeti, Türkiye ile Rusya'dan, Kars ilini ve XVIII. yüzyılda Erivan kazasından gasp olunmuş topraklar ile diğer yerleri Ermenistan'a kattı. Ermenistan'ın nüfusu 1 590 000'e yükseldi (795 000'i Ermeni, 575 000'i Müslüman, 140 000'i diğerleri). Fakat Ermeniler bu toprakları yeterli görmediler ve Gürcistan'dan Ahılkelek ve Borçalı'yı, Azerbaycan'dan Karabağ, Nahçıvan ve Gence ilçesinin güney bölgesini talep ettiler. Ermeniler, İngilizlerin Kafkasardı'nı işgali sırasında bu toprakları zorla almak istedi. Bu olay, Gürcistan'la (5 aralık 1918), özellikle de Azerbaycan'la uzun ve kanlı savaşlara yol açtı. Sonuçta bu bölgenin nüfusu yüzde 10-30 arası azaldı. Bazı yerleşim yerleri savaş nedeniyle ortadan kalktı. (...)

Bununla birlikte Ermenistan Cumhuriyeti, Türkiye sınırında (Oltu-Sarıkamış bölgesinde) Kürtlerin saldırılarına da uğruyordu. İngiliz işgalciler, Ermenilere pek fazla destek vermiyorlardı. O zaman İngilizler bütün gücünü Sovyet Rusya'ya karşı kullanıyor ve Beyaz Rus ordusunu destekliyorlardı. Öte yandan, Taşnaklar da Sovyet Rusya'ya karşı Denikin'in Beyaz Ordusu'nu destekliyorlardı. Bir Ermeni politikacısı, Ermenistan Cumhuriyeti'nin Denikin'in Beyaz Ordusu'nun 7. Piyade Kolordusu olduğunu söylemiştir.

1919'da İngiltere ile İran'ın anlaşmasından ve İstanbul'un işgalinden (16 mart 1920) sonra Ortadoğu'da İngilizlerin durumu daha da sağlamlaştı. İngilizler Ermenilere karşı daha soğuk ve mesafeli durmaya başladılar. 1920 yılı nisan mayıs aylarındaki San Remo Konferansı'nda, Ermeni meselesi Batı Avrupa emperyalistlerinden, ABD emperyalistlerine devredildi. Cemiyet-i Akvam'ın Yüksek Konsey'i "Ermenistan yardımsız ayakta duramaz" kararı aldı. Başkan Wilson, Cemiyet-i Akvam'da alınan karara göre, yeni Ermenistan'ın sınırlarını belirledi. Wilson'un kararına göre, Erzurum ve Trabzon'un büyük bir bölümü, Bitlis ve Van'ın tamamı Ermenistan'a verilmişti. Ermenistan'ın toplam alanı 30 000 milkare, deniz kıyısının uzunluğu 150 mildi. Fakat, Amerikan politikacıları başkanlarına göre daha uyanık çıktılar; Ermeni mandasının kaça mal olacağının aritmetik hesabını yaparak ve aslen Avrupa menşeli olan "Ermeni meselesini" Amerikan sermayesi için gereksiz bularak Senato'da oyçoğukluğuyla bu mandayı geri çevirdiler. Böylece Taşnakların Ermenistan Cumhuriyeti sahipsiz kalmış oldu. Batılı emperyalistler bitkin ve tahrip edilmiş Ermenistan'ı bir kez daha kendi kaderine terk ettiler.

Aynısını Ermenilere, 1919'da Kilikya'yı işgal eden Fransızlar yaptılar. Bu verimli bölge, XI.-XIV. yüzyıllar arasında küçük Ermeni krallığı olduğu için ahalisinin yüzde 33'ü Ermenilerden ibaretti ve 1915 yılı baskılarından sonra buraya çok sayıda mülteci gelmişti. Türk milliyetçileri Fransızlara karşı askeri harekât başlattığı zaman Fransızlar, Ermenileri himayelerine alıp bağımsız devlet kuracaklarını vaat ederek onları ayaklanan Müslüman ahaliye karşı verilen cezaları uygulamakla görevlendirmişlerdi. 1920'de Ankara hükümeti Kilikya'ya düzenli askeri kuvvet sevk etti. Bunlar Fransızları deniz kenarında sıkıştırdılar, bazı Ermeni köylerine saldırdılar. 16 000'e yakın insan öldü. Çaresiz kalan Ermeni halkı Fransa himayesinde bağımsız bir cumhuriyet ilan etti. Hükümet organlarını ve 10 000 kişilik "Ermeni milis gücünü" kurdular. Bazen başarılı, bazen de başarısız olan mücadeleden sonra Fransızlar yine, bu defa kesin olarak deniz kenarına çekildiler ve Türkiye'yle barış imzalamak istediklerini bildirdiler. Kaderlerine bırakılan Ermeniler kaleleri Hadcin ile Zeytin'de Türklerce kuşatıldılar ve güçlü bir direnişten sonra imha edildiler. Ölü sayısı

yaklaşık 20 000'dir. 1921'de Fransa Türkiye'yle barış antlaşması imzalayıp Kilikya'dan vazgeçti. (...)

Böylece iki "Ermeni üssü"nden biri yok edilmiş oldu. Ermeni meselesi, Kafkasardı'nda odaklandı, çünkü burada bütün "yüce Ermeni" umutlarının boşa gitmesine rağmen, Taşnaklarca saldırgan milliyetçilik politikası yürütülüyordu. Onların durumu, Ermenistan'ın kuzeyde Sovyet Rusya'yla komşu olmasından dolayı tehlikeli olmaya başlamıştı. Taşnakların terörist rejiminden, kıyım ve savaşlardan yorulan, kronik açlık ve yoksulluk içinde olan halk kitleleri kendiliğinden Sovyet iktidarına eğilim gösteriyordu. Bakü'de Sovyetler'in iktidara gelmesinden üç gün sonra Ermenistan'ın birkaç yerinde ayaklanmalar (Aleksandropol'de[3] birkaç saatliğine Sovyet iktidarı hüküm sürmüştür) patlak verdi; bunlar Taşnaklarca acımasız şekilde bastırıldı.

Öte yandan 1920'den beri Ankara hükümeti ile Sovyet Rusya arasındaki dostane ilişkiler Taşnaklarca bozulmaya çalışıldı; Taşnaklar iki devlet arasındaki stratejik noktalarda ikisine de düşman olarak duruyordu.

Taşnaklar, Ankara hükümetinin batıdaki Yunan-İngiliz cephesindeki meşguliyetinden yararlanıp Türkiye sınırını güvenli hale getirmek istediler. Çünkü Sovyet Rusya hiç de saldırgan bir politika izlemiyordu. Sovyet Federasyonu'na girme eğiliminde olan Karabağ ve Nahçıvan gibi bölgelerin bu kararına Taşnaklar itiraz etmedi; ancak bu bölgelerde gerilla harekâtı başlatılması konusunda Taşnak komutanlar gizli karar aldılar. Bu harekât, eylül 1920'de başladı. İngilizlerden silah alan Taşnaklar, Kars ve Erivan'ın her yanında Müslüman ahaliye toplu kıyım yaptılar. Şuragel, Şarur-Daralagöz, Kağızman, Surmanlı, Karakurt, Sarıkamış bölgelerinin külünü göğe savurdular. Böylece "cephe gerisinde güvenliği sağlamış" oldular. Makü hanından destek sözü alıp Oltu ve Kağızman'a taarruz başlattılar.

Türkler bu taarruza doğu ordusunun (komutanları Karabekir ve Kâmil paşalar) karşı saldırısıyla cevap verdiler. Erivan hükümetinin askeri kuvvetleri bozguna uğratılmıştı; Türkler, Aleksandropol'ü ele geçirdiler; Ermeni hükümetine inanılmaz derecedeki ağır şartları kabul ettirerek barış antlaşması imzalattılar. Ermenistan Türklerin elindeki toprakların hepsini kaybetti. Üstelik 8 top, 8 makineli tüfekli 1 500 kişilik askeri kuvvetten daha büyük askeri kuvvete sahip olma hakkından mahrum oldu. Ermenistan halkı bu barış antlaşmasına Taşnak iktidarını yıkmak ve yerine Sovyet iktidarını getirmekle cevap verdi (aralık 1920). 1921 Rus-Türk Antlaşması, Gümrü Barış Antlaşması'nı iptal etti ve Ermenistan'ın Türkiye'yle olan şimdiki sınırlarını belirledi.

Bu andan itibaren, yani Ermeni halkının yeni bir devletsel yaşama başlamasıyla Ermeni meselesi bertaraf edildi denebilir. Batı Avrupa

3. Gümrü.

emperyalizmi, Ermenistan sovyetleştikten sonra da, Lozan Konferansı sırasında, Ermeni meselesini kaşımaya başladı: "Ermeni yurdu" kurma tasarısı ileri sürüldü, İstanbul'da Milletler Cemiyeti'nin himayesinde olacak bir "milli azınlıkları koruma komitesi" oluşturulması istendi. Ancak bütün bunlar Türk delegasyonunu Musul sorununda taviz vermeye zorlamak için yapıldığından, söz konusu tasarı kendiliğinden çözümlendi. Çünkü gereken ödün verilmişti. (...)

(*Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya*, c. 3, s. 434 vd, Aktsionernoe Obşestvo "Sovyetskaya Entsiklopediya", Moskova, 1926.)

Belge 2

***Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin 1926 baskısında "Taşnaksutyun" maddesi**

"Taşnaklar, terörist-komplocu bir grup niteliğindeydi."

Taşnaksutyun: XIX. yüzyılın 90'lı yıllarından başlayarak Kafkasardı'nda faaliyet gösteren milliyetçi Ermeni partisi. Resmi adı "Devrimci Ermeni Partisi Taşnaksutyun (ARPD)"dur. Taşnaksutyun, Ermeni milletinin tümünü temsil ediyor gibi gözüküp, esas olarak, Ermeni ticaret burjuvazisinin ekonomik arzularını yansıttı, bağımsızlık kazanmak için savaştı. Taşnaksutyun'un Ermenistan'ın milli bağımsızlık mücadelesi temelinde ortaya çıkması, partiye Ermeni küçük burjuvazisinin sözcülüğünü üstlenme imkânını da verdi. Taşnaksutyun 1903'e kadar hemen hemen sadece Türkiye'de faaliyet gösteriyordu.

Temel görevi, Ermeni milletini Türk boyunduruğundan kurtarmak ve Ermenilerin nüfusun hemen hemen yarısını oluşturduğu Türkiye'nin doğu bölgelerinde ilk etapta özerklik alıp daha sonra ise devlet kurmaktı. Sonuç olarak da Türkiye Ermenistanı'na Kafkasardı Ermenistanı'nı katmayı ve böylece birleşik Ermeni devletini kurmayı tasarlıyorlardı. Taşnaksutyun'un 1894'te kabul edilen ilk programı, bayağı bir Marksizm'in, liberalizmin, halkçılığın ve küçük burjuva milliyetçiliğinin bir karışımı olarak kendini gösterir. Programın merkezinde Türkiye Ermenistanı'nın "kurtuluşu" fikri bulunmaktadır; Taşnaksutyun, bunu gerçekleştirmek için, onlara göre Ermeni meselesinin çözümüne etki edebilecek bütün güçlere dayanmaya çalışmıştır. Taşnaklar, mücadelelerinde şu güçlerden destek almaya çabalamıştır:

1. Avrupa diplomasisi (öncelikle İngiliz ve Rus diplomasisi); 2. Avrupa devrimci ve sosyalist hareketi; 3. Rus devrimci hareketi; 4. Türk muhalif ve devrimci hareketi.

Bir taraftan İngiltere, Rusya, Fransa, Türkiye vb. hükümetlerinin ajanlarıyla yapılan gizli görüşmeleri, bağlantıları ve antlaşmaları, diğer taraftan Avrupa ile Rusya'daki devrimci ve sosyalist partilerle ilişkileri,

Rusya, Türkiye ve İran'daki devrimci hareketlere, hatta 1907'de II. Enternasyonal'e katılmaları, Taşnaksutyun'un çelişkili politikalarıdır.

Taşnaksutyun, Ermeni meselesinin çözümünde, kapitalist Avrupa "kamuoyunu" kazanmanın, Ermenilerin kendi hareketlerini "yaratmalarından" daha çabuk sonuç vereceği hesabıyla yola çıktı. Taşnaksutyun, 1894-1896 yıllarında diğer milliyetçi parti Hınçak'la birlikte Türk hükümetine karşı gerilla savaşına başladı. 1896'da İstanbul'daki Osmanlı Bankası'nı protesto amacıyla işgal ettiler. Türk polisi teröristleri tutukladı, ancak Rus Konsolosluğu'nun başını çektiği diplomatik çevrelerin meseleye müdahale etmesiyle, Taşnaklar sınır dışı edildi. Gerilla savaşı, Avrupa "kamuoyunun" ilgisini etkili bir şekilde Taşnakların üstüne çekti.

Diplomatlar, Türkiye hükümetine birçok kez baskı yaptılar, ancak Ermeni meselesinin olduğu bölgelerde reform yapılacağı sözü verilirken, aynı zamanda Türkiye Ermenistanı'ndaki on binlerce barışçı köylü yok edildi. Sultan iktidarı için Taşnakların maceracı politikası, kolay bahanelerle Ermeni milletini yok etme savaşının uygun sebebiydi, ancak bu savaş tabii ki Türk despotizminin özünü anlatmaktadır. Ermenilerin sürülmesi, Taşnak gerilla hareketi olmadan da gerçekleştirilebilirdi. Kuşkusuz, Avrupa diplomasisi, Türkiye hükümetine bir şantaj ve baskı yöntemi olarak Ermeni meselesinden yararlanmaya hazırdı, ancak Ermeni meselesinin çözümüyle ve bir Ermeni devletinin kurulmasıyla hiç de ciddi bir biçimde ilgilenmiyorlardı. Özellikle Rusya, bu fikirden uzaktı. Ermeni hareketi Çarlık açısından, Türkiye'yi zayıf bırakmak, İstanbul'u, Boğazlar'ı ve Ermenistan'ın kendisini ondan koparmak bağlamında önemli olabilirdi. Taşnaksutyun politikaları Çarlık tarafından bu şekilde kabul edilebilirdi, ancak "büyük bağımsız" Ermenistan planı hiçbir zaman kabul edilemeyecek bir konuydu. Çarlık, onları "Ermeni ayrımcılığı" olarak telakki etti ve buna karşı da kararlı bir şekilde savaştı. Hatta 1880'li yılların ortalarında Çarlık hükümeti, Kafkasardı Ermenistanı'nda, Ermeni okullarına, hayırsever aydınlanmacı örgütlere karşı eylemlere başladı. 1890'lı yıllarda yüzlerce Ermeni okulu, yüksek kültür kurumları kapatıldı, Ermeni kiliselerinin menkul ve gayrimenkul malvarlıklarına el konuldu. Hükümet, 1903 haziranında ayrıca bir uygun kanun bile hazırladı. Bu kanun, Ermeni "kurtuluş" hareketinin temel maddi bazda bile bir araya gelmesini engelliyordu.

Böyle olunca Taşnaksutyun, Çar hükümetine muhalif konuma geldi ve zaman zaman hareketinin merkezini Türkiye'den Kafkasardı'na kaydırdı. Rusya'da o sıralarda Ermeni milli politikasına geniş bir perspektif açmış olan güçlü bir kurtuluş hareketi başladı. Bunun üzerine Taşnaksutyun, "sola" çark etti ve demokratik devrim bayrağı altında toplanmaya çalıştı. ARPD, 1904 program taslağında şöyle diyordu: "Çoğunlukta olan emekçilerin hakları savunulacak, onlar sosyalist ideallerin ruhuyla yetiştirilerek büyük politik ve sosyal mücadeleye hazır du-

ruma getirilecek. Kırsalda, toprak sahipleri ve tefecilere karşı, topraksız, az topraklı köylülerin bayrakları altında toplanılacak, kitlelere kamu ekonomisi fikri yerleştirilecek, kamusal üretim ve tüketim aşılanarak geleceğin sosyalist sisteminin ilk adımları atılacak." Taşnaksutyun, kendisine dayanak olarak "az topraklı köylü ve köylü; başta toprak sahibi, küçük zanaatkâr; fabrika işçisi, toprak sahibi vb. çeşitli ekonomik sınıfları" aldığını düşünüyordu. Taşnaksutyun'un bu parti program taslağı, temel bölümlerde "Eser"lerin[1] programının kopyasıydı.

1902'de Taşnaksutyun'dan bir grup çıkmış, "Ermeni Sosyal Demokratlar Birliği"ni kurmuşlar, sonra ise RSDİP'ye[2] katılmışlardı. 1905 Devrimi arifesinde Taşnaksutyun'dan oldukça önemli bir grup, "Eski Taşnaksutyun" adıyla kopmuşlardı. Bu grup, Taşnaksutyun'un "sosyalist" programına karşıydı ve partinin görevinin kesin olarak Türkiye Ermenistanı'nın "kurtuluşu"yla sınırlandırılmasını savunuyordu.

1905-1907 Devrimi'nde Taşnaksutyun, Çar'a karşı ve Ermeni olmayan milletlere, öncelikle de Müslümanlara karşı savaştı. Son zamanlarda, kitlenin dikkatini toprak köleliği ve otokrasi artıklarını ortadan kaldırmak olan ortak sınıf görevinden, devrim görevinden, milletlerarası kavgaya çevirmekle canla başla uğraşan Çarlık'ın eline düştüler. Taşnaklar çarizme karşı mücadelede kitlelere önderlik eden bir parti niteliğinde değil, terörist-komplocu bir grup niteliğindeydi. Taşnaklar, Rus Eserlerini taklit ettiler ve oldukça geniş ölçülerde, Çar hükümetinin küçük ajanlarına karşı bireysel terör pratiği içindeydiler. Taşnaklar, bu hedef için savaş birlikleri ("zinvorov") kurmak gerektiğini anladılar. 1907 yılında Stuttgart Sosyalist Kongresi'ne sundukları raporda Taşnaklar, terörist eylemleri liste halinde verdiler. Ancak terörizm, Taşnakları rahatsız etmiyordu. Bütün bu olaylar dizisi şuna yol açtı: Taşnaklar, gizli anlaşmalara giriyorlar, hükümet ajanlarıyla Türklere karşı savaşlarında işbirliği yapıyorlardı. Aynı şekilde diğer taraftan da Türk toprak ağaları, Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde Ermenilere karşı mücadelelerinde Çar hükümetinin ajanlarının desteğine dayanıyordu.

Bakü ve Tiflis'teki Ermeni işçi kesimi, küçük burjuva milliyetçiliği hâlâ iktidardayken, diğer milletlerin proletaryası ile Ermeni proletaryasını karşı karşıya getiren ve onların çıkarlarını Ermeni burjuvazisinin çıkarlarıyla birleştiren Taşnaksutyun tarafına geçti. Taşnaksutyun'un siyasal mücadele ve sendikal mücadele çizgileri ise milli ayrıcalık izleyen bir çizgiydi. Taşnaksutyun, milli sendika ve kooperatifleri kurarak ortak işçi cephesini dağıttı. İşçiler, Rus ve Türk burjuvazisine karşı iktisadi mücadele verdiklerinde Taşnaksutyun, seve seve buna katıldı, ancak proletarya, Ermeni kapitalistlerine karşı mücadele yürüttüğünde, Taşnaksutyun doğrudan grev kırıcı rolünü üstlendi. II. Enternasyo-

1. Rusya'da "Sosyalist Devrimciler" olarak adlandırılan siyasi akım.

2. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi.

nal'in bu partiyi saflarına alması, Taşnakların "sosyalistliğinin" değil, Enternasyonal'de sosyalizmin doğru kavranmadığının bir kanıtıdır.

Taşnaklar, Enternasyonal'e 1905-1907 devrimci hareketinin etkisi altında katıldılar. Taşnakların 1907'deki kongresinde halkçı karakteri öncesine göre daha keskin olan "sosyalist" program resmen kabul edildi. Programda, "Toprak reformu, sanayinin gelişmesinden daha başka bir karakter taşıyor. Burada toprağın yoğunlaşması hedeflenmiyor. Ancak kapitalizmin olumsuz etkisi, köyde emekçilerin kaderinde görülüyor" deniyordu. Sosyalizm mücadelesini, programa göre, şimdi "yeni üçlü birlik; emekçi köylü, sanayi işçisi, devrimci aydınlar" yönetiyordu. Taşnaksutyun kendi taleplerini, programında birbirinden bağımsız Türkiye Ermenistanı ve Kafkasardı Ermenistanı olarak formüle etti. Programda Türkiye Ermenistanı için şu talep vardı: "Politik ve ekonomik özgürlük, bölgesel özerklik ve Türkiye'yle federal temelde ilişki." Kafkasardı içinse temel istek şöyleydi: "Kafkasardı'nda federatif Rusya Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak demokratik bir cumhuriyet."

İlk devlet Duma'sını Taşnaklar boykot ettiler. İkinci Duma'ya Eser fraksiyonuyla birlikte girdiler.

Toprak ağalarının gericiliği üstün gelince, Taşnaksutyun "sol" programına rağmen, Türkiye'de Ermeni meselesinin çözümü açısından eski, devrim öncesi yola, Rusya-Avrupa diplomasisinin yardımına başvurma yoluna döndü. Taşnaksutyun, 1912'de Türkiye Ermenistanı'nda yaşayan Ermeni halkını uzun kolları altına alma çağrısıyla Çarlık hükümetine başvurdu. Öyle ki, Taşnakların bazı yardımlarıyla iktidara gelen Jön Türkler, Ermeni meselesinde sultanın yağma ve gerici politikasını sürdürdü. Taşnaksutyun'un temsilcileri, İstanbul'daki Çarlık büyükelçisi Girs'le doğrudan görüşmelere başladılar ve Avrupa'da büyük bir kampanya yürüttüler. Bu kampanyanın Çarlık politikasının çıkarlarıyla örtüştüğü gözükmektedir.

Ancak emperyalist savaş, bu planların gerçekleşmesini aksattı. Türk-Alman blokunun savaşı kazanması durumunda hiçbir şekilde özerklik elde edemeyevceklerinden korkarak, Taşnaklar, kesin olarak İtilaf Devletleri'nin yanında yer aldılar. Türkiye savaşa girdiğinde, Taşnaklar tarafından yönetilen Ermeni milli bürosu, II. Nikolay'a uşaklık bildirisiyle başvurdu. Bildiride şunlar yazılıydı: "Yeni şanlı Rus silahı olmak ve Rusya'nın Doğu'daki tarihsel görevini yerine getirmek vatan borcumuz olmaktadır. Kalbimiz bu istekle yanmaktadır. Rus bayrağı, İstanbul ve Çanakkale boğazlarında özgürce dalgalanacaktır. Sizin iradeniz, yüce devletiniz Türkiye boyunduruğu altındaki halklara özgürlük verecektir." Taşnakların oluşturduğu gönüllü birlikler, Türkiye cephesinde Rus ordusuna öncü oldu.

Şubat Devrimi, Taşnakların, Rusların yardımıyla hedeflerine ulaşma umutlarını güçlendirdi. Taşnaklar, hesaplarını Rusya'nın Türkiye'nin içiş-

lerine karışmasına göre yaptılar, Rus büyük devletçiliğinin azılı taraftarı ve "anarşi" karşıtı oldular, sadece Bolşevizm'e karşı değil, aynı zamanda ezilen milletlerin kurtuluş hareketlerine karşı da mücadele ettiler.

Ekim Devrimi'nden sonra Taşnakların durumu radikal bir biçimde değişti. Onlar, birleşik burjuva Rusyası taraftarı, sosyalist Rusya karşıtı oldular. Onun için devletin birliğini savunanlar bir anda ayrılıkçılığı azılı bir şekilde savunur hale geldi. Üçlü blok partiler, Gürcü Menşevikler, Ermeni Taşnaklar, Türk Müsavatçılar Bolşevik Rusya'ya karşı Kafkasardı Birliği'ni oluşturdular. Ancak Kafkasardı, egemenliğini ilan etmemiş bir devletti. Sovyet iktidarının kısa süreli olmadığı açıklığa kavuştuktan sonra Menşevik, Taşnak, Müsavatçı bloku, Kafkasardı'nın Rusya'dan ayrıldığını bildiren bir bildirge yayımladı. Rusya'nın "demokratik" desteğinden yoksun kalınca Kafkasardı'nın kaderini tayin edecek yeni destekler aramaya koyuldular. Gürcü Menşevikler, Alman ordusunu yardıma çağırdılar. Müsavatçılar, kurtuluşu Türkiye'de aradılar. Taşnaklar, önceden Ermeni meselesinin çözümünü isteyen İtilaf Devletleri'nin zaferine bel bağladılar. 1918 temmuzunda Taşnaklar, Bakü sovyetinde, Sovyet iktidarının ortadan kaldırılması ve İran'dan İngiliz birliklerinin komutanı General Dinstervil'in çağrılması kararını aldı. Taşnak, Eser ve Menşevik bloku Sovyetlerde çoğunluğu ele geçirdiler. Kafkasardı'nda Sovyet iktidarı tasfiye edildi. Bakü proletaryasının önderleri Şaumyan, Caparidze vd. Hazar steplerinde acımasızca öldürüldüler. Alman-Türk blokunun çökmesinden sonra İngilizler, bütün Kafkasardı'nı işgal ettiler. Menşeviklerin, Taşnakların ve Müsavatçıların "bağımsız" hükümetleri, İngiliz emperyalizminin diktatörlüğüne itaat ettiler.

Taşnaklar, "büyük Ermenistan" sloganını savunmaya devam ettiler ve bu "bağımsız" devleti manda altına sokmak için Amerika'ya sundular. Başkan Wilson, bu teklifi kabul etti, ancak ABD Senatosu, Taşnakları üzme pahasına mandayı reddetti. Bununla birlikte Taşnaksutyun "Birleşik Rusya" umutlarından da vazgeçmedi; Denikin'le 1919 yılında gizli bir askeri birlik antlaşması imzaladılar. Kemalist hareket, Taşnak planlarına büyük tehdit oluşturuyordu. Kemalistler, Ermeni meselesinde özde sultanın ve Jön Türklerin politikasını devam ettiriyordu. Taşnak hükümeti ise somut olarak İtilaf desteğiyle Kemalistlere karşı politika yürütüyordu.

1920 sonbaharında Taşnaklar, Ermeni-Türk savaşı çıkardılar ve savaşın sonunda tamamen bozguna uğradılar. Bu andan itibaren Taşnakizm yok olmuş sayılabilirdi. Ermenistan'da halk kitleleri uzun yıllar Taşnakların yanındaydı, 1919'da Taşnaklara parlamento seçimlerinde yüzde 90 oy verdiler. 1920'ye gelindiğinde, Taşnakların politik etkisinden kurtulmaya başlamışlardı. 1920 mayısında, işçiler ve askerler, Aleksandropol'de Taşnaklara karşı ayaklandılar. Taşnaklar, yüce emeğin karşısında boğuldular.

1 aralık 1920'de Ermenistan'da Sovyet iktidarı kuruldu. 1921 şuba-

tında Taşnaklar, iktidarı ele geçirebilmek için son bir girişimde bulunarak ayaklandılar. Bu girişim çöküşle sonuçlandı. Taşnaklar, bundan sonraki çalışmalarına yurtdışında devam ettiler. Emperyalizmin ajanı oldular ve onların yardımıyla Bolşevizm'i yıkmaya ve "bağımsız" Ermenistan'ı yeniden kurmaya çalıştılar. Son zamanlarda Taşnaklar, Bolşevizm'e ve Pantürkizm'e karşı maceracı bir düşünce sıfatında, Kürtlerin ve hatta Gürcülerin de içinde bulunduğu İran'ın hegemonyası altında Paniran birliğini savunuyorlar.

Taşnaksutyun, devamlı olarak kendi içinde bölünüp, parçalandı. 1905'ten sonra partide güçlü bir sol kanat oluştu. Bu kanat, küçük burjuva "sosyalizmi"ne ve aşırı milliyetçi politikalara karşı muhalefet yaptı. Partideki "sol" muhalefet, emperyalist savaş döneminde var oldu. Bu gruplar, Şubat Devrimi'nden sonra, "Sol Taşnaklar" adlı örgütte birleşti.

1922-1923'te Taşnak mülteciler arasında, Kaçaznuni ve diğerlerinin önderliğinde bir tasfiye akımı meydana geldi. Bu hareket, Ermeni çevrelerinde Bolşevizm'e dönüşümün bir göstergesiydi. Ermenistan'da sosyalizmin kuruluşunda kapitalizmin kökü kazındı ve Taşnakizm'e ölümcül darbe vuruldu.

(*Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya*, c. 20, s. 526 vd, Aktsionernoe Obşestvo "Sovyetskaya Entsiklopediya", Moskova, 1926.)

Belge 3

Sovyet Ermenistanı devlet adamı B. A. Boryan'ın[1] *Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB* adlı eserinden

"Türk sultanları, Ermenileri sevdiler ve imkânları ölçüsünde korudular..."

İstanbul'un 1453 yılında II. Mehmed tarafından fethi, Ermenilere yönelik hiçbir zulme yol açmamıştır ve genel olarak onlar açısından hiçbir olumsuz sonuç doğurmamıştır. Tam tersine tarihsel kaynaklar, Mehmed'in Ermenileri sevdiğini ve Ermeni milletini devlet için yararlı bir öğe olarak gördüğünü, tebaasına insancıl yaklaştığını, tecrübelerine ve mali işlerdeki bilgilerine saygı duyarak Ermeni zanaatkâr ve tüccarları İstanbul'a davet ettiğini yazmaktadır. Aynı şekilde Sultan I. Selim de 1513 yılında Tebriz'i fethederek diğerleriyle birlikte bütün Ermeni zanaatkârları da İstanbul'a getirmiştir. "Milli Ermeni tarihi, Türk sultanları-

1. Bagrat Artemoviç Boryan, önemli Sovyet-Ermeni devlet adamlarından ve parti yöneticilerinden biridir. 1903'ten başlayarak Komünist Partisi üyeliği yapan Boryan, Nijni Çambarak Yelizavetpol bölgesinde bir köylü ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Bakü'de 1905-1907 yıllarındaki devrimci hareketin içinde yer aldı. 1912-1913 yıllarında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDİP) Bakü Komitesi üyeliğini yaptı. 1913-1915 yıllarında partinin Tiflis Komitesi'nin üyesiydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'nde askerler arasında çalışmalarda bulundu. Baskılarla karşı karşıya kaldı. 1917 Şubat Devrimi'nden sonra RSDİP (b)'nin Petersburg Komitesi üyesi oldu. 1917-1918 yıllarında partinin Bakû Komitesi üyeliği ve Sabunçi-Balahan bölgesi Kızıl Birliği'nin komutanlığı görevlerini üstlendi. 1917 Ekim Devrimi sırasında Kars'ta askerler arasında devrimci faaliyet yürüttü. Kafkaslar'da Sovyet iktidarının kurulmasında etkin rol oynadı. Lenin'le kişisel olarak da tanışan ve birlikte çalışmış olan Boryan, o dönemde Merkez Komitesi'nin görevlendirmesiyle Bakü, Tiflis, Erivan, Yelizavetpol, Gümrü, Kars, Sarıkamış gibi merkezlerde önemli görevler üstlendi. Düzenli olarak Lenin'e bölgeden raporlar gönderdi. Daha sonraki yıllarda ise Toprak Halk Komiserliği'nde, Rusya'daki Ermenistan Ticaret Temsilciliği'nde çalıştı; SSCB Devlet Bankası yönetiminde ve Finans Halk Komiserliği kurulunda yer aldı. Partinin 15. ve 16. kongrelerinde Merkez Denetim Kurulu üyeliğine seçildi. Bütün Rusya Merkez Yürütme Kurulu üyeliği yaptı. Boryan'ın Sovyet devleti ve Komünist Parti yayın organlarında, birçok bilimsel incelemesi yayımlanmıştır. Bkz. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin (1970-1977 baskısı) "B. A. Boryan" maddesi ve G. B. Garibcanyan, *V. İ. Lenin i Bolşeviki Zakavkazya*, s. 129 vd., 133, 138, 212 vd, İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, Moskova, 1971.

nın XVI. yüzyıldan itibaren bugüne kadar (1876) Ermenileri esas olarak sevdiklerini ve imkânları ölçüsünde koruduklarını ileri sürmektedir."[2] Onlara yönelik genel bir baskı olmamış, hükümet, tebaasının çıkarlarını gözetmiş, tek tek kişilerden ve hükümet memurlarından Ermenilere yönelik baskı teşebbüslerinin kökünü kurutmuştur.[3] Ermeniler tarafından bakacak olursak, onlar, sadece barış içerisinde yaşamamış, ayrıca Türk silahının başarılarından büyük mutluluk duymuştur. 1606 yılında Kıbrıs'taki Rum ayaklanmasının Türkler tarafından bastırılması Ermeniler arasında mutluluk yaratmıştır. 1780 yılında Suvorov,[4] raporunda İran Şahlığı hâkimiyeti altındaki Ermenilerin ezildiğini ve sömürüldüğünü, bunların birçoğunun Türkiye'ye kaçtığını yazar.[5] Öyle ki Türkiye'deki Ermeniler, İran'dakilere oranla daha iyi yaşamışlardır. Rusya'dakilerle ilgili olarak ise Linch, "Ermenilerin birçoğu uzaklara gidiyor, özellikle de Türk hükümetini tercih ediyorlar". demektedir.[6]

1821 yılında Hassan Han, Kars bölgesinden esirler almış ve Ermeni esirler, Agasi tarafından kurtarılmıştır. Agasi, dindaşları olan Ermenilerden Rus topraklarında yaşamalarını istemiş, fakat Ermeniler reddederek Türkiye'ye geri dönmüşlerdir. Bu olayı, H. Abovyan anlatmaktadır. Ermenilerin Türkiye'ye geçişinde 1795 yılı önemlidir. XVII. yüzyılda, Akop Karnetsi'nin yazdığına göre, Türkiye'de örnek olacak bir düzen hüküm sürmektedir. Yazar, Hıristiyan devletlerinde bir Müslüman ülkesi olan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gibi bir düzenin olamadığından yakınmaktadır. (...)[7]

"Aileleri Türk paşalıklarında bulunuyor ve ülkenin zenginliklerini yurtdışına götürüyorlar" diye yakınmaktadır bir Rus memuru.[8] 1835 yılında Baron Vrangel, Baron Rozen'e "Gümüşhane'de idari makamlar, Rum ve Ermenilere dini ayinleriyle ilgili hiçbir baskı yapmıyorlar. Ticaret, tamamen Rumların ve Ermenilerin elinde" şeklinde yazmaktadır.[9] Marx ise "Hıristiyanlar, Türkiye'de dinsel özgürlüklerden Avusturya ve Rusya'dakilere göre daha çok yararlanıyorlar" demektedir.[10] Bu arada Avrupa devletleri, kendi ülkelerinde emekçilerin çok daha kötü şartlarda yaşadığını gizleyerek ve Türklere karşı yağma seferlerini aklamak

2. *Forts*, 1876, c. 1, s. 369 vd. – (B. A. Boryan)

3. A.g.e., s. 370 vd. – (B. A. Boryan)

4. Rus Çarlığı'nın önemli komutanlarından.

5. Sobranie Aktov, *Otnosyaşihsya K İstorii Armyanskogo Naroda*, c. 2, s. 68, Moskova, 1838. – (B. A. Boryan)

6. H. F. B. Linch, *Armeniya, Putyovıe Oçerki I Etyudı*, c. 1, s. 589, Tiflis, 1910. – (B. A. Boryan)

7. Avdelbekyan, *Nork*, c. 3, s. 106 vd, 1923; Raffi, *Taçkaayk*, Tiflis, 1895. – (B. A. Boryan)

8. *Aktı*, c. 5, s. 491. – (B. A. Boryan)

9. A.g.e, c. 8, s. 889; *Forts*, 1876, c. 1, s. 372. – (B. A. Boryan)

10. Marx i Engels, *Sobr. Soç.*, c. 10, s. 181. – (B. A. Boryan)

için, "Hıristiyanlara özgürlük" sloganını kullanarak Türkiye karşıtı kampanya yürüttüler. Bu şekilde Hıristiyanların ağır şartlarda yaşadıkları uydurması, Avrupa devletlerinin sömürgeci işgallerini gerçekleştirmeleri için bir araç oldu. 1830 yılında Pankratov, Kont Paskeviç'e[11] "Türk ağaların hemen hemen bütün toprakları, gâvurlar (Hıristiyanlar) tarafından işletiliyor ve neredeyse bütün ticaret ve bütün zanaat Hıristiyanların elinde" diye yazar.[12] Neredeyse her yerde Türkiye ekonomisi, Hıristiyanların elindedir. Bu durum, Ermenilerin Türkiye'nin çıkarlarını niçin kıskançça savunduklarını açıklamaktadır. 1828 yılında Paskeviç, Nesselrode'ye[13] "Benim Gümrü'ye (önceden Aleksandropol, şimdi Leninakan) gelişime kadar Türkler, Ermeni ajanları aracılığıyla bizim topraklarımızda ne olup bittiğini oldukça iyi bir şekilde öğreniyorlardı" şeklinde yazar.[14] Buradan da görülmektedir ki, Ermeniler Çarlık hükümetine İran'la ilgili bilgi gönderdikleri zaman onları "onurlu", Rus hükümetine sadık saymışlar; aynısını Türk komutanlığına yaptıkları zaman ise onları ajan ilan etmişlerdir. Çarlık memuru, Ermenilerin Türk hükümetinden memnun olmasını ve Osmanlı İmparatorluğu'nu, bununla birlikte kendi yurttaşlarını Rus sömürüsünden korumasını bir türlü kabullenememektedir.

Rus diplomasisi, işgalci amaçlarla Türkiye'ye karşı silah olarak kullanma imkânları açısından, Türkiye'de yaşayan halklar arasındaki ilişkileri ilgi alanı içinde görmüştür. Ancak gerçek şudur ki, Türkiye'deki halklar tam bir uyum içinde yaşamıştır, onları kullanmak, ihtimal dışı gözükmektedir. Paskeviç, 1829 yılında bu meseleyle ilgili olarak Nesselrode'ye şöyle yazar: "Nasturilerin,[15] Ermenilerin ve Keldanilerin[16] çoğunluğu, Yezidiler gibi katlanılamaz tarikatlara mensup Müslümanlarla eşit şartlarda Kürtlerin yanında sığınacak yer buldular ve birlikte tam bir uyum içinde yaşıyorlar."[17]

Türkiye'de farklı inançlara mensup halkların düşmanlık ve nefretten arınmış olarak yaşadıklarını Kırım seferi zamanındaki olgular da kanıtlıyor: "Alaşkert sancağı eski müdürü Mamed Bey, bu sancağa 200 Kürt atlısıyla birlikte geldi. (...) Bütün yerli halkla dostane ilişkiler kurdu ve kışı geçirmek üzere Malazgirt'e gitti."[18] Kürt beyleri, sa-

11. Erivan kontu.

12. *Aktı*, c. 7, s. 842. – (B. A. Boryan)

13. Çarlık Rusyası'nın dışişleri bakanı.

14. Aktı, c. 5, s. 573. – (B. A. Boryan)

15. V. yüzyılda Hıristiyanlık içinden çıkmış bir tarikat. Tarikatın ismi, kurucusu İstanbul Patriği Nestorius'tan geliyor.

16. Sami kökenli bir aşiret.

17. *Aktı*, c. 7, s. 786. – (B. A. Boryan)

18. A.g.e., c. 11, 1878, s. 226. – (B. A. Boryan)

vaş zamanında olduğu gibi sonrasında da Ermenileri himaye etmiş ve onları korumuştur.[19]

Kürtler, Ermenilerle sadece dostça yaşamamış, hatta yaşlı Martirosyan'ın Azerbaycan Başpiskoposu İsak Sasunyants'a 1855 yılında yazdığı mektuptan anlaşıldığı gibi, onların etkisinde kalmışlardır: "Ermeniler, Nasturiler gibi Kürtler de benim sözümü saygıyla dinliyor. Bu durumu güçlendirmek için sayın konsolosa (Rus-BB) takdim edilmek üzere size saygın Ermenilerin, Nasturilerin olduğu gibi saygın Kürtlerin de mühürlü mektubunu gönderebilirim."[20] Bu alıntılar, meselemizi ilgilendiren noktaları, Ermenilerin Türkiye'de köleleştirilip köleleştirilmediğini; hiçbir hakka sahip olup olmadığını ve kurtuluşları için Rusya'nın himayesine ihtiyacı bulunup bulunmadığını netleştiriyor. (...)

Rus ordusu, Türkiye'ye seferleri sırasında Türkiye Ermenistanı'nda inanılmaz sayıda hayvanla ve dolu ambarlarla karşılaştı.[21] Öyle ki, Rusya Ermenistanı'nın ve Kafkasardı'nın hiçbir bölgesinde böyle bir manzara göremezdiniz.[22]

Türkiye'deki Ermenilerin ekonomik yaşam koşullarına bir göz atalım ve verilen haberlerin gerçek mi, yoksa çağdaşların ipe sapa gelmez açıklamaları mı olduğunu görelim.

İlk önce toprağın kullanımı. "Türkiye'de Ermeni köylüleri, toprağın azlığından şikâyetçi değil. Oysa Gümrü'de (Rusya'da-BB) toprağın yetersizliği korkunç denecek ölçülerdedir."[23] Türkiye'de toprak sahipliği ve toprak kullanımı, işletim için herhangi bir sınırlamaya tâbi değil.[24] Hıristiyan köylülerin ekonomik durumu, Müslümanlardan, Türklerden, Kürtlerden daha iyi. Bir Ermeni gezgini ve milliyetçisi olan A-do'nun, Türkler ve Kürtler Ermenilere göre nasıl yaşıyorlar sorusuna, Ermeni köylüler şöyle cevap veriyor: "Kürtler, Ermenilere oranla daha fazla esaret altında." Türk köylüler de sömürülüyor ve köleleştiriliyor; milliyet burada hiçbir önem taşımıyor: "Sömürücüler için milli ayrım yok";[25] Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim sınıflarının ekonomik sömürüsü ve Türk hükümetinin hukuk kurallarına göre, köylü nüfusa eşit muamele yapılıyor. Türk hükümeti, "ister Ermeni, ister Süryani, ister Kürt ya da Türk olsun",[26] ayrım yapmayarak, hâkim sınıfların çıkarlarını koruyor.

19. *Mşak*, 1878, No. 6, s. 370. – (B. A. Boryan)

20. *Aktı*, c. 11, s. 479. – (B. A. Boryan)

21. *Mşak*, 1877, No. 78. – (B. A. Boryan)

22. A.g.e., 1878, No. 26. – (B. A. Boryan)

23. L. Sarkisyan, *Ayts Tyurkats Ayastan*, s. 71 vd, Tiflis, 1890. – (B. A. Boryan)

24. A.g.e., s. 72. – (B. A. Boryan)

25. A-do, *Vanı, Biglisı Yev Erzerum Vilayetner*, s. 278, Erivan, 1912. – (B. A. Boryan)

26. A.g.e., s. 303. – (B. A. Boryan)

Yetkili kişilerin genel devlet sömürüsü dışında, Kürt yetkililerin sömürüsü var. Bunlar, "Türk hükümetinin zayıflığını ve güçsüzlüğünü kullanarak, Kürtlerin yanında Hıristiyanları ve Müslümanları da hükümet yetkililerinden ve mültezimlerden daha çok sömürüyorlar"[27] bu olgu maraba kurumuyla doğrulanıyor.

(B. A. Boryan, *Armeniya, Mejdunarodnaya Diplomatiya i SSSR*, c. 1, s. 173 vd, 175 vd, 178 vd, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Moskova-Leningrad, 1928.)

27. Rollen-Jackman, "*Armeniya, Armyane I Traktarı*", *Polozhenie Armyan V Turtsii*, s. 52, Moskova, 1896. – (B. A. Boryan)

Belge 4

Rus Türkolog V. A. Gordlevskiy'in[1] Türkiye Notlarından[2]

"Ermeniler, sadece kamusal alanlarda değil, evde de Türkçe konuşuyorlardı."

O dönemde[3] Ermenileri, Türkleri ve Kürtleri birleştiren bir halka vardı. Ermeniler, genel olarak sadece kamusal alanlarda değil, evde de Türkçe konuşuyor, ticari yazışmalarda Türkçe kullanıyordu; ancak Ermeni harfleriyle yazıyordu. Ermeniler arasında halk müziği folkloru haznesini koruyan âşıklar vardı. Türkler tarafından unutulmuş Dede Korkut Destanı yakın zaman önce Beyşehir'de bir Ermeni tarafından tekrar yazılmıştı. Niğde'de bulunduğum zaman Türk folkloruyla ilgilenen Ermeni ailesi Boyaciyanlar tarafından sıcak bir şekilde ağırlandım. Ev sahipleri tarafından yola çıkmadan evvel geceleyin alelacele yazdıkları atasözleri derlemesini hâlâ değerli bir hatıra olarak saklıyorum.

Eğitimli Ermeniler dini müsamahasızlıktan kurtulmuşlardı; Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında daha yakın ilişkiler kurulmasına uğraşıyor hatta bazen Rusya'da da Müslümanların gönlünü kazanmaya ve karşılıklı köklü güvensizliği kırmaya yönelik incelikler gösteriyorlardı.

(V. A. Gordlevskiy, *İzbrannıe Soçineniya*, c. 3, s. 127, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskova, 1962.)

1. Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, 7 ekim 1876'da doğdu. Rusya'nın önemli Türkologlarından biri olan Gordlevskiy, Sovyetler'in Türk dili ve edebiyatı, Türk folkloru ve tarihi üzerine önemli uzmanlarından sayılıyor. 1899 yılında Lazarevskiy Doğu Dilleri Enstitüsü'nü, 1904'te ise Moskova Üniversitesi'nin Tarih-Filoloji Fakültesi'ni bitirdi. 1907 yılından itibaren Lazarevskiy Enstitüsü'nde (daha sonra adı "Moskova Şarkiyat Enstitüsü" olacaktır) Türk dili ve Türk edebiyat tarihi dersleri verdi. 1918-1948 yılları arasında bu enstitüde profesör olarak görev yaptı. Ardından SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Yakındoğu ve Ortadoğu Ülkeleri Dil ve Edebiyatı Bölümü'nün başına geçti. Uzmanlık alanları üzerine birçok önemli eser veren Gordlevskiy, iki kez Lenin Nişanı'na, bir kez de Kızıl Bayrak Emek Nişanı'na layık görüldü. 10 eylül 1956'da Moskova'da öldü. Bkz. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin (1970-1977 baskısı) "V. A. Gordlevskiy" maddesi.

2. Gordlevskiy, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus ordularında tercüman olarak çalışmış ve Türkiye izlenimlerini notlar halinde yayımlamıştır.

3. 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nın öncesi kastedilmektedir.

Belge 5

Ermeni Sovyet tarihçi G. M. Arutyunyan'ın *XIX. Yüzyılın 90'lı Yıllarının Ortalarında İngiliz Burjuvazisinin Ermeni Meselesindeki Gerici Politikaları* başlıklı doktora tezinden

"Protestan misyonerleri, Ermeni meselesinde İngiliz diplomasisinin ideolojik suç ortağı olmuştur."

Ermeni halkının kaderi, 1878 yılından başlayarak Ermenistan'da Sovyet iktidarı kurulana kadar kapitalist devletler arasındaki en utanç verici pazarlıkların bir unsuru olmuştur. Ancak Ermeni meselesinin sömürülmesinde en aşağılık rolü İngiliz burjuvazisi oynamıştır. (...)

Ermeni ulusal hareketinin bu ikinci sürecinde İngiliz diplomasisi, faaliyetlerinde Ermeni meselesine dayanmaya çalışmıştır. (...) Berlin Konferansı sürecinden itibaren İngiliz kapitalizmi, Ermeni halkı üzerindeki sömürgeci etkilerini pekiştirmiştir. Bunun için İngiliz diplomasisi, Berlin Sözleşmesi ve Kıbrıs Konvansiyonu'yla üzerini örtüp, Ermeni milliyetçi önderlerin Batı Avrupa yönelimini kullanarak Batı Ermenistan'daki[1] konsoloslukları ve istihbarat ağı aracılığıyla çalışmalarını özenle maskelemiştir. Protestan misyonerler ise İngiliz diplomasisinin ajanı rolünde ideolojik suç ortağı olmuştur.

(G. M. Arutyunyan, *Reaktsionnaya Politika Angliyskoy Burjuazii V Armyanskom Voprose V Seredine 90-h Godov XIX Veka*, s. 2, 8, Moskovski Gosudarstvennıy Universitet im. M. V. Lomonosova, Moskova, 1954.

1. Osmanlı döneminde Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı bölgeler "Batı Ermenistan" olarak adlandırılmaktadır.

Belge 6

Ermeni Bolşevik önder O. A. Arutyunyan'ın hatıralarında 1905 Kırımı ve Taşnaklar

"Taşnaklar, 1905 yılında Azerileri yok etmek için kampanya başlattılar."

1905 yılının başlarında Bakü'de cereyan eden kardeş kırımı, silahlı Taşnak çeteleri mavzeristlerin çekip çevirdiği Kamarlo'da da devam etti. Taşnaklar, Azerbaycanlıları "Öldürebildiğin kadar öldür, yağmala, kimseye acıma" sloganıyla yok etmek için kampanya başlattılar. Taşnaklar, Ermeni köylerine dağılarak katliam konuşmaları yaptılar, emekçi köylüleri ellerinde silah Ermenilerin "onurunu ve hayatını korumaya" çağırdılar, Ermeni nüfusu Azerbaycanlılara karşı silahlandırmaya çabaladılar. Taşnak eşkıyaları, yağma yaptılar, sivil halkı öldürdüler, onların köylerini ateşe verdiler. Bu tür olayların son bulmasından sonra Ermeni halkının sözde "kurtarıcıları" evlerine geri döndüler ve "zaferlerinin" şerefine şölenler düzenlediler.

Taşnaklar, silah konusunda hiçbir yokluk çekmediler, öyle ki Ermeni piskoposları Horen ve Suren tarafından yetkili kılınan heyetin gönderildiği Vorontsov-Daşkov'un[1] özel izniyle silahlandırılmışlardı. Taşnak humbları,[2] köylüler üzerinde büyük bir yüktü. Köylük bölgelerde bulunmuş ve köylülerden kan içici hmbapetlerin[3] faaliyetleri konusundaki yakınmalarını dinlemiştim. İnsanda ne rahat ne huzur bırakıyorlardı. "Birileri gidiyor, diğerleri geliyor" demişti köylüler. "Hepsini besle, yatacak yer bul, atlara arpa ve kuru ot ver; peki zamanı değil mi artık eve gitmenin?" Köylülerin böyle bir "küstahlığına" kırgın bir sesle şu cevabı vermiş hmbapet: "Siz, bize muhtaçsınız." "Niye ki?" diye sormuş köylüler. "Çünkü biz, sizin hayatınızı ve varlıklarınızı kurtarıyoruz. Eğer biz olmasaydık, Azerbaycanlılar gelir, hepinizi doğrar, evlerinizi

1. Çarlık Rusyası'nın Kafkasya valisi.

2. Taşnak silahlı çeteleri.

3. Taşnak silahlı çetelerinin komutanlarına verilen ad.

yakar ve hayvanlarınızı çalardı" demişler. "Biz, Azerbaycanlılarla dostane yaşıyoruz. Bizim toplumumuz onlardan değil, sizden çekiyor" diye karşılık vermiş haklı olarak köylüler. Hmbapetler, sadece tehditle köylülerden para ve ürün alabiliyorlardı. Silah satın alma bahanesiyle halktan zorla para toplanması, 1907 yılına kadar sürdü. Bölgenin köylüleri, hmbapetlerin aldatmacalarına, dolandırıcılıklarına ve tecavüzlerine artık tahammül edemiyorlardı. Hepsini köylerden kovdular: "Sizi ve atlarınızı yeteri kadar besledik. Yokluk içinde yaşarken size ağır haraçlar verdik. Bizi yokluğumuzla ve ailelerimiz için duyduğumuz kaygılarla baş başa bırakın." Mavzeristlerin tehditleri boşunaydı. Taşnak kan içicileri tarafından büsbütün yağmalanan ve çileden çıkarılan köylüler, sadece onlara yardım etmeyi reddetmedi, ayrıca başında hmbapetlerin olduğu Taşnak sürülerini köylerden kovaladılar da.

Maceracılardan, katillerden ve cani öğelerden meydana gelen mavzerist Taşnaklar, önemsiz bir sebepten veya sebepsiz yere her zaman mavzerlerini bir insanı öldürmek için kullanmaya hazırlardı. Taşnaklar tarafından düzenlenen Dalar köylülerinin bir toplantısında "milli kahraman" mertebesindeki hmbapet Sumbat, çeşitli süslemelerle humbasının "zaferleri" üzerine konuşmaya başladı ve bir bölgede tek tük kalmış, Ermenilerin hayatı için sözde tehlike yaratan Azerbaycanlıları nasıl yok ettiklerini anlattı. Şans eseri o toplantıya ben de denk gelmiştim. Cesaretimi topladım ve açıktan hmbapet Sumbat'a karşı çıktım. Ona hiddetle Azerbaycanlıların Ermeniler için tehdit olmadığını söyledim. Sözlerimi tamamlayamadan hmbapet Sumbat, mavzerini çıkardı ve bana nişan aldı, ama şansıma o anda yanında duran okul arkadaşım öğretmen Haçik, mavzeristin kolunu tuttu ve "Bolşevik"in hakkından gelmesine izin vermedi. Bizim bölgenin Taşnakları ve hmbapetleri bana bu adı takmışlardı.

(O. A. Arutyunyan, *Vospominaniya,* s. 47 vd, Armyanskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Erivan, 1956.)

Belge 7

Sovyet tarihçi P. Kitaygorodskiy'in *Sömürge Köleliğinden Milli Bağımsızlığa* adlı eserinden

"Rum-Ermeni burjuvazisi, Türkiye'nin milli ekonomisinde yıkıcı bir rol oynuyordu."

O dönemde İngiliz ve Fransız sermayesi Osmanlı Türkiyesi'nde oldukça etkili olan Rum ve Ermeni burjuvazisine dayanıyordu. (...) Rum-Ermeni burjuvazisi esas olarak tefeci Fransız bankerleriyle ilişki içerisindeydi ve Türkiye'nin milli ekonomisinde yıkıcı bir rol oynuyordu. Bu gruplar, Batı'yla hemen ilişki kurmanın peşindeydi. (...)

Tahıl ambarı Anadolu, İstanbul'dan kopartılıyordu. Rum-Ermeni burjuvazisi, tekrardan İngiliz-Fransız sermayesinin himayesi altında kaybettiği ekonomik durumunu geri kazanmaya başladı. Türk milli burjuvazisi ise yok olma tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

(P. Kitaygorodskiy, *Ot Kolonialnogo Rabstva K Natsionalnoy Nezavisimosti*, s. 30, 41, 58 vd, "Moskovski Raboçiy", 1925.)

Belge 8

Taşnaksutyun'un yayın organı *Orizon* gazetesinde 1912 yılında yayımlanan makaleden

"Ne bir Türk ne de Türk devleti bundan böyle hiçbir Ermeni için değer taşımamaktadır."

(...) Türk devlet yetkilileri ve iktidar sahipleri bilsinler ki, ne bir Türk ne de Türk devleti bundan böyle hiçbir Ermeni için değer taşımamaktadır. Varlıklarını korumak için başka yollar düşünsünler. (...)

(*Orizon*, No. 196, 1912'den aktaran: K. N. Karamyan, *Polojenie Zapadnıh Armyan, "Armyanskiy Vopros" i Mejdunarodnaya Diplomatiya V Posledney Çetverti XIX Veka İ Naçale XX Veka*, s. 81, Yerevanski Gosudarstvennıy Universitet, Erivan, 1972.)

Belge 9

Sovyet Ermenistanı'nın yazarlarından S.G. Pirumov'un *Yurtdışındaki Taşnaklar* başlıklı kitabından

Çarlık Rusyası'nın "Ermenisiz Ermenistan" projesi ve Taşnakların rolü...

Çarlık Bakanı Lobanov-Rostovskiy,[1] "Ermeni meselesi"nde kendi hükümetinin politikasını karakterize ederek istisnai bir kesinlikte ve arsızca şunu açıklamıştı: "Bize Ermenisiz Ermenistan lazım!"

Ermeni milliyetçiliğinin saldırgan partisi Taşnaksutyun, Çarlık bakanının sloganını hayata geçirmek için bütün gücüyle her şeyi yaparak, bayrağına şunu yazdı: "Bağımsız ve birleşik Ermenistan!" Ve... Çarlık generallerinin, İngiliz bakanlarının, Fransız bankerlerinin, Amerikan "hümanistlerinin" ve bütün papazların "yardımıyla" Türkiye'de bir "Ermenistan"a ulaştı, ama gerçekten de Ermenisiz.

(S. G. Pirumov, *Daşnaki Za Rubejom,* s. 129, İzdanie Nauçnoy Assotsiatsii Vostokovedeniya, Tiflis, 1934.)

1. Aleksey Borisoviç Lobanov-Rostovskiy, Türkiye'de ve birçok Avrupa ülkesinde büyükelçilik görevini yürüttükten sonra 1867-1878 yıllarında içişleri bakanlığı, 1895-1896 yıllarında da dışişleri bakanlığı görevinde bulundu. 1896 yılında öldü. Bkz. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin (1970-1977 baskısı) "A. B. Lobanov-Rostovskiy" maddesi.

Belge 10

Ermenistan'ın ilk başbakanı ve Taşnak Partisi'nin kurucusu O. Kaçaznuni'nin[1] Taşnak Partisi'nin bir yurtdışı konferansına sunduğu rapordan

"Gönüllü birliklerin oluşturulması hataydı..."

Daha Türkiye'nin savaşan ülkeler ailesine katılmadığı ve katılmaya hazırlanmadığı 1914 sonbaharı boyunca Kafkasardı'nda büyük bir gürültü ve büyük bir enerjiyle Ermeni gönüllü birlikleri oluşturulmaya başlandı.

Ermeni Devimci Partisi Taşnaksutyun (ARPD), birkaç hafta önce Erzurum'da gönüllü birliklere karşı olumsuz bir tavır alma kararı almış olmasına rağmen, birliklerin oluşturulmasında ve Türkiye'ye karşı askeri harekâtta aktif rol aldı. Bir hayli kötü ve ciddi sonuçlar doğurabilecek böylesine ağır ve sorumluluk gerektiren bir meselede, ARPD'nin Kafka-

1. Ovanes Kaçaznuni (İgithanyan), 1918 yılı temmuz ayında kurulan Ermenistan devletinin ilk başbakanıdır. Taşnak hükümetini, 1919'un ağustos ayına kadar 13 ay yönetmiştir. Taşnaksutyun Partisi'nin kurucularındandır ve önemli lideriydi. Ermenistan'ın ve Taşnak Partisi'nin en yetkili kişisiydi.
Kaçaznuni 1868 yılında Gürcistan'a bağlı Ahıska bölgesinde doğdu. Mimarlık eğitimi aldıktan sonra Bakü, Batum ve Tiflis'te mimar olarak çalıştı. Taşnak örgütüne Bakü'de katıldı. 1905-1906 yıllarındaki Ermeni-Tatar çatışmaları sırasında karşılıklı kırımı engellemek üzere kurulan komisyonda görev yaptı. 1911 yılında Taşnaksutyun davasından arandığından dolayı Türkiye'ye kaçtı. İstanbul'da, ardından da Doğu Anadolu'da bulundu. Propaganda faaliyetleri yürüttü. 1914 yılında Kafkasardı'na geri döndü. 1917'de Ermeni Ulusal Konseyi üyesi oldu. 1918'e kadar Kafkasya Parlamentosu'nda (Seym) Taşnak temsilcisi olarak bulundu. Trabzon ve Batum'da Türklerle yapılan barış görüşmelerinde Ermeni heyeti içinde yer aldı. 4 haziranda Hatisov'la birlikte Ermenistan Cumhuriyeti adına Batum Antlaşması'na imza attı. 1918 temmuzunda bağımsız Ermenistan'ın ilk başbakanı oldu. 1919 ağustosuna kadar bu görevde kaldı. 1919 şubatında Ermenistan Parlamentosu'nun kararıyla yardım sağlamak amacıyla ABD'ye ve Avrupa'ya gitti. 1920 yılında Ermenistan'a geri döndü ve Ermenistan Parlamentosu başkan yardımcılığına atandı.
1920 yılında Ermenistan'da Bolşevik iktidarının kurulmasının ardından tutuklandı. 1921 yılında Bolşevik yönetimine karşı yapılan karşıdevrimci ayaklanmanın bastırılmasından sonra ülkeyi terk etti. 1921-1924 yılları arasında Bükreş'te yaşadı. 1923 yılında Taşnak Partisi'nden istifa ederek geri dönmek için Sovyet Ermenistan'ı hükümetine başvurdu. 1925 yılında Erivan'a yerleşti. Mimar olarak çalıştı, üniversitelerde ders verdi ve profesörlük unvanını aldı. 1938 yılında hayatını kaybetti. Bkz. *Entsiklopediya "Armyanskiy Vapros"*, s. 197, Erivan, 1991.

sardı organları ve çeşitli yöneticileri, partinin en üst organı olan kongrenin iradesine karşı geldiler. (...)

Kayıtsız şartsız Rusya'ya bağlandık. Temelsiz bir şekilde Çarlık hükümetinin çabalarımız ve yardımlarımız karşılığında bize Türkiye'deki özgürleşmiş Ermeni vilayetlerinden ve Kafkasardı'ndaki Ermenistan'dan oluşan özerk Ermenistan'ı bahşedeceğinden emindik.

Kafamızda kavak yelleri esiyordu. Kendi dileklerimizi başkalarına dayattık, içi boş laflara, yetkisiz kişilere çok önem verdik, girdiğimiz hipnozun etkisiyle gerçekleri görmemeye başladık ve hayal âlemine daldık. (...)

1915 yaz ve sonbahar döneminde Türkiye Ermenileri zorunlu göçe (tehcir) tâbi tutuldu, kitlesel sürgünler ve baskınlar gerçekleştirildi. Bütün bunlar Ermeni meselesine ölümcül bir darbe vurdu.

Tarihsel Ermenistan'ın, bize devreden gelenekler ve Avrupa diplomasisinin vaatleri doğrultusunda, bağımsızlığımızın temelini oluşturması gereken bölgeleri boşaltıldı; Ermeni vilayetleri Ermeni'siz kaldı.

Türkler ne yaptıklarını biliyorlardı ve bugün pişmanlık duymalarını gerektirecek bir husus bulunmamaktadır; sonradan da anlaşıldığı üzere, Türkiye'de Ermeni meselesinin temelli çözümü açısından bu yöntem en kesin ve en uygun bir yöntemdi.

Ve bugün, bizim milislerin savaşa katılmalarının Türkiye Ermenilerinin kaderini ne derecede etkilediği sorusunu sormak da abestir. Sınırın bu tarafında bizim farklı bir çizgi izlemiş olmamız durumunda, acımasız baskıların olmayacağını kimse söyleyemez. Türklere karşı düşmanlığımızın teraziye konulmaması durumunda söz konusu baskıların da aynı nitelikte olacağını kimse söyleyemez.

Bu konuda değişik görüşler olabilir.

Gerçek, gerçek olarak kalmaktadır ve burası çok önemli ki, Türk egemenliğine karşı onlarca yıl önce başlatılmış olan mücadele, Türkiye Ermenilerinin sürülmesi ve yok edilmesiyle, dolayısıyla Türkiye Ermenistanı'nın boşaltılmasıyla sonuçlanmıştır.

Korkunç gerçek budur. (...)

Acı acı kötü talihimize sızlanmak, kendi mutsuzluğumuza kendi dışımızda bir sebep aramak, Taşnaksutyun Partisi'nin de kaçınamadığı milli psikolojimizin tipik bir özelliği.

Rusların bize alçakça davrandığına emindik, sanki özel bir teselli verecekmiş gibi. (Sonra sırada Fransızlar, Amerikalılar, İngilizler, Gürcüler, Bolşevikler, yani bütün dünya vardı.)

Tembelliğimiz ve uzak görüşlü olmamamız sanki kahramanlıktı. Sonuçta bu, şöyle bir durum ortaya çıkardı. Her isteyen bizi aldatabilir, bize ihanet edebilir, kesebilir veya başkasını kestirtebilirdi.

(O. Kaçaznuni, *Daşnaktsutyun Bolşe Neçego Delat*, s. 10, 12 vd, 15, İzdatelstvo "Zakkniga", Tiflis, 1927.)

Belge 11

Menşevik Gürcistanı'nın Toprak Bakanı Karibi'nin[1] Ermeni iddialarına karşı yazdığı *Kızıl Kitap* adlı eserinden

"Türklerin yerinde kim olsa aynısını yapardı."

1880'lerin sonunda Avrupa diplomasisi, Türkiye'deki Ermenilerin memnuniyetsizliğini büyük bir ustalıkla kullandı. Ortadoğu'daki siyasi dengeleri altüst edecek Türkiye ile Rusya arasında güçlü bir antlaşmanın sağlanmasını ve Rusya'nın Boğazlar'a ilerleyişini engellemeyi umarak bu memnuniyetsizliği körüklemeye başladı.

Bu tehdide karşı Avrupa diplomasisi, elinden geleni ardına koymadı. Bir şeklide Rusya'yı Türkiye'yle yeni bir savaşa çekmeye ve Türkiye'yi iç çekişmelerle zayıflatarak Rusya için karlı bir ortak olmaktan çıkarmaya çalıştı.

Batı Avrupa siyaset adamları, bu yönde amaçlarına ulaşmak için sinsice Ermenileri Türkiye'deki durumlarının ne kadar kötü olduğuna inandırdı ve onların bu durumdan ancak Avrupa'nın desteğiyle çıkabilecekleri fikrini empoze etti. (...)

Türkler ve Kürtler, Ermenilere niçin saldırdı? Aynı dönemde, hatta Yunanistan ve Türkiye arasında açık kanlı bir savaş[2] varken bile, Rumlarla böyle bir ilişki içinde olmadılar. Cevap açık. Türkiye'deki Rum nüfusu Yunan-Türk Savaşı sırasında dürüstçe, rejime bağlılığını sürdürerek tam tarafsızlığını korudu. Savaşta hiçbir şekilde yer almadı. Sessizce savaşın sonuçlarını bekledi. Tabii kimse de onları kandaşları Yunanlılara sempati duymaya ve onlarla aynı ruha sahip olmaya zorlamadı.

Türkiye'deki Ermeni nüfusu ise Ermeni devrimci partileri[3] yüzün-

1. Gerçek adı P. P. Goleyşvili olan Karibi, Gürcü Menşevizmi'nin önemli yayıncılarından ve parti yöneticilerinden biridir. Karibi, Menşevik Gürcistanı'nın Jordania hükümeti döneminde toprak bakan yardımcılığı yapmıştır. Karibi, daha sonra Bolşeviklere katılmıştır. Bkz. Karibi, *Net Sil Bolşe Molçat*, c. 1, s. 1, Sovyetski Kavkaz, Tiflis, 1925.

2. Kitabın 1920 yılında basıldığı göz önünde tutulursa burada Osmanlı dönemindeki Türk-Yunan savaşlarının kastedildiği anlaşılmaktadır.

3. Taşnaksutyun, Hınçak vb kastedilmektedir.

den açıktan kendi devletinin düşmanları tarafına geçti ve kendi memleketlileri olan Kürtlerin ve Türklerin hiddetini üstüne çekti.

Tekrarlıyoruz: Kesin düşüncemiz şudur ki, Ermeni şeflerinin en temel hatası, Ermeni gönüllü birliklerini oluşturmalarıdır ve bu politikanın sonucunda milli nefreti ateşlemeleridir. (...)

Türkiye'nin yerine Hıristiyan Rusya'yı veya yüksek kültüre sahip Almanya'yı koyun. Eğer Rus Lehleri Avrupa'da yaşayan bütün Lehleri bir devlet örgütünde birleştirmek adına Avusturya Lehlerine katılsaydı ve bağlı bulundukları Rusya'ya karşı savaşsaydı Rusya ne yapardı? Eğer Alsace-Lorraine'deki Fransızlar, Almanya'ya karşı savaş için gönüllü birlikler oluştursalardı Almanlar ne yapardı? Doğal olarak bu iki uygar Hıristiyan devlet de Türkiye Ermenilere ne yaptıysa onu yapardı. (...) İngilizler, düşmana katılmayı düşünmeyen, sadece geçmişteki bağımsızlığını geri talep eden İrlanda'yı bile daha dün ateş ve kanla dize getirdiler.

(Karibi, *Krasnaya Kniga*, s. 21 vd, Tiflis, 1920.)

Belge 12

General Prof. Dr. N. G. Korsun'un[1] Kızıl Ordu Harp Akademisi'nde askeri coğrafya dersinde okutulan "Türkiye" adlı eserinden

"Müslümanlar, Ermeni nüfustan beş kat daha fazlaydı..."

Ermenilerin Dünya Savaşı'na[2] kadarki özellikle Ermeni vilayetlerinde yoğunlaşmış (Van, Bitlis, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Sivas, Trabzon ve Adana İstanbul'da ise nüfusun yüzde 15'ine varıyordu) toplam nüfusu 1 500 000 kadardı. Bütün bu bölgelerdeki Müslümanlar (Türkler ve Kürtler), Ermeni nüfusundan beş kat daha fazlaydı, ancak 1914-1918 savaşı öncesinde bize[3] katılan topraklardaki Ermeni nüfusu, Anadolu'daki Ermeni nüfusunun üçte ikisini oluşturuyordu, ancak burada da Ermenilerin toplam nüfus içerisindeki payı yüzde 25'ti ve burada da Müslümanlar iki kat daha fazlaydı.

(N. G. Korsun, *Turtsiya/Kurs Lektsii Po Voyennoi Geografii, Çitannıh V Voyennoy Akademi RKKA*, s. 37, Vıssşii Voyennıy Redaktsionnıy Sovyet, Moskova, 1923.)

1. 8 ocak 1877 tarihinde doğan General Prof. Dr. Nikolay Georgiyeviç Korsun, 1897 yılında Konstantinov Topçu Okulu'nu, 1905 yılında ise Genelkurmay Akademisi'ni bitirdi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Genelkurmay Yüksek Karargâhı'nda görev yaptı (mayıs 1915-eylül 1916), Kazak alaylarının komutanlığını üstlendi (ağustos 1917'ye kadar), ardından Genelkurmay Genel Komutanlığı'nda çalıştı (1917). 1918 yılından itibaren Kızıl Ordu'da Bütün Rusya Genelkurmayı'nda ve Doğu Cephesi 1. Ordusu'nda görev yaptı. 1922-1954 yılları arasında M. V. Frunze Askeri Akademisi'nde öğretim üyesi olarak ders verdi, bilimsel çalışmalarda bulundu. 1954 yılında emekliye ayrıldı. Üstün hizmetlerinden dolayı iki kez Lenin Nişanı'na, Kızıl Bayrak madalyasına ve iki kez de Kızıl Yıldız madalyasına layık görüldü. Askeri tarih alanında birçok eser verdi. 14 kasım 1958'de hayatını kaybetti. Bkz. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin (1970-1977 baskısı) "N. G. Korsun" maddesi.

2. Birinci Dünya Savaşı.

3. Rusya.

Belge 13

General Prof. Dr. N. G. Korsun'un SSCB Savunma Halk Komiserliği Devlet Askeri Yayınevi tarafından basılan *Alaşkart Ve Hamadan Harekâtları/1915 Yılında Dünya Savaşı'nın Kafkasya Cephesi* adlı eserinden

"Askeri iktidar ve Türk nüfus, tehcir edilenlere karşı nazik bir tutum aldı."

Bu reformlarla[1] ilgili meselelerde Rusya, Ermenilerin resmi hamisi gibi hareket etti. Bu politika, Ermeni halkının Rus feodal ve kapitalist sınıfları tarafından nihai olarak köleleştirilmesi ve sömürülmesi adına yürütülüyordu. Savaşın başlamasıyla Çarlık hükümeti, sözde "tarihi görevini" gerçekleştirmek adına, aslında Boğazlar ile İstanbul'u ve Türkiye Ermenistanı'nı ele geçirmek için hemen taleplerini oluşturdu.

Çarlık hükümeti, özellikle karışık milli-siyasal yapısıyla Türkiye Ermenistanı'nın incelenmesine çok ciddi şekilde önem verdi. (...) Rus komutanlığı, Kafkas ordularının Türkiye'ye düzenleyeceği saldırıda Ermenilere ve Süryanilere dayanmayı planladı. (...)

Rusların Ermenistan içlerine doğru istilası, Osmanlı Türkiyesi'nin "mirasından" Çarlık Rusyası'nın payına düşen bölge olarak taşıdığı askeri-siyasi anlam dışında, Osmanlı Devleti'nin temel bölgesi olan Anadolu'yu ve Ortadoğu'daki Alman-Türk harekâtları için büyük önem taşıyan Bağdat demiryolunu (Almanlarla birlikte yapılan) tehdit ediyordu. Bunlarla birlikte bu istila, Rusları Musul petrollerine yaklaştırıyordu. Ayrıca Rusların Türkiye'nin içlerine doğru girmesi, genel olarak Kafkasardı'nı Ruslar tarafından işgal edilmiş olan İran'ın kuzeybatı bölgelerini ve özellikle Bakü petrol bölgeleri ile Çiyatura manganez yataklarını Türkiye'nin saldırılarından koruyordu. (...)

İçişleri Bakanlığı'nın bildirdiğine göre savaşın başında, özellikle de Sarıkamış çarpışmasının ilk safhasında Ermeni nüfusu, tamamen yeni silahlarla silahlandırılmıştı. Hatta silahlandırma, Kafkasardı'nda Türk

1. Ermeni reformları.

istilası tehlikesinin tamamen ortadan kalkmasından sonra da artan tempoda devam etti. İçişleri Bakanlığı'nın bildirimine göre Ermeni gönüllü birliklerinin kendi özel genelkurmayı vardı. Öyle ki, bildirimler şu adrese gidiyordu: "Tiflis, Ermeni Genelkurmayı, Hatisov'a (şehrin başkanı)." Bununla birlikte bu birliklerin oluşturulması ve özel olarak himaye edilmeleri, Kafkasya'daki diğer halklar ile Ermeniler arasında gerginliğin doğmasına neden oldu. (...)

Belirtilen dönemde yaklaşık bir milyon kişi tehcir edildi. Askeri iktidar ve Türk nüfus, tehcir edilenlere karşı nazik bir tutum aldı. (...) Salgın hastalıklar ve yokluk, göç edenlerin yaklaşık yüzde 50'sinin hayatına mal oldu.

Bu tehcir, Türk 3. Ordusu'nun Ermenilerden oluşan memurlarını, uzmanlarını ve işçilerini kaybetmesine yol açtı.

(N. G. Korsun, *Alaşkertskaya İ Hamadanskaya Operatsii Na Kavkazskom Fronte Mirovoy Voynı V 1915 Godu*, s. 6 vd, 153, 189, Gosudarstvennoe Voyennoe İzdatelstvo Narkomata Oboronı Soyuza SSR, Moskova, 1940.)

Belge 14

Sovyet Ermenistanı'nın önemli devlet ve bilim adamlarından A. B. Karinyan'ın[1] "Ermeni Milliyetçi Akımlarının Özelliklerine Dair" başlıklı makalesinden

"Ermeni gönüllü birlikleri, Kürt ve Türk nüfusu sistematik olarak imha etti."

(...) Şimdi gizli emellerini açıktan göstermeye başlamışlardı; Türkiye Ermenistanı'nda yaşayan Hıristiyan olmayan bütün gruplara karşı nefretlerini artık gizlemiyorlardı. Rus ordularının zaferleriyle coşan "gönüllüler",[2] şimdi işgal edilmiş bölgelerde bütün gücünü etkisini artırmaya ayırıyordu. Bunu başarabilmek için de Ermeni olmayan nüfusun fiziksel olarak yok edilmesi metoduna başvuruyordu. (...)

Belirlenen bu idealin gerçekleştirilmesindeki en ciddi engel, Türkiye Ermenistanı'nın karışık milli yapısı ve Ermenilerin "altı vilayette" azınlıkta olmalarıydı. Ermeniler, sadece bazı bölgelerde önemsiz bir çoğunluğa sahipti. Diğer grupların niceliği, özellikle de Müslüman olan halklar tartışmasız çoğunluğu teşkil ediyordu. Bu yüzden bu gruplara karşı Taşnaksutyun Partisi'nin inisiyatifinde yukarıda belirtilen önlemler alındı.

Rus ordusunun raporlarından ve talimatlarından görülüyor ki, Erme-

1. Artaşes Balasiyeviç Karinyan (Gabrielyan), 11 kasım 1886 tarihinde Bakü'de doğdu. 1907 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi üyesi olan Karinyan, 1910 yılında Petersburg Üniversitesi'ni bitirdi. Ardından Bakü'de devrimci faaliyetlerin merkezinde yer aldı. 1918 yılında Bakü Komünü'nün Adalet Halk komiseri (bakanı) oldu. Ermenistan'da Sovyet iktidarının kurulmasının ardından Sovyet Cumhuriyeti'nin İktisat Komitesi başkanlığını yaptı. 1924-1928 yılları arasında Ermenistan Merkez Yürütme Kurulu başkanıydı. Karinyan 1929-1930 yıllarında Ermenistan SSC Eğitim Halk komiser (bakan) Yardımcısı olarak görev yaptı. 1906 yılından sonra yayıncılıkla uğraşmaya başlayan A. B. Karinyan, *İskra, Bakinskiy Raboçi, Pravda, Put Pravdı* gibi Bolşevik yayın organlarında makaleler yazdı. Ermenistan SSC Bilimler Akademisi üyesi de olan Karinyan, üstün hizmetlerinden dolayı Lenin Nişanı ve Emekçi Kızıl Bayrak Madalyası'yla ödüllendirildi. 1982 yılında ölen Karinyan'ın siyaset, iktisat ve tarih üzerine yayımladığı kitapların dışında edebiyatçı ve eleştirmen kimliğiyle de birçok eseri vardır. Bkz. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin (1970-1977 baskısı) "A. B. Karinyan" maddesi.

2. Ermeni gönüllü birlikleri kastedilmektedir.

ni gönüllü birlikleri, en geniş ölçüde, Hıristiyan olmayan halkın ortadan kaldırılmasıyla uğraştılar. Gönüllü birlikler, Kürt ve Türk nüfusu sistematik olarak imha ederek Taşnaksutyun Partisi'nin Ermeni bölgesinin Müslüman öğelerden temizlenmesini ve sınırların çevrilmesini öngören planını yerine getirdiler. Bu "program", Rus ordularındaki birliklerin komutanlarının rahatsızlıklarını birçok kez dile getirmelerine rağmen inatla uygulandı. Bu program, Ermenilerin kendileri için de yıkıcıydı. Esasen Ermeni köylülerinin, tabii ki, Kürtleri ve Türk köylülerini kendi tarafına çekmekte çıkarı vardı. Yüzyıllardır Ermenilerle aynı şartlarda birlikte çalışan Kürtler ve Türk emekçi kitleleri, komşularıyla ortak çıkarlarla bağlıydılar. Bu o kadar açıktı ki, bunu Çarlık Rusyası'nın askeri diplomatları bile sıkça dile getirmişti. Taşnaksutyun Partisi tersini yaptı. Politikalarıyla Türkiye'deki Ermenilerin durumunu daha da dayanılmaz hale getirdi. Gönüllüler tarafından gerçekleştirilen zorbalıklara misilleme olarak Türk köylüleri de Ermeni halkının hakkından geldi ve Türk hükümetinin bütün "görevlerini" yerine getirdi. (...)

(A. B. Karinyan, "K Harakteristike Armyanskih Nationalistiçeskih Teçeniy", *Bolşevik Zakavkazya*, No. 9-10, s. 65 vd, 1928.)

Belge 15

Ermeni Sovyet tarihçi A. A. Lalayan'ın "Karşıdevrimci 'Taşnaksutyun' ve Emperyalist Savaş 1914-1918" başlıklı makalesinden

"Taşnaklar Türk kadınlarını, çocuklarını, yaşlılarını ve hastalarını katletmede azami 'cesareti' gösterdiler."

"Gönüllü" hareketi, kana susamış humbapetaların (Andranik Paşa, Amazayep ve diğerleri) komutasındaki Taşnak birliklerinin Türk kadınlarını, çocuklarını, yaşlılarını ve hastalarını ortadan kaldırmak işinde azami "cesareti" göstermelerini ifade etmektedir. Taşnak birlikleri tarafından işgal edilen Türk köyleri, orada yaşayan insanlardan "kurtarılmış" ve tanınmaz hale getirilmiş kurbanlarla dolu bir harabeye çevrilmiştir. (...)

Görüldüğü gibi Taşnak gönüllü hareketinin sonuçlarından biri on binlerce Türk emekçisinin imha edilmesidir. (...)

(A. A. Lalayan, "Kontrrevolyutsionnıy 'Daşnaktsutyun' İ İmperialistiçeskaya Voyna 1914-1918 gg.", *Revolyutsionnıy Vostok,* No. 2-3, s. 92, 1936.)

Belge 16

Bir Ermeni yetkilinin "Rus-Türk Savaşı'nda Ermeni Gönüllü Birliklerinin Faaliyetleri" başlıklı raporundan

Ermeni kitleleri gönüllü hareketinin peşinden nasıl sürüklendi?

(...) Hükümet[1] çevrelerinde savaşın 1915 baharından önce başlamayacağı öngörülüyordu. Demek ki, faaliyetleri iyi temeller üzerinde inşa etmek için oldukça zaman vardı. Fakat olaylar, düşünülenden daha hızlı gelişti. Yönetim organının hükümetin talebi üzerine işi olağanüstü biçimde hızlandırması gerekti, öyle ki savaşçıların seçiminde sıkı kıstaslar uygulanamadı ve iki üç hafta içerisinde bütün gönüllülerimizi sınıra yığmak zorunda kaldık. Gönüllü hareketi esnasında Ermeni halkı, genel bir coşkunluk gösterdi; binlerce yaşlı ve genç, sağlıklı ve hasta, savaş eğitimi almış ve almamış olan, iyi ve kötü, erdemli ve erdemsiz kişi örgütlenme bürosunun emrine yazılmak için akın etti. Ve bunları geri çevirmenin imkânı yoktu. Ermenilerin ayak bastığı yerkürenin en ücra köşelerinden, hatta Yeni Buhara'dan ve Amerika'dan dahi gönüllüler geldi. Cahilini de eğitimlisini de tek bir fikir coşkulandırıyordu, hepsinin kalbi bir atıyordu, asırlık zincirlerini kırmaya gidiyorlardı. Peşi sıra gece ve gündüz, günlerce ve haftalarca gönüllü kayıtlarının yapıldığı yerin eşiğini aşındırdılar. Kaydalana karalar direttiler, rica ettiler, bazen tehditler savurdular, hatta ağladılar. Ermeni halkının ruhunun derinliklerinde saklı erdemi gösteren ne kadar dokunaklı tablolar ortaya çıktı kayıtlar sırasında.

(Marksizm-Leninizm Enstitüsü Ermenistan Şubesi Parti Arşivi, fond 4047, liste 1, dosya 91, yaprak 1'den aktaran: C. Kirakosyan, *Zapadnaya Armeniya V Godı Pervoy Mirovoy Voynı*, s. 201 vd, İzdatelstvo Yerevanskogo Universiteta, Erivan, 1974.)

1. Rus hükümeti.

Belge 17

Ermeni Bolşevik A. Erzikyan'ın Sovyet Ermenistanı'nda Ermenice basılan *Emekçilerin Mahkemesinde* başlıklı eserinden

"Çarlık Rusyası, Türkiye Ermenilerinin sempatisini kazanmak için gönüllü birlikleri kullandı."

Vorontsov-Daşkov[1], askeri açıdan gönüllü birliklerin ciddi bir kuvvet teşkil etmeyeceğini çok iyi biliyordu, ancak Rusya ordularının geçişi esnasında Türkiye Ermenilerinin Rus ordularına sempatisini kazanmaya ihtiyacı vardı ve bunu en iyi gönüllü hareketi sağlayabilirdi.

(A. Erzikyan, *Na Sud Trudyaşihsya, s. 62*, Tiflis, 1927.)

1. Çarlık Rusyası'nın gönüllü birliklerin örgütlenmesinde önemli rol oynayan Kafkasya valisi.

Belge 18

Çarlık Rusyası Dışişleri Bakanı S. D. Sazonov'un İstanbul Büyükelçisi Girs'e telgrafı

Çarlık Rusyası, Kürt ve Ermeni kartını birlikte kullandı...

Telgraf No. 53
17/4[1] mart 1914

Ermeni reformlarının gerçekleştirilmesiyle bağlantılı olarak Bitlis'teki Kürt hareketini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bitlis ve Van'la ilişkileri olan ve hâlâ burada bulunan Abdürrezzak[2] üzerinden Kürtleri yönlendirmek sizce uygun olmaz mı?

(*Mejdunarodnıe Otnoşeniya V Epohu İmperializma. Dokumentı İz Arhivov Tsarskogo İ Vremennogo Pravitelstva 1878-1917 gg.*, seri 3, c. 2, s. 29 vd, Gosudarsvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskova-Leningrad, 1933.)

1. 4 mart eski Rus takvimine, 17 mart günümüz takvimine göredir. Bundan sonraki belgelerde geçen iki ayrı tarih, bu ayrımdan kaynaklanmaktadır.

2. Türk makamlarından kaçarak Rusya'ya sığınan Kürt aşiret reisi.

Belge 19

Taşnaklar tarafından yönetilen Ermeni Milli Bürosu'nun Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başında Çar II. Nikolay'a gönderdiği bildiriden

"Ermeniler, hayatlarını ve varlıklarını yüce Rusya'nın ve onun tahtının şanı için feda etmek üzere ayağa kalkmışlardır."

(...) Şanlı Rus orduları, kendi hükümdarlık toprakları boyunca karlı Ermenistan tepelerinde ve engin Alaşkert vadisinde, Almanya'ya ihtiyaç duyarak kudretli Rusya'ya el kaldırma cüretini gösteren Türkiye'ye karşı savaşırken, Ermeniler, atalarının öğütlerini dinleyerek (...), hayatlarını ve varlıklarını yüce Rusya'nın ve onun tahtının şanı için feda etmek üzere ayağa kalkmışlardır.

Türkiye'yle savaş müjdesi, bütün Ermeni halkını coşkulandırmaktadır. Bütün ülkelerden Ermeniler, şanlı Rus ordularında yer almak ve Rus silahının başarısına kanıyla hizmet etmek için can atmaktadır. Düşmana karşı zafer kazanmak için Yüce Tanrı'ya dua ediyoruz. Yeni şanlı Rus silahı olmak ve Rusya'nın Doğu'daki tarihsel görevini yerine getirmek vatan borcumuz olmaktadır. Kalbimiz bu istekle yanmaktadır.

Rus bayrağı, İstanbul ve Çanakkale boğazlarında özgürce dalgalanacaktır.

Sizin iradeniz, yüce devletlim, Türkiye boyunduruğu altındaki halklara özgürlük verecektir.

(*Mşak,* No. 271, 1914'ten aktaran: Marents, "Litso Armyanskogo Smenohovstva", *Bolşevik Zakavkazya,* No. 3-4, s. 89, 1928.)

Belge 20

Ambartsum Arakelyan'ın *Mşak* gazetesinde 20 eylül 1914'de yayımlanan makalesinden

"Türkiye, parçalara ayrılmak zorundadır ve bu, tarihin ve mantığın kaçınılmaz talebidir."

(...) Tarihin hükmü acımasızdır: Türkiye, kendi başına bağımsız bir organ olarak yaşayabilecek durumda değil; o ölmek ve parçalanmak zorunda ve onun enkazından bağımsız, özgür ve uygar bir yaşama başlayacak yeni devletler yükselecek. Türkiye, parçalara ayrılmak zorunda. Bu, tarihin ve mantığın kaçınılmaz talebidir.

(*Mşak*, 20 eylül 1914, No. 208'den aktaran: C. Kirakosyan, *Zapadnaya Armeniya V Godı Pervoy Mirovoy Voynı*, s. 212, İzdatelstvo Yerevanskogo Universiteta, Erivan, 1974.)

Belge 21

Çarlık Rusyası III. Siyasi Dairesi danışmanının İstanbul büyükelçisi M. Girs'e telgrafı

"Türkiye'yle savaş halinde Ermenilerin, Süryanilerin ve Kürtlerin ayaklanmalarının tam zamanıdır."

Telgraf No. 2851
23/10 eylül 1914

Yüksek başkomutan ve Kafkas valisi, Türkiye'yle savaş halinde Ermenilerin, Süryanilerin ve Kürtlerin ayaklanma hazırlıklarının tam zamanı olduğu konusunda hemfikirdir. Çeteler, İran idaresinden tam gizli olarak Azerbaycan'daki konsoloslarımızın ve oradaki birliklerimizin komutanlarının gözetimi altında oluşturulacaktır. Hazır halde bulunacak silahlar, sadece gerekli zamanda verilecektir. Parasal destek için kredi vardır. Çeteler, yalnız bizim iznimizle harekete geçirilecektir.

Bugün bakan sizin Amiral Ebergard'a gönderdiğiniz telgrafa[1] atıfta bulunarak genelkurmay başkanına durumun gerginleşmesi sonucunda vakit kaybetmeden yukarıda belirtilen önlemler çerçevesinde, ama tabii ki daha ayaklanma başlatmaksızın hazırlıklara geçilmesi gerekliliğini belirten bir telgraf göndermiştir.

Klemm

(*Mejdunarodnıe Otnoşeniya V Epohu İmperializma. Dokumentı İz Arhiva Tsarskogo İ Vremennogo Pravitelstva 1878-1917 gg.*, seri 3, c. 6, bölüm 1, s. 232 vd, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskova-Leningrad, 1935.)

1. 21 eylül tarihli ve 1150 no'lu telgrafta Girs, sadrazamla "Goeben" gemisinin Karadeniz'e çıkışıyla ilgili yaptığı görüşmeyi aktarmış ve "Almanların elinde" bulunan Türkiye'nin bütün deniz filosunun Karadeniz'e çıkabileceği tehlikesine işaret etmiştir. 22 eylül tarihli ve 1164 no'lu telgrafta ise Girs, "Breslau" gemisinin Karadeniz'e çıktığını haber vermiştir. Bkz. Mejdunarodnıe Otnoşeniya V Epohu İmperializma. Dokumentı İz Arhiva Tsarskogo İ Vremennogo Pravitelstva 1878-1917 gg., seri 3, c. 6, bölüm 1, s. 232, *Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelsvo*, Moskova-Leningrad, 1935.

Belge 22

Rusya'nın Makü konsolosunun 27 ekim 1914[1] tarihli şifreli telgrafı

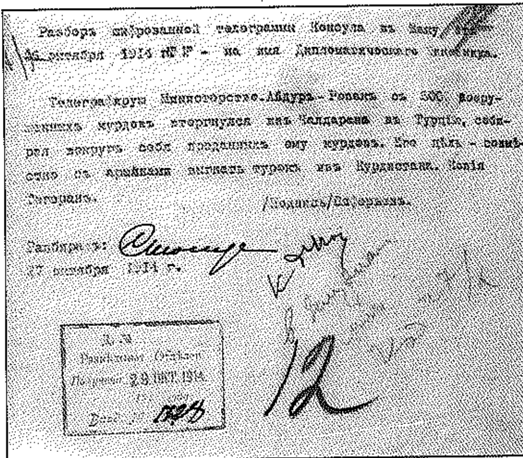
"Amaç, Ermenilerle işbirliği halinde Türkleri Kürdistan'dan kovmak."

Bakanlığa,

Abdürrezzak, 500 silahlı Kürt'le Çaldıran'dan Türkiye'ye saldırıya geçti. Aynı zamanda ona bağlı Kürtleri etrafında topluyor. Amacı, Ermenilerle işbirliği halinde Türkleri Kürdistan'dan kovmak. Kopyası Tahran'a.

Olferyev
27 ekim 1914

(Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi (RGVİA) fond 2100, liste 1, dosya 517, yaprak 17.)

1. Eski Rus takvimi tarihidir. Bundan sonraki Rusya Askeri Tarih Devlet Arşivi belgelerinde orijinali esas alınarak eski Rus takvimine göre tarih belirtilmiştir.

ТЕЛЕГРАММА

Плата	руб.	к.	12 изъ	Передана
Итого			191 г. №	27

Число словъ	ПОДАНА	Служебныя отмѣтки
		отпр. 31/X в 9 веч.

ИГДЫРЬ БАЯЗИДЪ ГЕНЕРАЛУ НИКОЛАЕВУ

Внушите армянской дружинѣ Дро и курдамъ Абдуль Резака наступающимъ на Абага Ванъ не производить столкновенiй между собою ибо каждый изъ нихъ преслѣдуетъ свои цѣли точка Не исполнившiй этого лишается нашего покровительства

Юденич 2492

Зашифровал [illegible]

31/X [illegible]

Belge 23

Karargâh komutanı Yudeniç'in[1] General Nikolayev'e telgrafı

"Aralarında çatışan Ermeniler ve Kürtler himayemizden yoksun kalacaktır."

31/X [1914] saat akşam 9

Iğdır-Beyazıt, General Nikolayev'e,
Ermeni gönüllü birliği adına Dro'ya ve Kürtler adına Abdürrezzak[2] Van'a girişte kendi aralarında çatışmamalarını telkin ediniz, zira her ikisi de kendi amaçlarını takip edecektir. Her kim bunu yerine getirmezse himayemizden yoksun kalacaktır.

Yudeniç 2492

(RGVİA fond 2100, liste 1, dosya 517, yaprak 29.)

1. Nikolay Nikolayeviç Yudeniç (30 temmuz 1862-5 ekim 1933), Birinci Dünya Savaşı'nın başında karargâh komutanıydı. 1915 ocağından itibaren Kafkas Ordusu'nda görev aldı. 1916 yılındaki Erzurum ve Trabzon harekâtlarını yönetti. Mart-nisan 1917'de Kafkas Ordusu başkomutanlığı görevini üstlendi. Bkz. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin (1970-1977 baskısı) N. N. Yudeniç maddesi.

2. Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslarla işbirliği yapan Osmanlı vatandaşı Kürt ağa.

Копія рапорта Помощника Военнаго Губернатора Карс.области отъ 4 января 1915 годаза №2 Военному Губернатору Карсской области.

Доношу Вашему Превосходительству,что 28-го прошлаго декабря при проѣздѣ черезъ сел.Верх. Котанлы,Соганлугскаго участка,входящее въ крѣпостной раіонъ,мною ,совмѣстно съ чиновникомъ Рамфопуло и сопровождавшими меня стражниками были задержаны одиннадцать человѣкъ армянъ вооруженныхъ турецкими винтовками и берданками и три нижнихъ чина I-й батареи 39 артиллерійской бригады,изъ коихъ два армянина и одинъ русскій ,которые пришли въ Котанлы съ цѣлью грабежа.

У упомянутыхъ выше задержанныхъ мною отобраны отнятыя у жит. сел. Котанлы 100 руб.,документы и оружіе.

В упомин. этого рапор. имеется от 6 Янв № 78 копія в Джем. № 36

Деньги и оружіе пока находится у меня,а подробное дознаніе съ арестованными,кромѣ нижнихъ чиновъ,которые отпущены къ своей части,при рапортѣ отъ 30 прошлаго декабря за № 81 мною представлены Генералъ-Губернатору Карсской области.При этомъ докладываю что мною въ сел. Котанлы оставлены 7 челов. пѣшихъ стражниковъ на полномъ иждивеніи се. чтобы охранять мусульманскія селенія отъ н. денія армянъ.Полковникъ Григолія.-

В Ѣ Р Н О:

Дѣлопроизводитель [подпись]

Belge 24

Kars bölgesi askeri vali yardımcısının Kars bölgesi askeri valisine tehcir öncesinde yazdığı 4 ocak 1915 tarihli ve 2 no'lu rapor

"Müslüman köylerini Ermenilerin saldırılarından korumak gerek."

Geçtiğimiz aralık ayının 28'inde Verh, Kotanlı köylerinden ve Soğanlık kazasından geçerek kale bölgesine girerken Kotanlı'ya yağma amacıyla gelmiş olan Türk tüfekleriyle ve Rus Berdanka tüfekleriyle silahlanmış on bir Ermeni'nin ve ikisi Ermeni biri Rus olan 39. Topçu Tugayı 1. Bataryası'nın üç küçük rütbeli askerinin, memur Ramfopul ve bana eşlik eden muhafızlarla birlikte benim tarafımdan tutuklandığını siz ekselanslarına bildiririm.

Yukarıda bahsi geçen tutuklulardan Kotanlı köyü ahalisinden gasp edilmiş 100 ruble, belgeler ve silahlar benim tarafımdan geri alınmıştır.

Para ve silahlar şimdilik bende duruyor; birliklerine teslim edilen küçük rütbeliler hariç tutukluların ayrıntılı tahkikatı ise, 30 aralık tarihli ve 81 no'lu raporda benim tarafımdan Kars bölgesinin general-valisine sunuldu. Bu raporda Kotanlı köyünde 7 yaya muhafızın Müslüman köylerini Ermenilerin saldırılarından korumakla tam sorumlu olarak bıraktığımı rapor ettim.

Albay Grigoliya.

Onay:
Kâtip/imza

(RGVİA fond 2100, liste 2, dosya 460, yaprak 36 ve arkası.)

По военнымъ обстоятел.

Копія телеграммы Военнаго Губернатора Подгурскаго
рыкамышъ Полковнику Григолія,Ардаганъ,Ольты,Кагыз-
Начальникамъ округовъ.

Примите самыя рѣшительныя мѣры прекращенію грабежей
дерства стороны христіанскаго населенія надъ мусульман-
ь .Объявите.преданіи военному суду и грозящихъ тяж-
наказаніяхъ ; задерживайте,обезоруживайте.предавай-
иновныхъ суду. Нижнихъ чиновъ передавайте частямъ .По-
дующемъ донесите мнѣ. Подписалъ.Губернаторъ Подгурскій.№5
равлена I2 января 1915г.

Н О:

ѣлопроизводитель

Belge 25

Askeri Vali Podgurskiy'in Sarıkamış'a Albay Grigoliya'ya ve Ardahan, Oltu, Kağızman bölgeleri komutanlarına telgrafı

"Hıristiyan nüfus tarafından Müslümanlara karşı girişilen yağmanın önlenmesi için her türlü kararlı önlemi alın."

Savaş koşulları kapsamında
Hıristiyan nüfus tarafından Müslümanlara karşı girişilen yağmanın ve çapulculuğun önlenmesi için her türlü kararlı önlemi alın. Ağır cezalarla korkutarak askeri mahkemeye verileceklerini bildiriniz; tutuklayınız, silahsızlandırınız, suçluları mahkemeye veriniz. Küçük rütbelileri birliklerine teslim ediniz. Gelişmeleri bana bildiriniz.
No 59. 12 ocak 1915'te gönderildi.

Podgurskiy
Askeri vali

Onay:
Kâtip/imza

(RGVİA fond 2100, liste 2, dosya 460, yaprak 75.)

Военнымъ обстоятельствамъ

Телеграфъ

Телеграмма.

Карсъ

Въ Полев. Штаб. Телегр. Командующему арміей

12-45 д I

Изъ Штаба 4 корпуса

Принята 31/V 5 191 г.

21 ч.

№ 253

Скатовъ

Къ дѣлу № 21

Генералъ Николаевъ доноситъ о бывшемъ случаѣ стрѣльбы армянскихъ добровольцевъ по нашимъ войскамъ не пропускавшимъ армянъ съ награбленнымъ имуществомъ точка Кромѣ того были неоднократные случаи среди армянскихъ добровольцевъ разбоевъ и грабежей точка Чтобы съ самаго начала положить предѣлъ подобнымъ преступленіямъ мною предписано генералу Николаеву предать въ Вашъ полевой судъ въ порядкѣ приложенія восьмого къ статьѣ 1309 двадцать четвертой

Belge 26

General Ohanovskiy'in Kafkas Ordusu Karargâhı'na, Kars'ın askeri durumuna ilişkin telgrafı

"Ermeni gönüllüler, yağmaladıkları malları kaçırırken Rus askeri birliklerine dahi ateş ediyorlar."

Kafkas Ordusu Karargâhı'na
12-45d I
4. Kolordu Karargâhı'ndan
1485

Kabul Tarihi: 31. 01. 1915
Sayı: 243
Kabul etti: Skatov (imza)

Operasyon Bölümü
6/6
31. 01. 1915
Sayı: 135
21 no'lu dosyaya konulacaktır.

General Nikolayev, Ermeni gönüllülerin, yağmaladıkları malları kaçırdıkları sırada onları engellemek isteyen askeri birliklerimize ateş ettiklerini bildiriyor. Ayrıca Ermeni gönüllüler tarafından yapılan çok sayıda yağmalama ve soygun olayı görülmüştür. Bu tür suçların baştan beri engellenebilmesi amacıyla, General Nikolayev'e bir yazı yazarak, Van'daki Askeri Sahra Mahkemesi'ne tebligatta bulunmasını ve 24. cilt 1309. maddenin Savaş Dairesi 1914 tarih ve 464 sayılı emirnamesiyle açıklanan yeni redaksiyonuna 8 sayılı ek olarak bir eklemenin yapılmasını istemiştim. Ermenilerin, 22. cilt 279. maddede öngörülen cezaları gerektiren suçlardan dolayı yargılanmaları gerekir. Hüküm, mahkemede açıklandıktan hemen sonra geçerlilik kazanacak ve hemen –bir günü aşmayan bir süre içinde– kurulan mahkeme başkanı tarafından infaz edilecektir.

Açıklama: Kafkas askeri bölgesindeki ordu birliklerine hitaben yayımlanan 4 mayıs tarih ve 158 sayılı emirnamede yer alan başkomutan emri. 6325

İmza: General Ohanovskiy

(RGVİA fond 2100, liste 1, dosya 982, yaprak 3-5.)

Телеграфъ

Въ Полев. Штаб. Кавказ. Арміи

II

Телеграмма. 10

Изъ ____ № 1485

Принято 31/V 1915 г.

изъ Игд № 27/3

Принялъ

Служебныя отметки

книги по редакціи объявленной приказомъ военному ведомству 1914 года номеръ 464 точка Армяне подлежатъ обвиненію следующія за собой наказанія указанныя въ 279 статье двадцать второй книги точка Приговоры вступаютъ законную силу немедленно по объявленіи его на суде и не позже сутокъ приводится въ исполненіе по распоряженію Начальника сформировавшаго суда точка Справка приказъ Верховнаго Главнокомандующаго объявленный въ приказаніи войскамъ

Принята 31/V 1915 г.

изъ Игд № 29/3.

Принялъ

Служебныя отметки

Кавказскаго военнаго округа 4 мая номеръ 158 номеръ 6325

Генералъ Огановскій

Belge 27

1915 şubatında Tiflis'teki bütün Ermenistan Milli Kongresi'nde Taşnaksutyun Partisi'nin askeri kanat temsilcisinin yaptığı konuşmadan

Türkiye Ermenilerine verilen iki görev...

Bilindiği gibi, Rus hükümeti savaşın başında Türk Ermenilerini silahlandırmak ve savaş sırasında ülke içinde ayaklanma çıkartmak için hazır hale getirmek amacıyla hazırlık gideri olarak 242 900 ruble verdi. Gönüllü birliklerimiz Türk ordusunun savunma hattını yırtıp, ayaklananlarla birleşerek cephe ve cephe gerisinde anarşi yaratmak, bununla birlikte Rus ordularının geçişini ve Türk Ermenistanı'nı ele geçirmesini sağlamak zorunda.

(B. A. Boryan, *Armeniya, Mejdunarodnaya Diplomatiya i SSSR*, c. 1, s. 360, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Moskova-Leningrad, 1929.)

Копія вѣдомости о происшествіяхъ, имѣвшихъ мѣсто въ Карскомъ округѣ./ Препровождена въ особый Отдѣлъ Канцеляріи Намѣстника ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА на Кавказѣ 6 февраля 1915 г. за №652/.

„Начальникъ Затушадскаго участка доноситъ, что какіе-то неизвѣстные шесть вооруженныхъ армянъ, пріѣхавшіе въ селеніе Кюрдо, угрожая оружіемъ требовали съ общества 300 руб., а съ жит. сел. Кочкей Каро Насибъ оглы лично 500 руб., но денегъ этихъ не получили.

Неизвѣстные, будучи задержаны, назвались: 1/ добровольцемъ армянской дружины, изъ отряда Амазаспа, турецкоподданнымъ Аршакомъ Асатуровымъ Каракосовымъ 2/ добровольцемъ армянской дружины изъ того же отряда, жит. сел. Александрополя Микиртичемъ Зурабовымъ Акоповымъ Саркисовымъ, 3/ жит. сел. Кизилъ-Чахчахъ Григоріемъ Микиртичевымъ Назаровымъ 4/ жит. того же сел. Оганесомъ Мануковымъ Джулаговымъ, 5/ жит. того-же сел. Амаякомъ Петросовымъ Таноевымъ и 6/ жит. гор. Александрополя Енокомъ Кардановымъ Багдасаровымъ.

Обвиняемые задержаны и заключены въ Карскую областную тюрьму.

Дознаніе съ оружіемъ, какъ съ вещественнымъ доказательствомъ передано Слѣдователю Карскаго участка".

Подлинная за надлежащими подписями.

Вѣрно: За Дѣлопроизводителя [signature]

[stamp] 15/II 15 4382

[stamp] Вход. № 2471 16/II

Въ Полевой Штабъ Кавказской Арміи.

Для свѣдѣнія.

Завѣдывающій Особымъ Отдѣломъ Канцеляріи Намѣстника ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА на Кавказѣ [signature]

№ 695

"13" февраля 1915 г.

гор. Тифлисъ.

Дѣлопроизводитель [signature]

Belge 28

Tehcir öncesi Ermenilerin Müslüman köylerini yağmalaması hakkındaki Çarlık raporu[1]

"Şüpheliler yakalanmış ve tutuklanarak Kars bölgesi hapishanesine konmuştur."

Kars bölgesinde vuku bulan olaylar hakkındaki raporun kopyası. /Ekselanslarının Kafkasya valisi kaleminin özel dairesine gönderilmiştir. 6 şubat 1915, No. 652/

Zaruşat kazası komutanı, Kürdo köyüne gelen meçhul silahlı altı Ermeni'nin silahla tehdit ederek halktan 300 ruble, Koçköy'de ikamet eden Karo Nasipoğlu'ndan da kişisel olarak 500 ruble istediklerini, ancak paraları alamadıklarını bildirdi.

Daha sonra tutuklanan meçhul kişiler, 1) Amazasp'ın birliğinden Ermeni gönüllüsü Türk tebaasından Arşak Asaturov Karakosov; 2) aynı birlikten Ermeni gönüllüsü Aleksandropol köyünden Mikirtiç Zurabov Akopov Sarkisov; 3) Kızılçahçah köyünden Grigori Mikirtiçev Nazorov; 4) aynı köyden Oganes Manukov Culagov; 5) aynı köyden Amayak Petrosov Tanoyev ve 6) Gümrü şehrinden Yenok Kardanov Bagdasarov'dur.

Şüpheliler yakalanmış ve tutuklanarak Kars bölgesi hapishanesine konmuştur.

Silahlarla ilgili soruşturma, maddi delillerle birlikte Kars bölgesi sorgu hâkimine devredilmiştir.

Orijinali yukarıdakilerin ardından imzalıdır.

Onay: Kâtip adına imza

Kafkas Ordusu Piyade Karargâhı'na

1. Belgenin arka sayfasında kayıt numaralarıyla birlikte Kafkas Ordusu Merkez Karargâhı ve Askeri Mahkeme Başkanlığı damgası bulunmaktadır. Ayrıca okunamayan bir soğuk damga da vardır.

Bilgi içindir
Ekselanslarının Kafkasya valisi kaleminin özel dairesi müdürü (imza)

No. 695
13 şubat 1915
Tiflis

Kâtip (imza)

(RGVİA fond 2100, liste 2, dosya 460, yaprak 49 ve arkası.)

Belge 29

Sovyet Ermenistanı devlet adamı B. A. Boryan'ın *Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB* adlı eserinden

"Devletin ayaklananları bastırması, onun tarihi ve hukuki hakkıdır."

Kendiliğinden anlaşılacağı gibi, askeri harekâtın cephe gerisinde on bin kişilik bir kitlenin devlete karşı ayaklanma[1] çıkardığında ve bununla haritada varlığını ilan ettiğinde, devlet düşüncesi, devlet iktidarının ve devlet adamlarının meşru müdafaa adına sorumlu önlemler almasını gerektirir. Ayaklanmayı bastırmanın imkânlarını arayıp bularak ve kendi devletini korumak gibi ortada duran önemli bir görevi unutmadan bu ilke tamamıyla uygulanabilir: Amaç, aracı haklı kılar. (...)

Ermenilerin ayaklanması, onların tarihi ve hukuki hakkıdır. Eğer devlet, halk ayaklanmasını sert bir şekilde eziyor ve ayaklananları bastırıyorsa, bu da onun tarihi ve hukuki hakkıdır.

(B. A. Boryan, *Armeniya, Mejdunarodnaya Diplomatiya i SSSR*, c. 1, s. 363, 365, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Moskova-Leningrad, 1928.)

1. Ermenilerin 1915 baharındaki Van ayaklanması kastedilmektedir.

Belge 30

Çarlık Rusyası Dışişleri bakan yardımcısının Londra Büyükelçisi Benkendorf'a telgrafı

"Zeytunlular, savaşçı sayısının 15 000'e çıkarılabileceğini belirtiyorlar."

Telgraf No. 1613
10 nisan/28 mart 1915, akşam saat 7
168 nolu telgrafınız alındı.

Kafkas Ordusu Piyade Karargâhı, Zeytunlu yetkililer Mavi Nohudyan, Mikael Avordyan ve Gasparyan'ın ağzından aşağıdaki şu bilgileri bildiriyor:

Hınçakların örgütü, Kilikya'da birçok yandaşa sahip, özellikle 3 000 kişiyle Zeytun'da oldukça kalabalıklar. Adana, Dörtyol, Acin, Sis, Furnuze, Maraş ve Halep'te komiteleri var. Hareketin başına 1895 hareketini yönetenler geçebilir: Tohacyan, Yenidünyan, Surenyan, Çakıryan, Yakupyan ve de Gasparyan. Zeytunlular, savaşçı sayısının 15 000'e çıkarılabileceğini ve Aleksandret ile çevresinden herhangi bir dış operasyona gerek kalmadan yüksek miktarda silah sağlayabileceklerini iddia ediyorlar.

Neratov

(*Mejdunarodnıe Otnoşeniya V Epohu İmperializma. Dokumentı İz Arhiva Tsarskogo İ Vremennogo Pravitelstva 1878-1917 gg.*, seri 3, c. 7, bölüm 2, s. 121, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskova-Leningrad, 1935.)

Belge 31

Taşnaksutyun Partisi'nin Dışişleri Bürosu Başkanı Zavriyev'in Çarlık Rusyası'nın Londra ve Paris büyükelçileri Benkendorf ile İzvolskiy'e 1915 mayısında gönderdiği mektuptan

"Ermeniler, savaşta en hararetli biçimde yerini almalıdır."

Bugünkü savaşın ilk günlerinden beri Rusya Ermenileri, Rusya'da ve Türkiye'de savaşa katılmayı beklemektedir. Bu durum, savaşın sonunda Ermeni meselesinin yeniden gündeme alınması ve kesin şekilde çözülmesi umudunu doğurmaktadır. Bu sebeple Ermeniler, yaklaşan olaylara katılmaktan geri duramaz, bundan ötürü savaşta en hararetli biçimde yerine almalıdır. (...)

(*Mejdunarodnıe Otnoşeniya V Epohu İmperializma. Dokumentı İz Arhiva Tsarskogo İ Vremennogo Pravitelstva 1878-1917 gg.*, seri 3, c. 7, bölüm 2, s. 455, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, Moskova-Leningrad, 1935.)

ТЕЛЕГРАММА

Плата	руб.	к.	Отпр. 23/мая из	Передана.
передачу				—го —ч. —м. пополу—
...теньт				съ — пров. № —
ИТОГО			191 г. №.	Передалъ —

Разрядъ	Число словъ	ПОДАНА.	Служебныя отмѣтки.
	—т. —сл. —ш.	—го —час. —мин. попол. —	13/ 1923.

Тифлисъ

Командующему Арміей

Къ дѣлу № 21

Докладываю телеграмму Генерала Огановскаго двоеточіе Генералъ Николаевъ доноситъ сдаются много курдовъ около Соръ сдалось 500 точка Просятъ ихъ препроводить въ тылъ точка Не разрѣшилъ приказалъ отобрать оружіе и употреблять ихъ на соотвѣтствующія работы точка Затрудняютъ въ особенности женщины и дѣти которыхъ въ Ванѣ болѣе тысячи на попеченіи американской миссіи точка Еще нѣсколько тысячъ собралось близъ Соръ точка Отправлять ихъ предѣлы Турціи очень далеко и по дорогѣ вѣроятно будутъ задержаны армянами поэтому разрѣшилъ оставить ихъ на попеченіе самихъ сдавшихся курдовъ 5827 Генералъ Огановскій. 2291.

Томилов

Belge 32

General Oganovskiy'in General Nikolayev'e telgrafı

"Kürtler, yolda Ermeniler tarafından alıkonulurlar."

23 mayıs [1915]
Tiflis
Ordu Komutanına,

General Oganovskiy'in telgrafını rapor ediyorum: General Nikolayev, Sor yakınlarında birçok Kürt'ün teslim olmakta olduğunu, 500'ünün ise teslim olduğu bilgisini veriyor. Onların cephe gerisine geçirilmesini rica ediyorlar. Silahlarının toplanması için talimat verilmesine ve onların uygun işlerde değerlendirilmesine izin vermedi. Sayıları Van'da binden fazlayı bulan ve Amerikan misyonunun himayesindeki kadın ve çocukların durumu özellikle güçleşiyor. Hâlâ birkaç bin tanesi de Sor yakınlarında toplandı. Türkiye, onları göndermek için çok uzak ve yolda büyük ihtimalle Ermeniler tarafından alıkonulurlar. Bu yüzden teslim olan Kürtlerin himaye altında kalmalarına izin verdi. 5827 General Oganovskiy. 2291.

Pominov

(RGVİA fond 2100, liste 1, dosya 982, yaprak 20.)

Телеграфъ

Въ Полев. Штаб. Кавк.

Телеграмма.

[illegible]

[illegible] Кавказ. армией

Изъ [illegible] №

Разр.	Счетъ словъ	Подана
		[illegible]

Принята 9/VIII 1915 г.

изъ [illegible] № 99

Принялъ [illegible]

10/VIII 1915 г. 3720

4174.

Карские начальники донесли что в
их районе проникновение армянских
дружинников вооруженных винтовками
и без ведома [illegible]
[illegible] что они занимаются грабе-
жом прошу распоряжения чтобы
армянские дружинники не уходили
из своих дружин без [illegible]
[illegible] они своими [illegible]
[illegible]
[illegible] и [illegible]
[illegible] 1877 - [illegible]

Юденич

91

Belge 33

General Kalitin'in Kafkas ordu komutanına telgrafı

"Ermenilerin yakalanarak silahlarının alınmasını ve kimlikleri tespit edilinceye kadar hapsedilmelerini emrettim."

Kars
Kafkas Ordusu komutanına
Kolordu Karargâhı'ndan çekilen telgraf
Sayı: 233
Kabul edildiği tarih: 09. 08. 1915
Sayı: 99/1
Kabul eden: İmza

Operasyon Bölümü
Tarih: 10. 08. 1915
Sayı: 3270
İcra: 4174

Birlik komutanları kendi bölgelerine, tüfekle silahlanmış olan ve herhangi bir kimlik belgesi bulunmayan Ermeni gönüllülerin sızmakta olduğunu bildiriyorlar. Onların soygun yaptıklarına dair bilgiler gelmektedir. Ermeni gönüllülerin, kendi reislerinin imzaladığı yazılı belgeleri olmaksızın kendi birlikleri dışına salınmamasına dair emir yayımlamanızı rica ediyorum. Üzerlerinde kimlik belgeleri bulunmayan Ermenilerin yakalanarak silahlarının alınmasına ve kimlikleri tespit edilinceye kadar hapiste tutulmalarına dair bir emir yayımladım. 1277.

Kalitin Süvari Generali

(RGVİA fond 2100, liste 1, dosya 982, yaprak 33.)

Вх. 3719 / 3720 ТЕЛЕГРАММА 10/VIII

Плата	руб.	к.		Передана
за передачу			изъ	10 — ч. — м. пополуд.
отмѣтъ				— пров. №
				Передалъ
итого			№	
Принялъ				

Разрядъ	Число словъ	ПОДАНА	Служебныя отмѣтки
	— т. — сл. — ис.	— 10 — час. — мин. попол.	

Тифлисъ

Командующему армией Генералу Юденичу

Генералъ Чернозубовъ доноситъ дословно: Съ генераломъ Трухинымъ прибыли въ Дильманъ двѣ армянскихъ дружины Кери и Амазаспа совершенно дезорганизованные уставшие просившие разрѣшения итти для переформирования въ Эривань въ чемъ Командиромъ корпуса было отказано точка Оставление вызвало въ одной ротѣ Амазаспа неудовольствие которое и подавили точка Сейчасъ получилъ вновь извѣстие о волнении въ дружинѣ настаивающей на командировании въ Эривань на двѣ недѣли точка Усмирение силою дружины произвело на Азербайджанскихъ армянъ и турецкихъ бѣженцевъ удрученныхъ положениемъ этихъ въ Ванскомъ вилайетѣ крайне неблагоприятное для насъ впечатлѣние а потому несмотря на переживаемую острую нужду въ пѣхотѣ усиленно ходатайствую о разрѣшении отправить обѣ дружины на двѣ недѣли въ Эривань чтобы имъ избавиться отъ очень серьезныхъ осложнений 2157 Чернозубовъ Х точка Съ своей стороны считаю необходимымъ доложить что какъ либо надо или заставить подчиниться дружины и оставить ихъ въ Ванскомъ вилайетѣ или распустить ихъ предварительно отобравъ винтовки дабы и въ будущемъ не давать прецедента къ предъявлению

Belge 34

Bir Rus komutanın General Yudeniç'e telgrafı

"Birlikten firar etme, tüfek çalma ve soygun suçundan dolayı Ermenilere yönelik tutuklamalar yapılmalı."

Telgraf
10. 08. [1915]
3409
3420
Şifreli

Tiflis
Ordu Komutanı General Yudeniç'e,
General Çernozubov bildiriyor:
"General Truhin'le bir arada Dilican'a gelen Kerm ve Amazasp komutasındaki iki Ermeni gönüllü birliği tamamen düzensiz ve yorgun durumda olup, yeniden yapılandırılmak üzere Erivan'a gitmek için izin istediler, fakat kolordu komutanı bu isteği geri çevirdi. Bu olumsuz yanıtın Amazasp'a bağlı bölüklerden birisinde sebep olduğu protestoları yatıştırdım. İki hafta süreyle Erivan'a gönderilmelerini talep eden bu birliklerde yeni bir kargaşa çıktığına dair az önce bilgi aldım. Bu gönüllü birliklerin silah gücüyle yatıştırılması, Azerbaycan Ermenileri ile Van ilindeki durumdan dolayı üzgün olan Türkiyeli mültecileri bizim açımızdan hoş olmayan biçimde olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle, piyade ihtiyacımızın sürekli artmakta olmasına rağmen, ileride çıkabilecek gayet ciddi problemlerden kurtulabilmemiz amacıyla her iki birliğin iki haftalığına Erivan'a gidebilmesine izin verilmesini ısrarla rica ediyorum. 2157. Çernozubov."

Kendi tarafımdan şunu eklemeyi gerekli buluyorum: Bu birlikleri emirlere uymaya zorlayarak ya Van ilinde kalmalarını temin etmek ya da ileride bu tür olayların tekrarlanmaması ve Ermeni gönüllü birliklerinin bu tür taleplerde bulunarak kendi başlarına hareket etmelerini

önlemek amacıyla önceden tüfeklerine el koyarak feshetmek gerekir.

1. Kolordu Komutanı General Kalitin bildiriyor:

"Birlik komutanları kendi bölgelerine, tüfekle silahlanmış olan ve herhangi bir kimlik belgesi bulunmayan Ermeni gönüllülerin sızmakta olduğunu bildiriyorlar. Onların soygun yaptıklarına dair bilgiler gelmektedir. Ermeni gönüllülerin, kendi reislerinin imzaladığı yazılı belgeleri olmaksızın kendi birlikleri dışına salınmamasına dair emir yayımlamanızı rica ediyorum. Üzerlerinde kimlik belgeleri bulunmayan Ermenilerin yakalanarak silahlarının alınmasına ve kimlikleri tespit edilinceye kadar hapiste tutulmalarına dair bir emir yayımladım. 1277. Süvari Generali Kalitin"

Şunu da rapor etmeyi gerekli buluyorum ki, eğer bunlar gönüllülerse, o zaman Baratov'un birliğiyle beraber gönderilmiş olan 6. Gönüllü Birliği'nden olmalılar; bunların, aynen Sarıkamış operasyonu sonrasında olduğu gibi, bölgeye akın eden ve savaş mahallinde sahipsiz kalmış silahları özellikle de bizim askerlere ait olanları toplayan yerli Ermeni halktan oldukları da kuvvetle muhtemeldir. Bu yüzden, General Kalitin tarafından önerildiği gibi mümkün olduğunca sert ve özenli öneriler alınması; birlikten firar etme, tüfek çalma ve soygun suçundan dolayı tutuklamalar yapılabilmesinin yararlı olacağı düşünülebilir. Talimatlarınızı rica ediyorum. 4174. İmza.

(RGVİA fond 2100, liste 1, dosya 982, yaprak 34-35.)

ТЕЛЕГРАММА

Belge 35

Genelkurmay başkanı adına Dışişleri Bakan Yardımcısı Neratov'a mektup

"Taşnaksutyun üyeleri, şüphesiz hayli karanlık bir geçmişe sahip insanlardır."

Mektup No. 8158
22/9 ekim 1915
Bay Anatoliy Anatoliyeviç [Neratov],

Bulgaristan'da bulunan Türkiye Ermenisi gönüllülerin Kafkasya'ya gönderilmesiyle ilgili 5 [18] ekim tarihli 1162 nolu mektupla ilgili ekselanslarınıza bildiririm ki, Kafkas Ordusu komutanı, belirtilen Ermenilerin Rusya'ya girişini olumlu görmektedir, ancak, onların hepsi Taşnaksutyun üyesidir ve şüphesiz hayli karanlık bir geçmişe sahip insanlardır; ayrıca askeri anlamda da hiçbir değer taşımamaktadırlar, çünkü onların yokluğunda Bulgaristan ordusu kendi adına hiçbir şey kaybetmemiştir. Tam tersi bu Ermeniler, savaştan kaçarak, firar ederek, başkalarına zarar vererek ve siyasi dalavericilikle soysuz bir şekilde bahsi geçen orduyu etkileyeceklerdir. Onların, belirtilen ordu saflarında bulunmaları, Balkan Yarımadası'nda, özellikle Bulgaristan'da istihbarat örgütlenmesini hissedilir derecede kolaylaştıracaktır.

General Yudeniç'in belirtilen fikirlerine tamamen katılarak belirtilen Ermenilerin Rusya sınırlarına sokulmasına izin verilmemesini öneririm.

M. Belyayev

(*Mejdunarodnıe Otnoşeniya V Epohu İmperializma. Dokumentı İz Arhiva Tsarskogo İ Vremennogo Pravitelstva 1878-1917 gg.*, seri 3, c. 9, bölüm 1, s. 52, Gosudarstvennoe Sotsialno-Ekonomiçeskoe İzdatelsvo, Moskova-Leningrad, 1937.)

№ 1014

ПЕРЕПИСКА

Завѣдывающаго военно-судной частью при штабѣ Кавказской арміи

по дѣлу № ...... о армянахъ добровольцахъ 3 и 4 армянскихъ дружинъ Мартиросѣ Акоповѣ, Карникѣ Бабиняне, Махсудѣ Алееэмадлеянѣ, Секо Арутюнянѣ, Корабѣ Мхитарове, Айкѣ Оганяне, Саганѣ Симонянѣ и Карапетѣ Джамкочянѣ

Начато „—" ...... 1916 года.

Кончено „—" ...... 191 года.

На ......

[illegible] Утверждаю [illegible]

Особое Постановленіе

1916 года, Сентября десятаго дня, Корпусный Судъ при Азербайджанско-Ванскомъ отрядѣ, въ [illegible] составѣ, выслушавъ дѣло о подсудимыхъ добровольцахъ 3-й и 4-й Армянскихъ дружинъ — Секо Арутюнянѣ, Айкѣ (онъ же Гайкъ) Оганянѣ и другихъ — всего въ числѣ восьми человѣкъ, [illegible] [illegible]

[illegible] Мартироса Акопова, Карника Бабиняна, Махсуда Алеэмадлеяна (онъ же [illegible]), Секо Арутюняна, Кораба Мхитарова Манурова, Гайка (онъ же Айкъ) Оганяна, Сагана Симоняна (онъ же Саганъ [illegible]) и Карапета Джамкочяна [illegible]

[illegible]

Belge 36

Kafkas Ordu Karargâhı'na bağlı askeri mahkemesinden bir dosya

"Ermeni gönüllüler, Kürt kadın ve kızlara tecavüz, 26 kadın ile çocuğa kasıtlı işkence etme ve öldürmeden suçlu bulundu."

Kafkas Ordu Karargâhı'na bağlı Askeri Mahkeme Dairesi Başkanının Yazışmaları[1]

No. 1014

3. ve 4. Ermeni gönüllü birliklerine bağlı Ermeni gönüllülerden Martiros Akopov, Karnik Babinyants, Maksud Cezmeciyan, Seno Arutunyan, Kerob Manukov, Hayk Ohanyan, Sahak Olikyan ve Karapet Camkoçyan dosyasına ilişkin yazışmadır.

Dosya açıldı: 1916
Dosya kapatıldı:

Özel karar[2]

Azerbaycan-Van birliğine bağlı Kolordu Mahkemesi, 1916 yılının 10 eylül günü, gereken heyet toplanarak, 3. ve 4. Ermeni gönüllü birliklerine bağlı Ermeni gönüllülerden sanıklar Seno Arutunyan, Hayk (hem de Hay) Ohanyan ve diğerlerinden oluşan toplam sekiz kişiyle ilgili davayı gördükten sonra, onları Kürt kadın ve kızlara tecavüz, 26 kadın ile çocuğa kasıtlı olarak işkence etme ve ölümcül yaralayarak öldürme konusunda suçlu bularak, adı geçen sanıkların tümünün –Martiros Akopov, Karnik Babinyants, Maksud Cezmeciyan (Çesbadi), Seno Aru-

1. Dosyanın kapağı.

2. Mahkeme kararı metni.

tunyan, Kerob Mihitarov Manukov, Hayk (Hay) Ohanyan, Sahak Olikyan (Sahak Holikyan) ve Karapet Camkoçyan (Karapetusyants-Koçin)– asılarak idam edilmelerine ve tüm imtiyazlarının alınmasına karar verdi. Aynı zamanda mahkeme, bu sanıkların tamamının, Ermenileri kuşaklar boyunca hiç ceza görmeden ve acımasızca ezen Kürtlere karşı asırlık bir kan davası geleneği çerçevesinde yetiştirildiklerini, keza söz konusu sanıkların uzun bir süre (yaklaşık bir yıl) boyunca hapiste tutulmuş olduklarını, sanıklardan Seno Arutunyan (18 yaş), Kerob Mihitarov (20 yaş), Karnik Babinyants (20 yaş) ve Sahak Olikyan'ın (20 yaş) ise reşit olmadıklarını da göz önünde tutarak, ayrıca Askeri Mahkeme Tüzüğü'nün 1407. maddesine ve Kafkas Ordusu komutanının 10 ekim 1915 tarihli emrine dayanarak, sanıkların cezalarının (tüm sanıkların servet haklarından mahrum edilmeleri ve ilgili cezadan kaynaklanacak olup, Suç ve Islah Cezaları Kanunu 22, 25, 27 ve 18. maddeleri kapsamındaki diğer sonuçlar da baki kalmak kaydıyla) hafifletilmesi ve böylece sanıklardan Martiros Akopov, Maksud Cezmeciyan (Çesbadi), Hayk (Hay) Ohanyan ve Karapet Camkoçyan'ın idam cezalarının 20'şer yıl kürek cezasına, Seno Arutunyan, Kerob Mihitarov Manukov, Karnik Babinyants ve Sahak Olikyan'ın idam cezalarının da 10'ar yıl kürek cezasına dönüştürülmesi konusunda Kafkas Ordusu komutanı nezdinde ricada bulunulması yönünde KARAR verdi.

(Üzeri çizilmiş olan sözcükler dikkate alınmayacaktır.)

Mahkeme başkanı: Tuğgeneral (imza)
Geçici üyeler: Birlik çavuşu (imza)
Asteğmen (imza)

Yüksek Mahkeme'ye,[3]
Temyiz dilekçesi işleme konulmamıştır.
16 eylül
Piyade generali (imza)

Ermeni gönüllü birliklerine bağlı gönüllülerden Seno Arutunyan, Kerop Manukov, Saak Olikyan, Hayk Ohanyan, Martiros Akopyan, Karapet Camkoçyan, Karnik Babiyants ve Maksut Cizmezyan tarafından Kolordu Mahkemesi'nin 10 eylül 1916 tarihinde Şerip-Han'da vermiş olduğu kararını temyiz amacıyla verilen dilekçe:

"Temyiz edilmesi istenen kararın yanlış olduğunu ve aşağıda açıklanan gerekçelere dayanılarak iptal edilmesi gerektiğini düşünüyoruz:

1) Mahkemeye tanık olarak gösterdiğimiz ve söz konusu suçların iş-

3. Ermeni sanıkların işleme konmayan temyiz dilekçesi.

lendiği sırada bizim başka bir yerde bulunduğumuzu teyit edebilecek olan kişilerin katılmamasına rağmen duruşmanın gerçekleştirilmiş olmasına itiraz ediyoruz. Bu tanıkların ifadelerinin dosya içeriği bakımından önemli olduğunu aşağıdaki hususlar kanıtlamaktadır. Birincisi, Azerbaycan-Van birliği komutanı 12 ekim 1915 tarihli yazısında, "Sanıklar tarafından gösterilen tanıkların ifadelerinin alınmadığı (ki bu ifadeler mahkemece önemli bulunmaktadır) ve sanıklar mahkemede mağdurlar tarafından teşhis edilmedikleri nedeniyle' dosyanın 4. Ermeni Kolordusu'na bağlı mahkemede görülmesini önerdi. İkincisi, kolordu mahkemesinin 29 şubat 1916 tarihinde yapılan duruşma tutanaklarından anlaşıldığı üzere mahkeme, savcının görüşünü de dikkate alarak, 'hazır bulunmayan tüm tanıkların ifadelerinin dosya kapsamında önemli olduğunu' kabul etmiştir. Bu çerçevede bizim talebimiz doğrultusunda gönüllülerden Uzunyan, Haçayan, Karapetyan, Grigoryan, Sidleayan, Umgovosyan, Ter-Kazarov, Ratyan ve Haçatryan'ın davet edilmesine ve bu amaçla mahkemenin ertelenmesine karar verildi. 10 eylül 1916 tarihli duruşmada, adı geçen tanıkların dinlenmesini talep ettik; mahkeme bizim talebimiz doğrultusunda davet edilen ve duruşmaya katılmayan tanıklardan üçünün hazır bulunmamasını yasa ihlali olarak değerlendirdi. Oysa bu tanıklar, zamanında Erivan'dan (ki oradan Şerifhan'a en az 300 km'lik bir mesafe var) yola çıkmışlardı; daha sonra Erivan merkez komutanı tarafından (10 eylülde mahkemenin yapıldığı yere ulaştırılmak üzere) Culfa komutanının emrine gönderildiler. Trenin hareket etmesinden iki saat önce Culfa komutanına varmış olmalarına rağmen, söz konusu komutan onları alıkoymuş ve tren hareket edinceye kadar onlara izin belgesi vermemiştir. Bu durumda onlar, tamamen Culfa komutanının suçu yüzünden mahkemeye yetişemediler. Bunu teyit edecek kişiler olarak, bizimle beraber Culfa istasyonunda bulunan, daha sonra ise bizi komutanın yanına bırakarak, duruşmaya katılmak üzere trenle yolculuklarına devam etmiş olan yeminli vekil G. İ. Hatisov (Tiflis, Voznesensk Sok., 16) ile yeminli vekil yardımcısı M. M. Ter-Pogosyan'ı (Erivan, Gubernskaya Sok., 26) gösterebiliriz.

2) 7 kasım 1915 tarihli karar doğrultusunda, tecavüz, keza ölümle sonuçlanan yaralamalar biçiminde gerçekleşen işkence suçundan yargılandık. Askeri Sahra Mahkemesi bizleri Ceza Kanunu'nun 1484. maddesinin 1. fıkrası ve 1477. maddesinin 2. fıkrası çerçevesinde suçlu buldu. Mahkemeye çıkarılmamıza ilişkin kararda bize yöneltilen suçlamaların gerçek içeriğine bakılırsa, orada kasıtlı cinayet işlememize yönelik bir suçlama yer almamaktadır. Oysa kolordu mahkemesi ilgili yasalara ve ileri sürülen suçlamanın gerçek içeriğine rağmen bizim cinayet suçlusu olduğumuza karar verdi.

3) Yukarıda da açıklandığı üzere Azerbaycan-Van birliği komutanı 12 ekim 1915 tarihli yazısında bu dosyanın yeniden görüşülmesini önermiş ve Askeri Sahra Mahkemesi kararına itiraz etmesinin gerekçesi olarak da

sanıklar tarafından gösterilen tanıkların ifadelerinin alınmadığını, sanıkların mahkemede mağdurlar tarafından teşhis edilmediğini (ki bu hususlar mahkeme kararının yalnız sanıklar lehine değişmesine sebep olabilirdi) göstermişti. Oysa kolordu mahkemesinin 3 eylül 1916 tarih ve 1752 sayılı yazısına cevap olarak, söz konusu birlik komutanı, karara itirazının sadece cezaların daha da ağırlaştırılması biçiminde anlaşılması gerektiğini ifade etti (6 eylül 1916 tarih ve 64 sayılı telgraf metni; giden sayısı 673).

Mahkeme, cezaları ağırlaştırırken işte bu telgrafı esas almıştır; oysa dosyanın kolordu mahkemesinde görülmesi için usul açısından gerekçe olarak, birlik komutanının –savunma tanıklarının ifadelerinin alınmamış olması ve suçluların mağdurlar tarafından teşhis edilmemesine dayandırılan– önerisi esas alınmıştı. Bu yüzdendir ki, mahkeme suç sınıflandırmasını en ağır suç olarak değiştiremez ve cezayı ağırlaştıramaz.

Söz konusu son telgraf, yukarıda aktarılmış olan öneriyle çelişmesi nedeniyle hukuken geçerli olamaz; ayrıca anlaşmazlık dışında başka bir nedenle açıklanamaz, zira savunma tanıklarının ifadelerinin alınmamasına ve sanıkların mağdurlar tarafından teşhis edilmemesine dair vurgulamalar cezanın ağırlaştırılmasına yönelik kararla bağdaştırılamaz.

Yukarıda açıklanmış olan hususları dikkate alarak, temyiz edilen kararın iptalini ve davanın aynı mahkemede, fakat farklı bir heyet tarafından görülmesini talep ediyoruz.

Ermenice ad ve soyadları[4]	Ad ve soyadlarının çevirisi[5]
Karapet Camkoçyan	Karapet Camkoçyan
Martiros Akopyan	Martiros Akopyan
Saak Olikyan	Saak Olikyan
Maksut Cizmezyan	Maksut Cizmezyan
Seno Arutunyan	Seno Arutunyan
Hayk Ohanyan	Hayk Ohanyan
Kerop Mhitraryan	Kerop Mhitraryan
Karnik Babikyan	Karnik Babikyan

(RGVİA fond 2100, liste 2, dosya 1094, yaprak I, 4, 4 arkası, 7-9, 7 arkası-9 arkası.)

4. Ermeni alfabesiyle yazılmıştır.

5. Kiril alfabesiyle yazılmıştır.

№ 888 Ф. 1032, оп. 1, д. 44 №3888

1915 года

ПЕРЕПИСКА

Завѣдывающаго военно-судной частью при штабѣ Кавказской арміи

по дѣлу № 888 о турецко-подданных Тигране Аветисянце, Агасаре Балоянце и др. обвиняемых в вооруженном разбое.

Начато „—„ 11 Июня 1915 года.
Кончено „—„ 14 Июля 1916 года.

На 31 листахъ.

двадцать восьмого
Марта 1916 года.

92

Генералъ-Маіоръ ЕВСѢЕВЪ

1916 года Марта 27-го 10 часовъ ночи
-И.Д. помощника- Прапорщика
ЦИЦИВАДЗЕ СЕНКЕВИЧЪ
Тиграна АВЕТИСЯНЦА, Агасара БАЛОЯНЦА, Ерема МИНАСЯНЦА, Крикора ОВАНЕСОВА, Тиграна МАРАБЬЯНЦА и Манука ШАРАХБАНЯНЦА

Генералъ-Маіоръ ЕВСѢЕВЪ

ПРИГОВОРЪ

По Указу ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, 1916 года Марта двадцать шестого
Генералъ-Маіора ЕВСѢЕВА
от прикомандированные къ 173-й пѣшей Донской дружинѣ Подполковникъ Граве и Капитанъ Наибовъ

при Военномъ Прокурорѣ Подполковникѣ ВЫСОЦКОМЪ
Секретарѣ Сенкевичѣ турецко-подданныхъ Тигранъ Аветисянцѣ, Агасарѣ Балоянцѣ, Еремъ Минасянцѣ, Крикорѣ Ованесовѣ, Тигранѣ Марабянцѣ и Манукѣ Шарахбанянцѣ, преданныхъ Кавказскому военно-окружному Суду на театрѣ военныхъ дѣйствій, съ

Belge 37

Rus Kafkas Ordu Karargâhı'na bağlı Askeri Mahkeme Dairesi başkanının tehcir öncesi bir olaya dair yazışmaları

"Türkiye Ermenisi sanıkların savaş bölgesi kapsamında bulunan bir mıntıkada yağma amaçlı saldırıda bulunmuş olmalarından idamlarına..."

Kopya

Mahkeme kararı 28 mart 1916 tarihinden itibaren geçerlilik kazanmıştır.

İşbu mahkeme kararı, 27 mart 1916 tarihinde gece saat 10.00'da: askeri savcı yardımcısı Astsubay Tsivtsivadze ile sekreter Senkeviç'in de hazır bulundukları halde, sanıklardan Tigran Avetisyants, Agasar Baloyants, Yerem Minasyants, Krikor Ovanesov, Tigran Marabyants ile Manuk Şarahbanyants'a tebliğ edilmiş, ayrıca dosya kapsamında yargılanan kişilere, işbu kararı hangi zaman süreleri içinde ve hangi prosedürler çerçevesinde temyiz edebilecekleri de açıklanarak, duruşma tutanakları da kendilerine teslim edilmiştir.

Kolordu Mahkeme Başkanı Tuğgeneral Yevseyev

Karar:
İmparator majestelerinin fermanı doğrultusunda, 26 mart 1916 tarihinde, 1. Kafkas Kolordusu'na bağlı kolordu mahkemesinin, mahkeme başkanı Tuğgeneral Yevseyev başkanlığında yapılan açık duruşmasında, geçici görevli olarak 173. Piyade Don Birliği'ne gönderilmiş olan Yarbay Grev ile Yüzbaşı Naibov'un, keza askeri savcı Yarbay Vısotskiy ile sekreter Senkeviç'in de katılımıyla, Türk vatandaşları olan sanıklar Tigran Avetisyants, Agasar Baloyants, Yerem Minasyants, Krikor Ovanesov, Tigran Marabyants ile Manuk Şarahbanyants'ın dosyası ele alındı. Bu dos-

переносомъ затѣмъ этого дѣла на разсмотрѣніе Корпуснаго Суда I-го Кавказскаго армейскаго корпуса - Главнокомандующимъ Кавказской арміей для сужденія, на основаніи 7 п.I9 ст. Правилъ о мѣстностяхъ, объявляемыхъ состоящими на военномъ положеніи, Приложеніе къ 23 ст.Общ.Учр.Губ., Сводъ Законовъ томъ 2-ой, изд.I892 г., по Продолженію и объявленія временнаго генералъ-губернатора Карсской области отъ 20 Февраля I915 года, по законамъ, для военнаго времени установленнымъ, по обвиненію ихъ всѣхъ въ дѣяніи, предусмотрѣнномъ I3, II9, I629 и I633 ст.Уложенія о Наказаніяхъ Уголовныхъ и Исправительныхъ изд.I885 г.и по Продолженію, и, согласно вышеизложеннаго распоряженія Главнокомандующаго, также и 279 ст.XXII кн С.В.П. I869 г.изд.4.

Письменныхъ свѣдѣній на подсудимыхъ въ дѣлѣ не имѣется, по ихъ же словамъ всѣ они - турецко подданные и происходятъ изъ Эрзерумскаго вилайета и именно:

I/ Тигранъ Аветисянцъ, 28 лѣтъ, изъ сел.Клидже;
2/ Агасаръ Балоянцъ /Палоянцъ/, 30 лѣтъ, изъ сел. Артунцъ;
3/Еремъ Минасянцъ, 36 лѣтъ, изъ сел.Эртилъ;
4/ Крикоръ Ованесовъ, 38 лѣтъ, изъ сел.Одзи;
5/ Тигранъ Марабьянцъ, 27 лѣтъ, изъ сел.Одзи;
6/ Мануkъ Шарахбанянцъ, 28 лѣтъ, изъ сел.Одзи;

Выслушавъ дѣло, судъ призналъ изъ числа подсудимыхъ В И Н О В Н Ы М И:

I/ Тиграна Аветисянца, Агасара Балоянца, Ерема Минасянца и Крикора Ованесова въ томъ, что въ теченіи подрядъ нѣсколькихъ дней, съ 22 по 25 Декабря I9I4 года, по предварительному между собой и съ другими лицами соглашенію и совмѣстно съ ними, открытою силою напали на селеніе Сипкоръ, Сагандугскаго участка, Карсской области, и угрожая жителямъ этого селенія лишеніемъ жизни и для устрашенія связывая ихъ и нанося имъ побои, открыто, съ цѣлью присвоенія отбирали у нихъ деньги и разное имущество, въ томъ числѣ у Абузаръ-бекъ-Кадзаръ-бекъ оглы - лошадь и по его заявленію, 52 рубля денегъ, у Юсуфъ-Ахмедъ-оглы деньги въ суммѣ, по его заявленію 58 рублей, у Кай-Мамадъ-оглы деньги въ суммѣ, по его заявленіи

ya, savaş bölgesindeki Kafkas Bölge Askeri Mahkemesi'ne sunulmuş, akabinde Kafkas Ordusu başkomutanının talimatı gereğince 1. Kafkas Kolordusu Mahkemesi'ne devredilerek, Savaş Bölgesi Kapsamında Olan Topraklar Yönetmeliği'nin 7 ve 19. maddeleri, Eyalet Genel Yönetmeliği'nin 23. maddesine yapılan ek (Yasalar Mecmuası, 1892 baskısı, 2. cilt) ve Kars geçici genel valisinin 20 şubat 1915 tarihli tebligatı çerçevesinde ve savaş döneminde geçerli olan yasalar doğrultusunda, söz konusu sanıkların, 1885 baskılı Suç ve Islah Cezaları Kanunu'nun 13, 119, 1629 ve 1633. maddelerinde öngörülen suçlardan, başkomutanın yukarıda adı geçen talimatına ve Savaş Durumları Tüzüğü'nün (1869, 4. baskı) 22. cilt 279. maddesine uygun olarak görülmesi istenmiştir.

Dosyada sanıklarla ilgili yazılı bilgiler bulunmamaktadır; hepsi Türk vatandaşı olup, Erzurum ilindendir. Bu meyanda,

1. Tigran Avetisyants,	28 yaş,	Klice köyü;
2. Agasar Baloyants (Paloyants),	30 yaş,	Artunts köyü;
3. Yerem Minasyants,	36 yaş,	Ertil köyü;
4. Krikor Ovanesov,	38 yaş,	Odzi köyü;
5. Tigran Marabyants,	27 yaş,	Odzi köyü;
6. Manuk Şarahbanyants,	28 yaş,	Odzi köyündendirler.

Dosyayı görüşen mahkeme heyeti, sanıkların "suçlu" olduklarına karar verdi:

1. Sanıklardan Tigran Avetisyants, Agasar Baloyants, Yerem Minasyants ve Krikor Ovanesov, birkaç gün süreyle (22-25 aralık 1914 tarihlerinde) kendi aralarında ve başka kişilerle önceden anlaşarak, onlarla işbirliği içinde, Kars ili Soğanlık kazası Sipkor köyüne kuvvetle saldırdılar, halkı ölümle tehdit ettiler ve tedhiş amacıyla ellerini ayaklarını bağladılar, dövdüler, aleni biçimde paralarına ve diğer malvarlıklarına el koydular. Bu meyanda Kacaroğlu Abuzer Bey'in atını ve (kendi ifadesine göre) 52 ruble parasını aldılar; Ahmetoğlu Yusuf'un (kendi ifadesine göre) göre 58 ruble parasını, Memetoğlu Kaya'nın (kendi ifadesine göre) 145 ruble, Mustafaoğlu Memet'in (kendi ifadesine göre) 220 ruble, Garipoğlu Hasan'ın (kendi ifadesine göre) 150 ruble, Musaoğlu Veli'nin (kendi ifadesine göre) 220 ruble ve Hurşitoğlu Tahir'in (kendi ifadesine göre) 70 ruble parasına el konuldu. Bununla beraber, söz konusu kişilerden zorla alınan meblağlar konusunda sanıkların ifade ettikleri rakamlar mahkeme tarafından abartılı bulunmuş olup, sanıkların eylemleri sonucunda mağdurların uğramış oldukları zararların miktarı net olarak tespit edilmemiştir. Ayrıca mahkeme, adı geçen sanıkların, burada anlatılan eylemlerin gerçekleştirilmesine –hem niyet hem de eylem safhalarında– eşit düzeyde katıldıklarını, dolayısıyla çete oluşturmadıklarını kabul etmiştir.

2. Sanıklardan Tigran Marabyants ile Manuk Şarahbanyants, halkın paralarını ve mallarını yağmalamak amacıyla Sipkor köyüne silahlı saldırı düzenlemek konusunda Tigran Avetisyants, Agasar Baloyants, Yerem Minasyants, Krikor Ovanesov'la önceden anlaşarak, onlarla beraber köye geldiler, orada kendileri kimseyi doğrudan tehdit etmediler, kimseyi dövmediler, paralarını ve mallarını talep etmediler, hatta bunun aksini yaparak Memetoğlu Kaya ve diğerlerini, kendi arkadaşlarının darbelerinden korumaya çalıştılar.

Sanıklar tarafından işlendiğine kanaat getirilmiş olan suçların niteliği ve bu suçlarla ilgili cezaların belirlenmesi konusunu ele alan mahkeme, işbu kararın ilk maddesinde yer alan ve Tigran Avetisyants, Agasar Baloyants, Yerem Minasyants ile Krikor Ovanesov tarafından işlendiği sabit görülen, birkaç kişi tarafından önceden anlaşma yoluyla (fakat bu

amaçla çete oluşturmadan) tüm sanıkların ortaklaşa davranarak, savaş bölgesi kapsamında bulunan bölgede bir köye yağma amacıyla saldırmaları biçiminde gerçekleştirilen suç, 1885 baskılı Suç ve Islah Cezaları Kanunu'nun 13, 119, 1629 ve 1633. maddeleri, Kafkas Orduları başkomutanının yukarıda adı geçen talimatı, Savaş Bölgesi Kapsamında Olan Topraklar Yönetmeliği'nin 19. madde 7. fıkrası ve yine aynı Yönetmeliğin 20. maddesi ile Kars geçici genel valisinin 20 şubat 1915 tarihli tebligatı kapsamında düzenlenmekte olup, Savaş Durumları Tüzüğü'nün (1869, 4. baskı) 22. cilt 279. maddesinde belirtilen cezayı öngörmektedir. Suçluların idamını ve her türlü mülkiyet hakkından mahrum kılınmalarını gerektiren bu ceza, adı geçen sanıkların her birine tatbik edilmekle beraber, Ceza Kanunu'nun 18. maddesi doğrultusunda söz konusu idamın asılarak gerçekleştirilmesi, bu cezayla ilgili olarak Ceza Kanunu'nun 22-24, 27, 28. maddelerince öngörülen tüm sonuçların ve haklardan mahrum etmelerin uygulanacağı da karara bağlandı. İşbu karar metninin 2. maddesinde Tigran Marabyants ile Manuk Şarahbanyants tarafından işlendiğini ve köye saldırmak suretiyle yağmalamak önerisini kabul etmek (eylem sırasında yağmadan gönüllü olarak vazgeçmişlerdir), söz konusu yağma niyetiyle ilgili gereken mercii veya en yakında bulunan mercii bilgilendirmemek olarak ifade edilen suç Ceza ve Islah Kanunu'nun 13, 119, 1629 ve 1632. maddelerince öngörülmektedir:

Yukarıda adı geçen yasa ve yönetmelikler, keza Savaş Durumları Tüzüğü (1869, 4. baskı) 22. cilt 279. maddesi doğrultusunda hareket eden mahkeme, söz konusu sanıkların ikisine de bu kanunda öngörülen cezayı kesmiş, daha sonra ise, suç ortaklarının da itiraf ettikleri gibi, planlanan eylemi gerçekleştirmekten vazgeçtiklerini dikkate alarak, Ceza Kanunu'nun 119. maddesinin 2. fıkrası gereğince söz konusu cezayı iki kademe hafifletmiş ve böylelikle Ceza Kanunu'nun 19 maddesinin ikinci kademesine geçilmiş ve söz konusu kademenin alt sınırı esas alınarak, her iki sanığın tüm mülkiyet hakları alınmakla 15 yıl süreyle kürek cezasına çarptırılmasına karar verilmiştir. Bunun yanı sıra, Ceza Kanunu'nun 22-25, 27 ve 28. maddelerinde öngörülen tüm haklardan mahrum edilme ilkesi de geçerli olacaktır.

Тиграна Марабьянца, 27 лѣтъ и Манука Шарахбанянца, 28 лѣтъ, за участiе въ соглашенiи на означенное разбойное нападенiе, отъ учиненiя котораго они однако добровольно отступили, лишить всѣхъ правъ состоянiя и сослать въ каторжныя работы на пят надцать лѣтъ каждаго, со всѣми послѣдствiями и праволишенiям въ 22-25, 27 и 28 ст. Уложенiя о Наказанiяхъ установленными; 3/ судебныя по настоящему дѣлу издержки взыскать изъ им щества всѣхъ подсудимыхъ поровну, съ круговой ихъ другъ за друга отвѣтственностью, а при ихъ всѣхъ несостоятельности при на счетъ казны; 4/ настоящiй приговоръ, по вступленiи ег въ законную силу, но до обращенiя къ исполненiю, а равно въ случаѣ принесенiя на этотъ приговоръ кассацiонныхъ протесто или жалобъ, представить на усмотрѣнiе Главнаго Начальника Ка казскаго военнаго округа.-

Подлинный за надлежащимъ подписомъ.-

Съ подлиннымъ вѣрно:
Председатель Суда,
ГЕНЕРАЛЪ-МАIОРЪ

Свѣрялъ:
Секретарь суда,

Bu nedenlerden ve de 1885 baskılı Suç ve Islah Cezaları Kanunu 13, 119, 1629 ve 1633. maddeleri, Savaş Durumları Tüzüğü'nün (1869, 4. baskı) 22. cilt 279. maddesi, Savaş Bölgesi Kapsamında Olan Topraklar Yönetmeliği'nin 19. madde 7. fıkrası ile 20. maddesi, Eyalet Genel Yasalar Mecmuası (1. cilt, 1892 baskısı) 23. maddesi, Savaş Durumları Tüzüğü'nün (1869, 4. baskı) 24. cilt 910, 915, 1128-1155. maddeleri, Kafkas Ordusu başkomutanının 26 ekim 1914 tarihli genelgesi, Savaş Dairesi'nin 1914 tarih 424 sayılı ve 1915 tarih 513 sayılı emirnamelerinde ilan edilen redaksiyonlarıyla 24. cilt 1418, 1419, 1424, 1424-1 ve 1424-2 maddeleri doğrultusunda hareket eden mahkeme,

1) Türk vatandaşları olan sanıklardan Tigran Avetisyants (28 yaş), Agasar Baloyants (30 yaş), Yerem Minasyants (36 yaş) ve Krikor Ovanesov'un (38 yaş), kendi aralarında önceden varılan bir anlaşma doğrultusunda, savaş bölgesi kapsamında bulunan bir mıntıkada yağma amaçlı saldırıda bulunmuş olmalarından dolayı, tüm mülkiyet hakları alınmak kaydıyla asılarak idam edilmelerine, ayrıca Ceza Kanunu'nun 22-24, 27 ve 28. maddelerinde öngörülen tüm sonuçların ve hak mahrumiyetlerinin uygulanmasına; 2) Tigran Marabyants (27 yaş) ile Manuk Şarahbanyants'ın (28 yaş) söz konusu yağma amaçlı saldırıya katılmaları (saldırı sırasında gönüllü olarak geri çekilmişler) nedeniyle tüm mülkiyet haklarından mahrum edilerek 15'er yıl süreyle kürek cezasına çarptırılmasına, ayrıca Ceza Kanunu'nun 22-24, 27 ve 28. maddelerinde öngörülen tüm sonuçların ve hak mahrumiyetlerinin uygulanmasına; 3) Bu dosya kapsamında tüm mahkeme giderlerinin sanıkların malvarlıklarından (onların birbiriyle ilgili sorumluluk taşıması ilkesi esas alınarak) eşit miktarda tahsil edilmesine, sanıkların tümünün toplam malvarlıklarının yetersizliği durumunda ise bu giderlerin Hazine tarafından karşılanmasına; 4) İşbu mahkeme hükmünün, yasal geçerlilik kazandıktan sonra (fakat infaz öncesinde), keza temyiz talep ve şikâyetlerinin olması durumunda Kafkas Askeri Bölgesi başkomutanının görüşlerine arz edilebileceğine karar vermiştir.

Gerekli imzaları havi gerçek nüshadır.

Aslının aynısıdır.

Mahkeme başkanı
Tuğgeneral Yevseev (imza)
Aslına uygunluğunu denetledi:
Mahkeme sekreteri (imza)

(RGVİA fond 2100, liste 2, dosya 752, yaprak 22-24, 22 arkası-23 arkası.)

Копія съ телеграммы Пржевальскаго отъ 10 мая сего года за № 4269. Тифлисъ Военгуберу.

Половинѣ Апрѣля поступили свѣдѣнія что раіонѣ Ашкалы накапливаются турки точка Розысками селеніяхъ Урави Джынъ Мардиванъ слухи эти не подтвердились были задержаны лишь девять аскеровъ точка Между тѣмъ по донесенію Начальника развѣдчиковъ партія вольнонаемныхъ турокъ работающихъ въ желѣзнодорожномъ отрядѣ раіона Ашкалы заявило ему что они заявили ему что они принуждены будутъ скоро забастовать ибо прибывающіе изъ Россіи армянѣ бѣженцы собираются устроить скоромъ времени резню турокъ точка Прошу Вашихъ распоряженій недопустимости бодобныхъ выступленій стороны армянъ 4269 ПРЖЕВАЛЬСКІЙ.

Съ Подлиннымъ Вѣрно:
Старшій Адъютантъ, Штаба Подполковникъ

ГЛАВНОКОМАНДУЮЩЕМУ ВОЙСКАМИ КАВКАЗСКАГО ФРОНТА.

На благоусмотрѣніе.

Объ изложенномъ мною донесено Предсѣдателю Закавказскаго особаго Комитета и Главному Начальнику Снабженій Кавказской арміи.

Начальникъ Штаба Военнаго Управленія областей Турціи, занятыхъ по праву войны, Генералъ-Маіоръ

"17" Мая 1917 г.
№. 5078
Гор. Тифлисъ. Старшій Адъютанта, Подполковникъ

Belge 38

Rus Orduları Kafkas Cephesi Başkomutanı Prjevalskiy'in, Tiflis'teki askeri genel valiye telgrafı

"Rusya'dan gelen Ermeni göçmenler, Türk katliamı yapmaya hazırlanıyorlar."

Prjevalskiy'in 10 mayıs [1917] tarihli ve 4269 no'lu telgrafının kopyası.

Askeri Genel Vali'ye.

Tiflis

Nisanın ortasında Aşkale bölgesinde Türklerin toplandığına dair bilgi geldi. Urati, Cın, Merdiven köylerinin aranmasıyla bu söylentilerin doğru olmadığı ortaya çıktı. Sadece dokuz asker tutuklandı. Bununla birlikte istihbaratçılar grubunun komutanının raporuna göre Aşkale'de demiryolu müfrezesinde gönüllü çalışan Türkler, ona yakında greve gitmek zorunda kalacaklarını belirtmişler, çünkü Rusya'dan gelen Ermeni göçmenler, yakın zaman içerisinde Türk katliamı yapmaya hazırlanıyorlarmış. Ermeniler tarafından yapılacak böyle bir hareketin gerçekleşmesini önlemek için gerekli emirlerin verilmesini arz ederim. 4269.

Prjevalskiy

(RGVİA fond 2100, liste 1, dosya 94, yaprak 2.)

ТЕЛЕГРАММА 40

Подана

ГАСАНЪ-КАЛА

Генералу ЛЕВАНДОВСКОМУ

Передаю телеграмму комиссара провинцій Турціи занятыхъ по праву войны двоеточіе Отъ временнаго комиссара Гасанкалинскаго округа Сперанскаго мной и Предсѣдателемъ особаго Закавказскаго комитета получена телеграмма 18 мая 2691 двоеточіе послѣднія двѣ три недѣли въ селенія раіона Пассинской долины переселяется масса семействъ армянъ бѣженцевъ изъ тыла большей частью русскихъ подданныхъ которые занимаютъ самовольно помѣщенія коренныхъ жителей турокъ помѣщенія отведенныя для войсковыхъ а также пашни сѣнокоса выгоняя мѣстныхъ жителей расѣяніе армянъ по селеніямъ Гасанкалинскаго окр производится безъ вѣдома Окружного Комиссаріата ствуя плану переселенія эвакуируемаго населенія раіона Огнотъ Эрзинджана. Прошу срочнаго распоря пріостановить таковое переселеніе организованное ными армянскими обществами давъ мнѣ руководящія сему указанія точка Сообщая это Штабу арміи по нію особого Закавказскаго Комитета прошу распоря воинскимъ частямъ оказать комиссару Сперанскому содѣйствіе 1862 Комиссаръ Иваницкій точка Коман приказалъ оказать Комиссару Сперанскому содѣйстві

[illegible]

[illegible]

Belge 39

İşgal hukukuna göre işgal edilen Türkiye illerinin komiseri İvanitskiy'in telgrafı

"Rus tebaasına mensup Ermeni göçmen aileleri, cephe gerisinden gelerek Pasin Ovası köylerini işgal ediyorlar."

General Levandovskiy'e,

Hasankale

İşgal hukukuna göre işgal edilen Türkiye illerinin komiserinin telgrafını iletiyorum: Benim ve Kafkasardı Özel Komitesi başkanı tarafından Hasankale bölgesi geçici komiseri Speranskiy'den 18 mayıs [1917] tarihli ve 2691 nolu bir telgraf alındı: Son iki üç haftadır önemli bir kısmı Rus tebaasına mensup Ermeni göçmen aileleri kitlesel olarak cephe gerisinden gelerek Pasin Ovası köylerine yerleşiyorlar. Bunlar, Türk kökenli ahalinin konutlarını, askeri birliklere ayrılan konutları ve aynı zamanda ekin alanlarını yerli Türk ahaliyi kovarak keyfi şekilde işgal ediyorlar. Ermenilerin Hasankale bölgesi köylerinde yayılmaları, bölge komiserliğinin bilgisi haricinde Erzincan'ın Ognot bölgesinden göç eden nüfusun yerleştirilmesi planıyla yapılıyor. Özel Ermeni dernekleri tarafından örgütlenen bu göçün durdurulması için acil emir çıkartılmasını ve bütün talimatları verme yetkisinin bana tanınmasını arz ederim. Kafkasardı Özel Komitesi'nin görevlendirmesiyle ordu karargâhına bunu bildirerek bütün askeri birliklere Komiser Speranskiy'e yardım etmeleri konusunda emir verilmesini arz ederim. 1862. Komiser İvanitskiy. Komutan Komiser Speranskiy'e yardım edilmesi talimatını verdi.

(RGVİA fond 2100, liste 1, dosya 1191, yaprak 40 ve arkası.)

Belge 40

Türk Orduları Kafkas Cephesi Komutanı Vehib Paşa'nın Rus Orduları Kafkas Cephesi Başkomutanı General Prjevalskiy'e mektubu

"Erzincan'dan Rus kolordusunun ayrılmasının ardından Ermeni zulmü, insanlığa kan ağlatacak bir drama dönüşmüştür."

9 (22) ocak 1334 (1918)

Kafkas Cephesi Orduları Başkomutanı Prjevalskiy'e,

Ekselansları,

Rus ordularının işgal ettikleri malum vilayetlerdeki Osmanlı tebaası Müslümanların Ermenilerin zulmüne karşı korunmasıyla ilgili tarafınızca sorumlu görevlilere verilen kesin emirden ve doğabilecek her türlü uygunsuz hareketlerin önlenmesine yönelik somut ve sert tedbirlerin alınması sözünüzden dolayı en içten teşekkürlerimi iletirim. Son dönemde ortaya çıkan olaylarla ilgili Kafkas Orduları Komutanı General Odişelidze'ye bu tür olaylara son verilmesi doğrultusunda önlemlerin alınması ricasıyla tarafımdan bilgi verilmiştir. Siz ekselanslarına da, bana gelen aşağıdaki bilgileri iletmeyi ne yazık ki gerekli ve yararlı görüyorum. Özellikle Erzincan'dan Rus kolordusunun ayrılmasının ardından Ermeni zulmü, hanelere saldırı ve kuytu köşelerde adam öldürme boyutunu aşarak daha da yayılmış ve köylere açık saldırılara, kadınlara tecavüze, erkek nüfusun katledilmesine, köylerin ateşe verilmesine dönüşmüştür. Bu arada Erzincan'dan güneydoğu istikametine 18 kilometre uzaklıktaki Zekkih köyü, 12 ocak 1334[1] tarihinde bu tür talihsiz olaylara maruz kalmıştır. Bir hafta öncesinde Ardası'dan 3 kilometre uzaklıktaki Müslüman köyü Koska, 30 kişilik bir Ermeni çetesinin saldırısına uğramış, köyün yakılmasının ardından insanlığa kan ağlatacak bir dram yaşanmıştır.

1. 1918 yılı.

(...) Gerekli önlemlerin en kısa zamanda alınacağı umuduyla en derin saygılarımı, siz ekselansları, kabul etmenizi dilerim.

Kafkas Cephesi Orduları Komutanı Ferik[2] Vehib Mehmed

Tiflis'e 1 (14) şubat 1918 tarihinde ulaştı.

(*Dokumentı İ Materialı Po Vneşney Politike Zakavkazya İ Gruzii*, s. 42 vd, Tiflis, 1919.)

2. Osmanlı ordusunda tümgeneral (feriki sani) ve korgenerallere (feriki evvel) verilen san.

ТЕЛЕГРАММА

Плата	Руб.	к.	изъ	Передана
за передачу				ч. м. пополу
отметь				съ прав. №
				Передалъ
ИТОГО			191 г. №	
Принялъ				

Разрядъ	Число словъ	ПОДАНА	Служебныя отметки
	m. сл. ш.	ч. час. мин. попол.	ВНѢ ОЧЕРЕДИ.

Эривань

Генералу Образцову

Сегодня Штабомъ фронта получено донесеніе что Персидскій консулъ въ Джульфѣ заявилъ что персы въ знакъ протеста противъ формированія армянскихъ и ассирійскихъ войскъ закрыли границу для русскихъ и ихъ союзниковъ точка Донесеніе это прислано переводчикомъ Штаба седьмого корпуса Прапорщикомъ Сергѣевымъ находящимся въ Джульфѣ точка Главкокавъ приказалъ Вамъ срочно выѣхать въ Джульфу и произвести разслѣдованіе этого случая и о результатахъ донести безотлагательно по прямому проводу точка 01573

Наштакавфронта,

Генмаіоръ ЛЕВАНДОВСКІЙ.

Эмир. 29/I

Верно Кап. [illegible]

Belge 41

Tuğgeneral Levandovskiy'in General Obraztsov'a 29 ocak 1918 tarihli telgrafı

"İran, Ermeni ve Süryani ordularının oluşturulmasını protesto ederek Ruslara ve müttefiklerine sınırını kapattı."

Acil

Erivan
General Obraztsov'a,
Bugün cephe karargâhına bir rapor ulaştı. Culfa'daki İran konsolosu, İranlıların Ermeni ve Süryani ordularının oluşturulmasına karşı protestosunun bir göstergesi olarak Ruslara ve müttefiklerine sınırını kapattığını bildirdi. Rapor, Culfa'daki 7. Kolordu Karargâhı'nın tercümanı Praporşik[1] Sergeyev tarafından gönderildi. Kafkasya Genel Komutanlığı, acilen Culfa'ya gitmenizi, bu meseleyi araştırmanızı ve sonuçlar hakkında hemen doğrudan tel yoluyla bilgilendirmenizi emrediyor. 07575.

Kafkas Cephesi Karargâh Komutanı
Tuğgeneral Levandovskiy

(RGVİA fond 2100, liste 1, dosya 1142, yaprak 1.)

1. Rus ordusunda asteğmen.

1 я

Телефонограмма

От Начальника Штаба Кавказскаго фронта

№ 2??10

„30" января 1918 года.

Кому Въ Закавказскій Комиссаріатъ

От Начальника Эриванскаго отряда получены свѣдѣнія о столкновеніяхъ между курдами и татарами съ одной стороны и армянами съ другой точка Имѣютъ мѣсто окруженіе окопами гарнизоновъ нѣкоторыхъ селеній, напримѣръ сел. Регаилу, нападеніе на транспорты и на поѣзда. Если сейчас же въ началѣ не предотвратить нарождающіяся кровавыя столкновенія между мусульманскимъ и армянскимъ населеніями въ этой губерніи, то весьма вѣроятно, что рознь быстро распространится повсемѣстно. Дабы избѣжать этого явленія полагаю, что посылка въ этотъ раіонъ армяно-мусульманскихъ делегацій съ цѣлью нравственнымъ путемъ воздѣйствовать на населеніе настоятельно необходима. Нѣтъ сомнѣнія, что если не остановить этой розни то послѣдуетъ также разрывъ желѣзнодорожной связи съ Джульфой.

По изложенному прошу зависящихъ распоряженій.

И.д. Начальника Штаба

Генералъ-Маіоръ Левандовскій

Вѣрно: Подпоручикъ Ради...

Передалъ

Принялъ

Belge 42

Kafkas Cephesi Karargâh komutanının Kafkasardı Komiserliği'ne telgrafı

"Müslümanlar ile Ermeni nüfus arasında doğmakta olan kanlı kırım..."

Kafkas Cephesi Karargâh komutanından
No. 07610
30 ocak 1918

Kafkasardı Komiserliği'ne,
Erivan Müfrezesi komutanından Kürtler ve Tatarlar ile Ermeniler arasındaki çatışmalar hakkında bilgi alındı. Bazı köylerin, örneğin Reganlu'nun, garnizonun siperleriyle çevrilmiş olması araçlara ve trene saldırılara yol açıyor. Eğer şimdi hemen başında, bu bölgede Müslümanlar ile Ermeni nüfus arasında doğmakta olan kanlı çatışmalara son verilmezse, kesin emin olabiliriz ki, kırım hızlı bir şekilde her yere yayılacaktır.

Bu durumdan kaçınmak için bu bölgeye halka ahlaki bir yoldan etki etmek amacıyla bir Müslüman-Ermeni heyeti göndermek kesinlikle şarttır. Şüphe yok ki, eğer bu kırımı durduramazsak bunu takiben Culfa'yla demiryolu bağı kopacaktır.

Meseleyle ilgili gerekli emirlerinizi arz ederim.

Karargâh Komutanı
Tuğgeneral Levandovskiy

(RGVİA fond 2100, liste 1, dosya 1141, yaprak 9.)

Телеграфъ	Телеграмма.
	Тифлисъ Председателю Закавказского Правительства копія главнокомандующему.
	16 февраля 8
Изъ Саракамыша 1365 132 15 12 10ч.	
16/2 8ч 77	
32/365/1	
1464	

Армянскія части стоящія сейчасъ противъ турецкихъ войскъ оказались совершено небоеспособными даже съ разбойничими курдскими шайками запятая абсолютно не стойкими передъ турецкими регулярными войсками и столь же не исполняющими боевыхъ приказовъ какъ и ушедшія русскія войска двоеточіе онѣ быстро разлагаются чему очень много способствуетъ фактическая безнаказанность ихъ массовыхъ звѣрствъ подъ безоружнымъ турецкимъ населеніемъ не исключая женщинъ и дѣтей точка Съ запятой муки для людей въ Эрзерумѣ хватитъ не болѣе двухъ недѣль сухарей на двѣ недѣли запятая фуража совсѣмъ нѣтъ и лошади пропадаютъ массами въ тылу же между Эрзерумомъ и Сарыкамышемъ включительно всѣ склады продовольствія и фуража а равно оружія склады разграблены русскими частями подъ руководствомъ революціоннаго комитета и вывезено точка Если войска и двѣнадцати тысячное армянское населеніе принуждены будутъ двинуться назадъ по этой пустынѣ запятая устроенной ушедшими русскими революціонными войсками запятая то они озвѣрѣютъ отъ голода и трудно предвидѣть что будетъ съ окрестнымъ населеніемъ и самыми войсками точка По этому позволяю себѣ совѣтовать Правительству первое озаботиться подвозомъ къ Сарыкамышу продовольствія и фуража второе не затягивать начала мирныхъ

Belge 43

Rus Kafkas Orduları Komutanı Odişelidze'nin telgrafı

"Ermeni birlikleri, kadınlar ve çocuklar dahil silahsız Türk halkına yönelik kitlesel vahşiliklere girişiyorlar."

Telgraf

Tiflis. Kafkasardı Hükümet başkanına
Kopya: Başkomutana

16 şubat
No. 225
Sarıkamış
1365 132 15 12 10
Tarih: 15. 02. 1918
Sayı: 77
32/365/1
1464

Halihazırda Türk birliklerine karşı konuşlanmış olan Ermeni birlikleri, eşkıya Kürt çetelerine karşı bile tamamen yeteneksiz, düzenli Türk birliklerine karşı ise kesinlikle dirençsizdir; askeri emirleri ise aynen buralardan ayrılmış olan Rus birlikleri gibi yerine getirmemektedir: Bu birlikler hızla bozulmaktadır; kadınlar ve çocuklar dahil silahsız Türk halkına yönelik kitlesel vahşiliklerinin fiilen cezasız kalması bu durumu çok etkilemektedir. Erzurum'daki un stoklarımız iki haftadan fazla yetmez, peksimet iki hafta yeter; hayvan yemi hiç yok ve atlarımız yığınlar halinde telef oluyor; cephe gerisinde (Erzurum ile Sarıkamış arasında) ise tüm erzak ve yem depoları Devrim Komitesi önderliğindeki Rus birlikleri tarafından yağmalanmış ve hepsi taşınmıştır. Eğer ordu birlikleri ile 12 000 kişilik Ermeni halkı, çekilen Rus devrimci birliklerinin çölleştirdiği bu yolla geriye doğru hareket etmek zorun-

da kalırlarsa, açlıktan vahşileşirler; bu durumda çevre halkının neler yaşayacağını ve ordunun kendi durumunun nasıl olabileceğini kestirmek zordur. Bu nedenle, birincisi, Sarıkamış'a erzak ve hayvan yemi yetiştirilmesi, ikincisi, barış görüşmelerinin başlatılması ve barış anlaşmasının yapılmasını uzatmamak, barış şartlarından birisinin de Rus askerleri ile nakliye işçileri ve zamanından önce çekilmiş olan demiryolu birliklerinin geride bırakmış oldukları ve tutarı milyonlarla ifade edilen malvarlıklarının taşınmasına dair bir hüküm içermesi konusunda hükümete tavsiyede bulunmak istiyorum. 15 şubat 1918. 75453.

Odişelidze

(RGVİA fond 2100, liste 1, dosya 698, yaprak 4-5.)

Телеграфъ

Телеграмма

Въ

Изъ №

№ 80

1464

переговоровъ и самаго заключенія мира при чемъ одно изъ условій мира желательно поставить разрѣшеніе вывоза многомилліоннаго имущества брошеннаго русскими войсками и рабочими транспортами и равно рано ушедшими желѣзнодорожными войсками точка 15 Февраля 1918 года 75453

Одишелидзе.

Belge 44

Ermenistan'ın ilk başbakanı ve Taşnak Partisi'nin kurucusu O. Kaçaznuni'nin Taşnak Partisi'nin yurtdışı konferansına sunduğu rapordan

Resmi olarak Azerbaycan'la savaş durumunda değildik, ancak fiilen Karabağ'da ve kısmen de Kazah'ta çatışmalar yaşadık. Ardından ülke içinde sırasıyla Arbab, Zod, Zangribazar, Vedibazar, Şarur-Nahcivan, Zangezur vb'de yerli Müslüman halkla kanlı savaşlar yaşandı.

Azerbaycan'ın bize karşı olumsuz tutumunu çürütmemeli. Yine yerli Müslüman halkın Türkiye ve Azerbaycan'a dayanarak devlet karşıtı bir çizgi izlemiş olmalarını da çürütmemeli. Ancak önemli ki, içeriden ve dışarıdan durumumuzun düzelmesini sağlayacak uygun önlemler bulamadık. Azerbaycan'la az ya da çok kabul edilebilir bir modus vivendi bulamadık, Müslüman bölgelerinde düzeni sağlayacak idari önlemler alamadık, silaha sarılmak zorunda kaldık, ordular gönderdik, yıktık, katliamlar gerçekleştirdik ve bu başarısızlığın sonunda şüphesiz iktidar olarak itibarımızı yitirdik. Vedi-Bazar, Nahcivan gibi önemli noktalarda silah gücüyle bile iktidarımızı kuramadık, dağıldık ve geri çekildik. (...)

1918 yılında dağılan Türkiye, sonraki iki yıllık dönemi iyi kullandı. İki yılın ardından Türkler hayata geri döndüler. Yeni, genç, vatansever eğilimli subaylar, Anadolu'da orduyu yeniden yapılandırdılar. Türkiye'de milli bilinç ve kendini savunma içgüdüsü canlandı. Küçük Asya'daki geleceğini sağlamak için Sevr Antlaşması'na karşı silahla durulmalıydı. Açık ki, bu karşı hareket kuzeydoğuda ve güneybatıda ortaya çıkmalıydı.

Ancak Yunan cephesine yoğunlaşabilmek için Ermenistan tarafındaki cephe gerisini sağlama almaları gerekiyordu. (...)

Biz, savaştan kaçınmak için elimizden gelen her şeyi yapmadık. Sonuçtan bağımsız olarak, Türklerle ortak dili bulmak için daha fazla çaba harcamalıydık. İşte bunu yapmadık.

(...) Savaştan korkmuyorduk, öyle ki zaferden kesin emindik. (...) Tersine Oltu'yu beklenmedik biçimde ele geçirmemiz, Türkiye'ye bir

meydan okumaydı. Gördük ki, bizzat biz savaşı istiyorduk.

Sınırda askeri harekâtlar başlamıştı ki, Türkler görüşme teklif ettiler. Önerilerini geri çevirdik. Bu büyük bir cinayetti. (...)

1920 sonbaharında Türklerin gözünde quantite negligeable (gülünç bir boyutta) olmadığımızı hatırlamak gerek. Geçmiş iki yılın felaketleri unutulmuştu bile. Halk, biraz dinlenmiş, hayata dönmüştü. İngilizler tarafından iyi giydirilmiş ve silahlandırılmış bir ordumuz vardı. Yeteri kadar askeri yedeğimiz de vardı. Elimizde Kars gibi önemli bir kale de bulunuyordu. Son olarak, o zaman basit bir kâğıt parçası olmayan Sevr Antlaşması, Türklere karşı büyük bir kozdu. (...)

Sevr Antlaşması, gözlerimizi kör etmişti.

Bugün anlıyoruz ki, Sevr Antlaşması yerine Türklerle doğrudan bir antlaşmaya yanaşmış olsaydık, çok şey kazanırdık. O zaman bunu anlamadık. (...)

Olgu, affedilemez olgu şudur ki, savaştan kaçınmak için hiçbir şey yapmadık, tam tersine savaşa biz yol açtık. Affedilemezliği ise Türkiye'nin askeri gücünden haberdar olmamamız ve kendi ordumuzu tanımamamızdır.

Savaş, tam bir mağlubiyetle sonuçlandı. Karnı tok, iyi silahlandırılmış ve giydirilmiş ordumuz savaşmadı. Askerlerimiz, devamlı geri çekildi, silahlarını bırakıp köylerine kaçtı. (...)

Bağımsızlık döneminde dış dünyada (Polonya'da, Avrupa ve Amerika'da) diplomatik çalışmalarımızın mahiyeti neydi ve hangi sonuçları verdi?

1919 ilkbaharında cumhuriyet delegasyonu ile milli delegasyon, barış konferansına yönelttiğimiz talepleri içeren muhtırayı (memorandum) müttefik devletlere birlikte sundular.

Bu muhtıraya göre, aşağıda adı geçen toprakların Ermenistan devletinin sınırları içine girmesi gerekiyordu:

a) Sınırları genişletilmiş Kafkasardı Cumhuriyeti (Erivan eyaletinin tamamı, Ardahan'ın kuzey kısmı hariç Kars ili, Tiflis eyaletinin güney kısmı, Yelizavetpol eyaletinin güneybatı kısmı);

b) Türkiye'nin yedi ili (Van, Bageş, Diyarbakır, Harberd, Sivas, Karin, Trabzon; Diyarbakır'ın güney bölgesi ile Sivas'ın batı kısmı hariç);

c) Kilikya'da dört sancak (Maraş, Sis, Celal-Bereket ve Aleksandretta ile Adana).

Karadeniz'den Akdeniz'e, Karabağ dağlarından Arap çöllerine uzanan Büyük Ermenistan tasarlanmakta ve talep edilmekteydi.

Bu emperyalist talep nasıl gerçekleştirilebilirdi?

Ne Ermeni hükümetinin ne de yönetimdeki Taşnaksutyun Partisi'nin böylesine saçma bir projesi vardı. Tersine bizim delegasyon, bir direktif olarak Erivan'dan bizim mütevazı gücümüzle orantılı olan gayet mütevazı talepler getirmişti.

Nasıl oldu da delegasyon "denizden denize" talebini ortaya attı?

Bu garip ve inanılmaz bir durumdur, ama bu talebi Paris Ermenileri öne sürdü ve bizim delegasyon da kolonilerde hâkim olan eğilime uydu. Bu eğilim hepimizce bilinmektedir.

Delegasyona şunu söylediler. Eğer bu talepleri öne sürmezse, Türkiye Ermenileri kendi meselelerini "Ararat" cumhuriyetinin meselesinden ayıracak ve büyük devletlere bizden bağımsız olarak müracaat edecekler. Ayrıca Amerika'nın küçük Ermenistan'ı mandasına almayacağını, "denizden denize" Ermenistan mandasını ise üstleneceğini söylediler.

Bizim meselemizin büyük devletler karşısında savunulması bakımından, birbiriyle çelişen talepler öne süren iki ayrı organ olarak hareket etmek tehlikeli olduğundan ve de Amerikan mandası talep ettiğimizden, bizim delegasyon, almış olduğu direktiflere rağmen, bunu onaylamak ve memorandumu imzalamak zorunda kaldı.

Ben bizim delegasyonu suçlamıyorum, taleplerimizin daha mütevazı olması durumunda farklı sonuçlar alabileceğimizi de söylemek istemiyorum. Ama, en temel ve önemli konuların çözümü yönünde kendi iragemizi ortaya koyamadık, çalışmaları kendi anlayışımız doğrultusunda yürütemedik, kendi yolumuzda gidemedik, başkalarının bizi peşlerinde sürüklemelerine imkân verdik. (...)

Bunlar geçmişte kaldı. Eğer yaptıklarımızı genel olarak değerlendirecek olursak, cumhuriyetin ilanından, ağır çalışmalarımızdan ve aldığımız sonuçlardan sonra denebilir ki, övünülecek hemen hemen hiçbir şey yapmadık ve omuzlarımıza aldığımız yük; devlet örgütlenmesi, devlet işlerinin idaresi, bizim kapasitemizin üzerindeydi. (...)

İmkânlarımızın ölçülerini bilemedik ve çoğu zaman doğru değerlendiremedik, engellerin boyutlarını anlamadık, karşı güçleri iyi değerlendiremedik. (...) Bizler devlet adamı olamadık. (...)

Taşnaksutyun'un artık yapacağı bir şey yok!

Partimiz yapması gereken her şeyi yaptı ve kendini tüketti. Yeni hayat şartları, yeni talepleri getiriyor ve bu taleplere cevap verecek yeterliliğe sahip değiliz. Demek ki, bu arenadan çekilip yerimizi bizden daha yeteneklilere bırakmalıyız. (...)

Söyledim, Taşnaksutyun'un artık yapacağı hiçbir şey yok. Doğru ifade etmedim. Son bir işimiz daha var, Ermeni siyasi hareketinin geçmişine ve kendi geçmişimize karşı bir yükümlülüğümüz daha var. Parti, kendi kararıyla bilinçli ve kesin olarak varlığına son vermelidir.

Evet, intiharı öneriyorum.

Tek onurlu çıkışın intihar olduğu durumlar olur. İşte partimiz tam bu durumdadır.

Bunu dört beş yıl önce yapmalıydık. (...) Eğer bu kararı almazsak, ileride bizi yıkım ve şerefsiz bir son bekliyor. (...)

İşte acı gerçek! Bu gerçeği kabul etme cesaretini göstermeliyiz ve gerekeni yapmalıyız. Çözüm açık: Hayatımıza son vermek.

(O. Kaçaznuni, *Daşnaktsutyun Bolşe Neçego Delat,* s. 33, 36 vd, 43 vd, 46 vd, 60 vd, İzdatelstvo "Zakkniga", Tiflis, 1927.)

Belge 45

H. Hovsepyan'ın 1930 yılında Ermenistan'da devlet tarafından Azerice basılan *Savaş ve Kuruluş'un 10 Yılı* adlı kitabından[1]

"Taşnaklar, Amerika'nın, İngiltere'nin ve Fransa'nın çizmelerini yalayarak büyük Ermenistan'ı kurmak peşindeydi."

(...) Taşnakların üç yıllık iktidarı süresince etnik savaşlar akıl almaz boyutlara ulaştı.

Taşnaklar Menşevik Gürcistanı'yla bir defa, Türkiye'yle iki defa, Azerbaycan'la ise birkaç defa savaştı. Ülke içinde Türk toplumunu maddeten ortadan kaldırmak siyasetini takip ettiler. Agbaba'da, Zengibazar'da, Vedibazar'da, Şarur'da on binlerce Türk vatandaşı katledildi.

Bu vatandaşların varlıkları talan edildi ve Taşnak humbapetalarının[2] mülkiyetine geçirildi.

Milli çatışmalar için ve Türk toplumunu imha etmek amacıyla karşıdevrimci Taşnak hükümeti, kırk bine yakın kişiyi silahaltına aldı. Sözde "düzenli ordu"ların haricinde Taşnak hükümeti, onlarca humblar[3] oluşturdu. Bunları gerçekleştirmek için, emekçi köylülerin ve işçilerin sırtına ağır vergiler yükledi. Kendi çirkin siyasetini uygulamak için bu kadarı yeterli değildi, bunun üzerine Taşnak hükümeti, İngiltere-Amerika emperyalistlerinin yardımına başvurarak onlardan büyük miktarda araç-gereç aldı.

Taşnak hükümetinin çirkin siyaseti sonucunda halk girişimi tamamen dağıldı. Toplumun bir kısmı maddeten ortadan kaldırıldı. Ülkede açlık, düzensizlik şiddetli bir şekilde devam ediyordu, tifodan ve çeşitli bulaşıcı hastalıklardan binlerce insan öldü. Türkiye'den ve Yunanistan'dan gelen yüz binlerce muhacir, çirkin Taşnak siyasetinin kurbanı olarak, yırtıp pırtık giysiler içinde, yiyecek yemekleri ve barınacak evleri olmadan ortada bırakılmışlardı.

1. Metin Türkçeleştirilmiştir.

2. Taşnak gönüllü birliklerinin komutanlarına verilen ad.

3. Taşnak gönüllü birliklerine verilen ad.

Zaten az miktarda olan sanayi kuruluşları tamamen devre dışı kalmıştı ve hepsi darmadağınık durumdaydı.

Sanayi üretimi, 1913 yılı üretiminin ancak yüzde 8-10'unu teşkil etmekteydi. Köy ekonomisi ise tamamen dağınık durumdaydı. İşlenmemiş ekim alanı 1913 yılının yüzde 24'ünü, teknik üretim yüzde 37,7'sini, büyükbaş hayvanların sayısı yüzde 30'unu, küçükbaş hayvanların sayısı ise 23,8'ini oluşturuyordu.

İki üç lokomotiften ve beş on vagondan ibaret olan demiryolu çok zayıf bir hale düşmüştü ve çok büyük zorluklarla çalışıyordu. Sanayi işçilerinin sayısı en düşük düzeye düşmüştü, onlar da ulaştırma ve şarap-konyak müesseselerinde çalışıyorlardı, işgünü 9-10 saatti. Bütün işçiler seferberlik kapsamında zorunlu olarak orduya alınmışlardı. Köylerde sadece iş göremez erkekler ve kadınlar kalmıştı. Ülkeyi ölümle karşı karşıya getiren karşıdevrimci Taşnak hükümeti, Amerika'nın, İngiltere'nin ve Fransa'nın çizmelerini yalayarak emperyalistlerin yardımıyla "büyük ve bağımsız" Ermenistan'ı kurmak peşindeydi.

Ancak açıktır ki, onların planı hayal olarak kaldı. Batı Avrupa ve Amerikan emperyalistleri, Taşnakları yalnız Kafkasardı ve Bakü petrollerini ele geçirmek için kullandılar. (...)

Bir süre sonra Taşnak hükümeti, İngiliz emperyalistlerinin kışkırtmasıyla ve onların himayesi altında Türkiye'yle savaşa başlayarak yeni bir maceraya atıldılar. İşçi ve köylüler, bu savaşın karşısındaydılar, fakat onları silah zoruyla askere aldılar ve cepheye gönderdiler.

(H. Hovsepyan, *Muvaraza ve Kuruluş 10 İli*, Devlet Neşriyatı, Erivan, s. 3 vd, 1930.)

Belge 46

A. A. Lalayan'ın "Taşnaksutyun Partisi'nin Karşıdevrimci Rolü" başlıklı makalesinden

"Taşnaksutyun'un 'fikri', Ermeni topraklarında yaşayan Azeri ve Kürt nüfusu imha ederek ülkeyi 'Ermenileştirmek'ti."

Taşnaksutyun'un karşıdevrimci diktatörlüğü döneminde (1918-1920), Ermeni olmayan bütün nüfus yasadışı sayıldı. Taşnaksutyun'un "fikri", Ermeni topraklarında yaşayan Azeri ve Kürt nüfusu imha ederek ülkeyi "Ermenileştirmek"ti. (...)
İki buçuk yıllık hükümranlıkları döneminde Taşnaksutyun, Ermenistan'da yaşayan Azerilere karşı sivil halkı ayırmadan öldürüp yağmalayarak, köyleri ve kasabaları yakıp yıkarak silahlı mücadele yürüttü. 1918-1919 yıllarında Taşnak hükümeti, "devletin taleplerini yerine getirmedikleri" bahanesiyle Azeri ve Kürt köylerinin sivil halkını bombaladı (ayrıca Ermeni köylerini de bombaladı). 1920 yılında ise Ermeni işçi ve köylülerinin şanlı Mayıs Ayaklanması'nın bastırılmasının ardından Taşnaksutyun, "Müslümanlar bizim düşmanımızdır" sloganı altında Azeri ve Kürt köylerini bombaladı ve sivil halkı katletti.

(A. A. Lalayan, "Kontrrevolyutsionnaya Rol Partii Daşnaktsutyun", *İstoriçeskie Zapiski*, No. 2, s. 101, 1928.)

Belge 47

T. Haçikoglyan'ın Sovyet Ermenistanı Kızıl Ordusu Avcı Tümeni'nin kuruluşunun 10. yıldönümü dolayısıyla Kızıl Ordu tarafından basılan kitapçığından

"Taşnaklar, kanlı elleriyle binlerce Türk'ü yok ettiler."

Şerefsiz Taşnak "cumhuryetinin" kısa döneminde Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'yle yapılan savaşlar, Taşnakların kanlı elleriyle binlerce Türk'ü yok ettikleri ve köylerini yakıp küle çevirdikleri Zangezur, Şarure, Daralagöz, Megrı, Arbaba, Zangibazar, Büyük Bedi'deki Türk köylerinde yaşanan vahşilikler, katliamlar, yağmalar hâlâ akıllarda.

Askerlerde yaltaklık, dalkavukluk, keyfiyet, yağma psikolojisi, başkasının hesabından yaşama, suçsuz ve çaresiz kişileri öldürme psikolojisi kökleşmişti.

(T. Haçikoglyan, *10 Let Armyanskoy Strelkovoy Divizii*, s. 4-6, İzdatelstvo Polit. Uprav. KKA, Tiflis, 1930.)

Belge 48

Önemli Sovyet doğubilimci V. A. Gurko-Kryajin'in *Yakındoğu ve Devletler* adlı eserinden

"Kars ve Erivan bölgesindeki bütün Müslüman nüfus ya yok edildi ya da cebren Türk veya İran topraklarına gönderildi."

İşte bütün bu olumsuz şartlara rağmen görüyoruz ki, Ermeni emperyalistleri, Büyük Ermenistan hayallerinden vazgeçmediler; İngilizlerin parlamento baskının[1] ardından Anadolu'da ortaya çıkan bulanık durumdan yararlandılar.

Bu amaçla, her şeyden önce "nüfus temizliğine" giriştiler. Kars ve Erivan bölgesindeki bütün Müslüman nüfus ya yok edildi ya da cebren Türk veya İran topraklarına gönderildi. Şuragel, Kağızman, Karakurt, Sarıkamış, Surmali yöreleri yakılıp yıkıldı, on binlerce insan ise can korkusuyla kaçtı.

(V. A. Gurko-Kryajin, *Blijniy Vostov i Derjavı*, s. 93, Nauçnaya Assotsiatsiya Vostokovedeniya Pri TsİK SSSR, Moskova, 1925.)

1. 16 mart 1920 tarihinde, İstanbul'u işgal eden İngilizlerin Osmanlı Mebusan Meclisi'ni basarak kapatmaları kastedilmektedir.

Belge 49

Basar Geçar bölgesindeki B. Mazra hayvan çiftliğinin ekip başı Azeri kökenli Ermenistan vatandaşı Veys Veysov'un Sovyet Ermenistanı'nda yayımlanan *Horrdayn Ayastan*'da çıkan anılarından

"Taşnaklar hangi vahşiliği yapmadılar ki!"

Taşnaklar, bizi kış vakti kurşun yağmuru altında köyümüzden kovdular. Bu "işi" General Silikov ve Tevosov yürütüyordu. Bölgemizdeki Türk köyleri tamamen yakıldı ve geriye sadece siyah külleri kaldı. Taşnaklar hangi vahşiliği yapmadılar ki! Ne kadar insan öldürdüler, ne kadar insan onlar yüzünden öldü! Sekiz candan oluşan ailemden sadece bir ben sağ kaldım. Şu an dolaştığımız bu dağlar, insan cesetleriyle kaplıydı. O zaman insanlar dağların kayalarından, sularından korkar olmuştu. Karanlığın basmasıyla korku içerisinde Taşnak katillerin ve yağmacıların gelişini beklerdik. Ülkenin sovyetleştirilmesinden sonra ben ve komşularım Taşnaklar tarafından yakıp yıkılan köylerimize döndüğümüzde her aileden yalnızca bir kişinin sağ kaldığını gördük.

Horrdayn Ayastan, 12 temmuz 1936'dan aktaran: A. A. Lalayan, "Kontrrevolyutsionnaya Rol Partii Daşnaktsutyun", *İstoriçeskie Zapiski*, No. 2, s. 106, 1928.)

Belge 50

Sovyet tarihçi İrandust'un *Kemalist Devrim'in İtici Güçleri* adlı eserinden

"Türk nüfusun fiziksel olarak imha programı tamamen bilinçli şekilde Fransız işgalcilerin yönetiminde yürütüldü."

İşgal edilmiş bölgelerde terör rejimi uygulandı. Fransızların oluşturduğu Taşnaklardan müteşekkil jandarma birlikleri, Türk nüfusa karşı kitlesel cinayetlere giriştiler. Kilikya'yı ve Türkiye'nin Trabzon'a kadar Doğu vilayetlerini de içine alan "Akdeniz'den Karadeniz'e Büyük Ermenistan" projesi, müttefikler tarafından resmi olarak tartışıldı. (...)

Ermeni çeteleri, (...) sırayla köylerin bütün halkını kılıçtan geçirdi. (...) Türk nüfusun fiziksel olarak ortadan kaldırılması programı tamamen bilinçli şekilde işgalcilerin yönetiminde yürütüldü.

(İrandust, *Dvijuşie Silı Kemalistskoy Revolyutsii*, s. 67, 69 vd, Gosuderstvennoe İzdatelstvo, Moskova-Leningrad, 1928.)

Belge 51

Rus Beyaz Ordusu generali A. İ. Denikin'in[1] anılarından

"Büyük Ermenistan projesine göre Müslümanların dörtte bir oranında çoğunlukta oldukları bölgeler Ermenilere katılıyordu."

Aralık sonunda parlamentoda Paris'e[2] yollanacak talimat tartışıldığında, ortaya ortak bir fikir çıkmadı. İktidar partisi Taşnakların oyları ikiye bölündü. Bir kısmı, iki Ermenistan'ın[3] da Rusya'nın parçası olarak özerkliğini ya da federasyonu savunurken, diğer kısım ise Kilikya'yı da içine alan ve Karadeniz ile Akdeniz'e açılan "büyük ve bağımsız Ermenistan"ı talep etti. Bu, galiplerin fantezileriyle doğmuş olan ve hâlâ büyük devletlerin illüzyonlarıyla yaşayan bir Amerikan projesiydi. Bu projeye göre Müslümanların dört kat çoğunlukta oldukları bölgeler Ermenilere katılıyordu.

(A. İ. Denikin, *Oçerki Russkoy Smutı*, c. 4, s. 173, Berlin, 1925.)

1. Anton İvanoviç Denikin, 16 aralık 1872'de Varşova yakınlarında bir subay ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1892'de Kiev Piyade Okulu'nu, 1899'da da Genelkurmay Akademisi'ni bitirdi. Birinci Dünya Savaşı'nda sırasıyla Romanya Cephesi'nde, Genelkurmay Karargâhı'nda, Batı ve Güneybatı cephelerinde önemli görevler üstlendi. Ekim Devrimi'nin arifesinde 1917 ağustosunda yükselen devrimci hareketi ezmek ve askeri bir iktidar kurmak için yola çıkan Genelkurmay Başkanı L. G. Kornilov önderliğindeki hareketin içinde aktif olarak yer aldı. Devrimin ardından 2 aralık 1917'de Kornilov'la birlikte tutuklu bulundukları Don bölgesindeki Bıhov hapishanesinden kaçtı. Gönüllüler Ordusu'nu kurarak, Kornilov'un ölümünden sonra bu ordunun başına geçti. 1918 sonbaharında karşıdevrimci Rusya Güney Silahlı Kuvvetleri'nin komutanlığını üstlendi ve Kolçak'ın yardımcısı oldu. 1919'da Güney Rusya'da ve Ukrayna'da Beyaz Ordu rejimini kurdu. Aynı yılın yaz ve sonbahar aylarında Moskova üzerine bir harekât düzenledi. Beyaz Ordu'nun yenilmesinin ardından 1920 martında Kırım'a geçti. Buradan bir İngiliz destroyeriyle İstanbul'a kaçtı. Hayatı boyunca Sovyet iktidarının karşısında yer almasına rağmen 1939'da Beyaz Ordu mültecilerine yönelik yayımladığı bildirgede SSCB'yle savaş halinde faşist Almanya'yı desteklememeleri çağrısında bulundu. Paris ve Berlin'de 1921-1926 arasında beş cilt olarak hatıraları (*Oçerki Russkoy Smutı* [Rus İsyanı Üzerine Denemeler]) yayımlanan Denikin, 8 ağustos 1947'de ABD'nin Michigan eyaletinde öldü. Denikin'in külleri 2005'te Rusya'ya getirildi. (Bkz. A. İ. Denikin, *Oçerki Russkoy Smutı*, c. 1-5, Berlin, 1921-1926). Anılarının kısaltılmış hali için bkz. A. İ. Denikin, *Pohod Na Moskvu*, Moskova, 1928; A. İ. Denikin, *Oçerki Russkoy Smutı*, (Minsk-Harvest, 2002). Ayrıca bkz. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin (1970-1977 baskısı) "Denikin", "Denikinşina" ve "Kornilovşina" maddeleri; *Pravda*, 2 ekim 2005.

2. Birinci Dünya Savaşı sonrasında toplanan Paris Konferansı kastedilmektedir.

3. Türkiye ve Rusya Ermenistanı kastedilmektedir.

Belge 52

Sovyet Ermenistanı'nın ve SSCB'nin önemli liderlerinden A. İ. Mikoyan'ın[1] 1919 aralığının başında Lenin'e sunduğu "Kafkasya Meselesine Dair" başlıklı raporundan

"Büyük Ermenistan ancak emperyalistlerin silahlı gücüyle dayatılabilir."

(...)

Türkiye Ermenistanı Meselesi Üzerine

1. Bugüne kadar partimizin merkez organları, örnek olarak Gürcü meselesinden ya da diğer Kafkas milletlerinin meselelerinden çok Ermeni meselesine *özel* bir önem verdi. Bu önem, Ermenilerin savaş öncesi durumundan ve Türkiye Ermenistanı'yla ilgili meseleden kaynaklanıyordu. Savaştan sonra doğan durumda Ermeni meselesiyle ilgili bu politikaların temelsiz, yanlış ve hatta dünya devriminin ve emperyalizme karşı savaşın çıkarları açısından çok zararlı olduğu ortaya çıktı.

2. Eğer savaşa kadar Ermeniler, Türkiye Ermenistanı'nda nüfusun önemli bir bölümünü oluştursaydı, hatta birçok yerde çoğunluk olsaydı ve milli kurtuluş adına savaşları Türkiye'nin feodal-despotik rejimine karşı yönelmiş olsaydı, yine de tam adaletli olmasa da nesnel dev-

1. Anastas İvanoviç Mikoyan, 25 kasım 1895'te doğdu. Sovyet devlet adamı ve parti yetkilisi olarak 1943'te "sosyalist emek kahramanı" seçildi. 1915'te SBKP'ye üye olan Mikoyan, Tiflis'te Ermeni ruhban okulunu bitirdi, Eçmiyadzin Ruhban Akademisi'nin birinci sınıfında okudu. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne (RSDİP) katıldı ve Tiflis'te, Eçmiyadzin'de parti çalışması yürüttü, partinin sosyal demokrat yayınlarında görev aldı. 1917 Şubat Devrimi'nin ardından Eçmiyadzin Sovyeti'ni örgütledi, sonrasında Tiflis ve Bakü'de propagandacı olarak çalıştı, Tiflis parti komitesi üyeliğine seçildi. 1917 ekiminde Birinci Kafkasya Bolşevik Örgütleri Kongresi'ne delege olarak katıldı. Ardından Bolşeviklerin Bakü Komitesi Prezidyumu üyeliği yaptı, Ermenice yayımlanan *Sosyal-Demokrat* gazetesinin ve daha sonra da *İzvestiya Bakinskogo Sovyeta* gazetesinin yayın yönetmeni oldu. 1918 yılında Bakü'de yoğun çalışmalarda bulundu. Bu dönemde Müsavat Partisi hükümeti tarafından vurduruldu, İngilizler tarafından tutuklandı. 1919 yılında Kafkasya Bölge Komitesi üyeliğine getirildi, Moskova'yla ilişkileri sağladı. 1919 ekiminde Kafkasya Bölge Komitesi'nin görevlendirmesiyle Denikin cephesini aşarak Moskova'ya geldi ve Lenin'le buluştu. Bu dönemde Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Politbürosu ile Örgütlenme Bürosu'nun Bakü ve Kafkasardı'ndaki parti yapılanmasına ilişkin kararların alındığı toplantılarına katıldı. 1920 nisanında Azerbaycan'da

rimci bir etken olarak yorumlanabilirdi. Ancak savaş sırasında ve sonrasındaki gözlemlerimiz bunun tam tersi olduğu yönündedir. (...)

4. Ermeni şovenistler, emperyalist müttefiklerin ve koyu gerici General Denikin'in desteğine dayanarak Karadeniz'den neredeyse Akdeniz'e kadar yedi vilayeti de kapsayan tarihi sınırları içerisinde ham bir hayal olan, cinayete dönüşmüş "Büyük Ermenistan" kurma fikrine kapılmış durumdalar. Bölgede Ermenilerin olmayışı ve esas olarak Müslümanların varlığı bunları utandırmıyor. "Büyük Ermenistan", nüfusun çoğunluğuna dayanarak kurulamaz; ancak emperyalist silahların gücüyle dayatılacaktır, kanla ve "yabancıların" suçsuz cesetlerinin göğüslerini parçalayacak demirle ve "Ermenistan'ın suçlu unsurlardan", Müslümanlardan "temizlenmesi" yoluyla benimsetilecektir. Böyle bir cehennemi yaratma, böyle bir kâbus ve tecavüzü gerçekleştirme programı, en iyi, en yetenekli ve en sadık ajanları olarak gördükleri Ermeniler üzerinden Türkiye'yi yağmalamak, sömürgeci ve finans kapitallerini değerlendirecekleri bir bölge haline getirmek isteyen emperyalist müttefikler tarafından güçlenerek desteklenmektedir.

5. Komünist Partisi, bu programı, "büyük ve bağımsız Ermenistan" fikrini destekleyebilir mi? Şovenistler bize diyorlar ki, ortaya çıkan bu gerçekçi durumla hesaplaşılması ve bağımsız Türkiye Ermenistanı'nın reddedilmesinin anlamı, Türk despotlarının ve cellatlarının yanında yer almak, Ermenileri imha edenlerin planlarını ve umutlarını doğrulamak ve Ermenilerin kendi kaderlerini tayin hakkını ortadan kaldırmaktır. (...)

Partimiz, suçsuz Ermeni kurbanlar için samimi bir şekilde üzülürken, Ermeni milliyetçilerinin ve emperyalist müttefiklerin görüşlerine katılamaz ve Ermeni şovenistlerinin cinai lider şebekesi adına binlerce yeni suçsuz kurbanın ve en az o kadar, köleleştirilen Türkiye yoksullarının celladı olamaz. Partimiz, "büyük" ya da "küçük" Türkiye Ermenistanı diye herhangi bir iddianın yanında olamaz. Milletlerin kendi kaderini tayin hakkı, bizim için *tarihsel* değil, *reel* bir haktır.

Sovyet iktidarının kurulması döneminde Bakü'de bulundu, yönetici görevler yaptı. 1920 ekiminden itibaren Nijni-Novgorod'da görev yaptı. 1922-1924 yıllarında RKP (b) Güneydoğu Bürosu'nun sekreterliğini yaptı. 1924-1926 yılları arasında Kuzey Kafkasya Bölge Komitesi sekreterliği görevinde bulundu ve Kuzey Kafkasya Askeri Bölgesi Devrimci Asker Konseyi üyesi olarak çalıştı. 1926-1930 yıllarında SSCB Dış ve İç Ticaret halk komiseri (bakanı) oldu. 1930-1934 yıllarında İkmal Halk Komiseri olarak görev yaptı. 1938'de SSCB Gıda Sanayii halk komiserliğine getirildi. 1937-1946 yıllarında SSCB Halk Komiserleri Kurulu'nun başkan yardımcılığını yaptı. Aynı dönemde 1938-1946 yıllarında Dış Ticaret halk komiseri olarak çalıştı. İkinci Dünya Savaşı sırasında birçok askeri ve idari görevde bulundu. 1946-1955 yıllarında SSCB Bakanlar Kurulu'nun başkan yardımcılığını, 1955-1964 yıllarında da birinci başkan yardımcılığını yaptı. Bu görevleri sırasında SSCB Dış Ticaret bakanı ve SSCB Ticaret bakanıydı. 1964-1965 yıllarında SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu başkanı oldu. Parti'nin Merkez Komitesi'nden Politbürosu'na kadar birçok üst düzey organında üye olarak bulundu. Sovyet ekonomisi ve parti tarihi üzerine birçok eser yazdı. Beş kez Lenin nişanıyla, Ekim Devrimi nişanıyla, Kızıl Bayrak nişanıyla ödüllendirildi. Bkz. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin (1970-1977 baskısı) "A. I. Mikoyan" maddesi.

IV. ПО ~~АРМЯНСКОМУ~~ ВОПРОСУ о Турецкой Армении.

1. Центральные учреждения нашей партии до сих имели особое отношение
к Армянскому вопросу, чем например к Грузинскому или вопросу другой
национальности Кавказа. В определении этого отношения они исходили
из до военного положения армян и вопроса о Турецкой Армении. В создав-
шейся после войны обстановке такая политика по Армянскому вопросу без
изменения, ошибочна и даже очень вредна, поскольку идет в разрез с ин-
тересами международной революции в борьбе против империализма.
2. Если до войны армяне на территории Турецкой Армении составляли со-
лидный процент населения, а во многих местах ~~абсолютное~~ даже большинство,
а их борьба за национальное освобождение – по своему она была направ-
лена против феодально-деспотического режима Турции, могла бы быть /хо-
тя и не совсем справедливо/ истолкована как объективно-революционный
фактор, – то совершенно обратное мы наблюдаем во время и после войны.
3. С целью кардинального "разрешения" – скорее устранения – Армянского
вопроса – так тревожившего Турецкое правительство, – пользуясь создавшей-
ся во время войны безответственной, бесконтрольной "благоприятной" обста-
новкой, Турецкое правительство неуклонно проводило политику физического
уничтожения и поголовного истребления армян на территории Турецкой Армении,
предавая огню и мечу больше миллиона людей. А связанные с наступлениями
и отступлениями русской армии в Турции, эвакуация и реэвакуация турецко-
армянского населения, четырехлетнее пребывание немногих сотен тысяч
спасшихся армян в положении "беженцев" в когтях эпидемии, холода, голода
и нищеты, – доделали опустошения турецких погромщиков, в результате чего

6. Ermeni meselesinde eski tutumumuzu sürdürmenin, bağımsız Türkiye Ermenistanı'nı desteklemenin anlamı, Kafkasya Ermenistanı'nı "özgürleştirmiş" şovenist gerici hükümetle ve onun hamisi Cemiyeti Akvam ile İtilaf Devletleri'nin ve onların ajanları Ermeni şovenistlerin yağmacı planlarına karşı isyan bayrağını çoktandır kaldırmış, bir deniz gibi kabaran Anadolu Müslüman nüfusuna ve Doğu'nun milyonlarca Müslümanına karşı bir olmak, sadece Doğu Müslümanlarının emperyalizme karşı davalarını frenlemek değil, iç toplumsal-siyasal gelişim süreçlerini ve Türkiye'nin Müslüman halkları içerisindeki sınıfsal ayrışmayı da durdurmaktır.

7. Bu bakımdan Sovyet Rusya'nın Türkiye Ermenistanı'nın kendi kaderini tayin hakkı üzerine bildirgesi (1917), ciddi bir hata olmuştur. Hiçbir olumlu sonuç doğurmamış, sadece Türkiye Müslümanlarını değil, Kafkasya Müslümanlarını da kendine karşı ayaklandırmıştır. Sovyet iktidarı, Ermeni halkının bütün önderlerini meşru tanıyarak ve Müslümanlara gelince susarak Müslümanların gözünde Ermeni şovenistlerin tarafında, Müslümanların karşısında bir görüntü vermiştir. (...) Kafkaslar'da dar bir Ermeni yoldaş grubu olarak, daha bildirgenin ilan edildiği ilk günden beri bu görüşe sahiptik. Bu hatayı düzeltmek için geç kalınmıştır. Ancak

Ermeni meselesinde en kısa zamanda yeni bir doğru yönelim belirlemek şarttır. Şunlar kabul edilmelidir: a) Ermeni milli hareketi diyalektik gelişim sonucunda özgürlük davasından karşıtına, gericiliğe dönüşmüştür; ciddi olarak işgalci "emperyalist" bir hareket konumuna gelmiştir. b) Türkiye Ermenistanı fikri ve genel olarak "büyük, birleşik ve bağımsız Ermenistan" partimizin kesinlikle mücadele etmesi gereken zararlı, cinai ve gerici bir ham hayaldir. c) Ermeni meselesi, en önemli bölümü olan Türkiye Ermenistanı meselesini yitirerek, eski tarihi önemini kaybetmiştir; Avrupa'nın uluslararası bir meselesi olmaktan çıkıp, Kafkasya Ermenistanı Ermeni kitleleriyle sınırlı, özgün, aynı Gürcü, Azeri vb meselelerinde olduğu gibi Rus meselesi haline gelmiştir.

8. Kafkaslar'da kalan Türkiye Ermenisi göçmenlerle ilgili olarak da yapılacak tek şey vardır. Bugünkü Kafkas Ermenistanı'nda Sovyet iktidarı kurulduktan, sözde değil ama gerçekten Büyük Ermenistan fikri reddedildikten, göçmenlerin Türklere karşı diş bilemeye son vermelerinden, Ermenistan'daki Müslümanları takip politikasından sonsuza kadar vazgeçmelerinden, Müslüman kitlelerinde güvenin hâkim olmasıyla Türk halkıyla iyi ilişkiler kurmalarından sonra, onları Türkiye'deki son yaşadıkları yerlere geri göndermek. Bugünkü durumdan gerçekleştirilebilir tek çıkış budur.

9. Türkiye Ermenileri arasındaki komünist faaliyetler, "birleşik Kafkasya ve Türkiye Ermenistanı" fikrini savunan, komünizm sosu altında Ermeni şovenizmini sunan, Sovyet iktidarı için karşıdevrimcilerle savaş adı altında Müslüman katliamları gerçekleştiren sözde Ermenistan Milli-Komünist Partisi eliyle yürütülemez. Devletlerin şekillerinin ve sınırlarının yarattığı olgulardan hareketle partimizin Merkez Komitesi, Türkiye'deki Ermeniler arasında çalışma yapmak isteyen samimi Ermeni komünistlerine Türk komünist gruplarıyla *tek Türkiye Komünist Partisi'nde* örgütlenmeyi, eğer gerekirse onun içinde Ermeni seksiyonunu kurmalarını önermelidir. Merkez Komitesi, onlara komünist çalışmanın ayrı bir devlet sınırı oluşturmak veya ayrı bir devlet kurmak amacıyla yapılmaması gerektiğini, merkezi ve temel meselenin devrimci hareketin, bütün milletlerden emekçi kitlelerin sınıf dayanışmasının ve işçi-köylü iktidarı için ezenlere karşı ortak mücadelenin gelişmesi olduğunu vurgulamalıdır. Sadece bu yolla, Ermeni işçi ve köylülerinin devrimci hareketinin Türkiye'deki Müslümanlarla sıkı birliği yoluyla ülkede siyasal gelişim sağlanır. Tam tersi durumda sadece Ermeniler arasında başarılı bir çalışma bile o bölgedeki Müslümanlar arasında yapılmazsa kaçınılmaz olarak Ermeni şovenisti bir karaktere dönüşecek ve kışkırtmalara yol açabilecek, nesnel olarak karşıdevrimci sonuçlar doğuracaktır.

(Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi (RGASPİ) fond 5, liste 1, dosya 1202, yaprak 8, 8 arkası, 9, 9 arkası.)

Belge 53

Taşnak Ermenistanı Genelkurmay Başkanı Zinkeviç'in 17 ağustos 1919 tarihli raporundan

"Müslümanlardan arındırılmış bir alana ihtiyaç var."

(...) Bağımsızlığın amacı, bütün Ermeni milletini Yahudiler gibi dünyadan silinmelerini engellemek için bir yere toplamaktır. Bunun için Müslümanlardan arındırılmış bir alana ihtiyaç var, bizi koruyacak ve geleceğin Ermenistan'ının ekonomisini şahlandıracak bir hamiye ihtiyaç var. Rusya, öyle insanların ülkesi ki, (...) bütün milletlere eşit davranır, Ermenilerin Tatarları tehcir etmesine izin vermez. Ekonomik yardıma gelince, Rusya, bunu ancak 15 yıl sonra yapabilir. (...)

(A. İ. Denikin, *Oçerki Russkoy Smutı*, c. 4, s. 174, Berlin, 1925.)

КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ АРМЕНИИ.

ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

ДОКЛАД ПРЕДСТАВИТЕЛЯ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ АРМЕНИИ на I-м КОНГРЕССЕ.

III-го КОММУНИСТИЧЕСКОГО ИНТЕРНАЦИОНАЛА.

Настоящий доклад несколько переделан автором для печати.

Belge 54

Ermenistan Komünist Partisi'nin III. Enternasyonal'in 2-6 mart 1919 tarihlerinde toplanan birinci kurucu kongresine sunduğu rapor

"Türkiye Ermenileri, Taşnakların uzağı göremeyen ve maceracı politikalarının kurbanı."

(...) Ortaya çıkmış olan büyük tehlike şudur: Burjuva milliyetçisi partiler, milletlerin kendi kaderini tayin hakkını kullanarak yıkıcı politikalarını daha da güçlendiriyorlar, karanlık milli ihtiraslarını şişiriyorlar ve milletlerin kendi kaderini tayin hakkı bahanesiyle bütün ülkeyi milli çatışmaların arenası haline getiriyorlar. (...)

Karşıdevrimin sinsi politikası, özellikle Ermeni-Tatar nüfusun birlikte yaşadıkları yerlerde çok ağır şartlar doğurmuştur. Bir taraftan Ermeni burjuvazisinin partisi Taşnaksutyun, diğer taraftan Müslüman beylerin partisi Müsavat, katliam çağrıları yapmaktadır. Bu şeytanların kışkırttığı Ermeniler Müslümanları, Müslümanlar ise Ermenileri kesmektedir. Kardeş, kardeşe kırdırılmaktadır. (...)

Bu fitne fesat siyaseti, emekçi kitlelere acı bir şekilde yansıdı. Uyanan Müslüman köylüler ve devrimci saflara yaklaşan Ermeni emekçi kitleleri, fikirlerini değiştirdiler ve kendilerini dost gösteren şeytanların elinde kör bir silah haline geldiler.

Şeytanlar ise çıkarlarını aralarında uzlaşmaz iki kampta uygun bir şekilde bölüşerek iki ayrı salonda oturdular ve kendilerine ziyafet çektiler. Şaraplarla dolu bardaklarını çınlatırken, Ermeni ve Müslüman kitlelerin kanlarını içtiler, vücutlarını kemirdiler. Şaraptan ve kandan sarhoş olup şeytani gülümsemeleriyle aynı zamanda ayrı ayrı yerlerde bir ağızdan haykırdılar: "Böl ve yönet!" (...)

Türkiye Ermenileri, Taşnakların uzağı göremeyen ve maceracı politikaları sonucunda 300 000 ile 500 000 arasında kurban verdi.

Taşnaklar, ne uğruna Ermenilerin temizlenmesine yol açtı. Ermenilerin bedenen soysuzlaşmış partisi, Ermenistan'ın "özgür" maden ocak

Товарищи

На долю Коммунистической партии Армении выпало большое и двойное счастье: сегодня мы празднуем годовщину основания нашей партии и в тоже время ~~и в тоже время~~ участвуем на международном конгрессе коммунистических партий.

Октябрьская пролетарская революция открыла новую эру в истории человечества, эпоху, когда империалистические войны сменяются войнами гражданскими, а последние, в свою очередь, неизбежно ведут к победе пролетариата над буржуазией и установлению коммунистического строя во всем мире.

Октябрьская пролетарская революция, будучи врагом всякого насилия и угнетения, среди ряда других освободительных лозунгов (выдвинула лозунг) действительного, нефальсифицированного самоопределения народов, в том числе и самоопределения ~~народов,~~ Армении. Народы Армении впервые вздохнули свободно и получили возможность самостоятельно решать свои судьбы. Из груди многострадальных народов Армении впервые вырвался клич радости, и чарующие образы будущей блестящей жизни определенно вырисовывались перед ними.

[redacted]

Надо было поэтому противоставить ~~политические~~ национальным [illegible] .... и сепаратизма. Классовое ~~определение~~ [illegible] трудящихся масс всех народов, населяющих Армению, подавить войну национальной буржуазии и начать гражданскую войну во имя освобождения эксплоатируемых и угнетенных классов от позорного ига капиталистов, беков и князей.

Перед коммунистами Армении вставала, таким образом ответственная задача: точно определить линию своей деятельности, избрать такие организационные формы, которые в руках трудящихся масс послужили бы практическим орудием истинного самоопределения и в тоже время соответствовали принципам революционного марксизма.

В этих целях в 1917 году, в ноябре, непосредственно после октябрьской пролетарской революции группа членов Российской коммунистической партии /большевиков/, уроженцы Армении, предприняла выяснение вопроса об учреждении рабочей партии, о создании организации, которая могла бы сконцентрировать все те пролетарские и полупролетарские элементы населяющих Армению национальностей, которые могли бы стать могучим

larını ve zenginliklerini özgür Ermeni burjuvazisinin malı haline getirmenin hayalini kurdu. Ermeni emekçisiz Ermenistan. Bu, Ermeni burjuvazisini, Taşnakları ve Ermeni sever İngiliz ve Amerikan emperyalistlerini hiçbir şekilde kaygılandırmadı. Ermeni burjuvazisinin sermayesi, Avrupa devletlerinin himayesinde oldukça güçlenmişti. Ermeni kapitalistlerin fiziksel varlığı, her şart altında tehlikede değildi.

Ermeni burjuvazisi ne kadar korunduysa, ne kadar ceplerini doldurduysa, Taşnaksutyun o kadar Ermeni emekçi kitlelerinin kanını emdi. (...)

Bugün Ermenistan'ı İngiliz komutanlığı aracılığıyla ve İngiliz generallerin kırbacıyla para babası Pogos Nubar Paşa, ünlü İngiliz uşağı ve sigara fabrikatörü Enfiancants yönetiyor.

Şüphe yok ki, parıldayan İngiliz altınları, dalkavukların gözünü kör ediyor.

Ancak İngiliz emperyalistleri, Ermeni emekçilerin son lokmasını da elinden almaktan geri kalmıyor ve Ermeni halkını açlığa ve hastalıklara terk ediyor. Bunu son gelen haberler ve hatta milliyetçilerin kendi kaynakları doğruluyor.

On binlerce Ermeni, açlıktan ve hastalıktan ölüyor.

Ermenistan'da çocuklar, köpeklerin önlerindeki her yanı kemirilmiş kemikleri çalıyor.

Terk edilmiş cesetler, sokaklarda çürüyor. Ne toplayan var ne gömen.

Ama "insancıl İngilizler", "şanlı müttefiklerimiz" duymazlıktan, görmezlikten geliyor. (...)

1) Avrupa devletlerinin sırtlanlarının "himayesi", Ermenistan halklarının utanç verici köleliğine dönüşmüştür.

Emperyalist yağmacıların içişlerine karışması sonucunda Ermenistan, nüfusunu kesin olarak kaybediyor. On binlerce gömülmemiş ceset, şehirlerin ve köylerin sokaklarında çürüyor. Köpekler, açlıktan ve hastalıktan ölmüş cesetlerle besleniyor. Ermenistan'ın açlık çeken çocukları ise köpeklerin önlerinden kemirilmiş kemikleri çalıyor. Milyonlarca kişi, umutsuz ve güçsüz bir şekilde açlıktan ölümü bekliyor.

Ermenistan'ın küresel emperyalizm tarafından kanı emilmiş emekçi sınıfları, Ermenistan'ın içişlerine her türlü emperyalist müdahaleyi kesin olarak protesto ediyor. (...)

Ermenistan Komünist Partisi, İngiliz-Amerikan eniklerine savaş ilan ediyor.

2) Wilson ile Lloyd George'un Cemiyeti Akvam'ına boyun eğen ve Bern Konferansı'nda onlarla paralel kararlar alan sarı enternasyonalin Ermeni "sosyalistleri", Ermeni proletaryasını ve köylüsünü hiçbir şekilde temsil edemez.

Bern'in "Ermeni sosyalistleri", utanmadan elini suçsuz yüz binlerce Ermeni emekçisinin kanına bulamış sosyal-hainlere dahildir.

Bern'in "Ermeni sosyalistleri", İngiliz-Amerikan emperyalistlerinin sadık paralı askerleridir. (...)

3) Ermenistan hükümeti, yağmacıların, şantajcıların ve cellatların şakşakçı takımıdır.

"Ermenistan'ın bakanları", Ermeni halkının döküntüleri, İngiliz-Amerikan emperyalizminin sadık uşakları, insan etiyle beslenen çakallardır.

Ermenistan Komünist Partisi, bu itleri yeryüzünden silmeye halkları adına ant içmiştir.

III. Komünist Enternasyonal Delegesi,
Ermenistan Komünist Partisi
Merkez Komitesi Üyesi Aykuni

(RGASPİ fond 488, liste 1, dosya 10, yaprak 12, 12 arkası, 13-28.)

Belge 55

Bir Taşnak subayının 1920 yılında Beyazıt-Varam Bölgesi'nden yazdığı rapordan

"Türklere karşı en etkili yol, çarpışmadan sonra sağ kalanları kuyuların içine tıkmak ve ağır kayalarla ezmek."

Basar-Geçar'daki Türk nüfusu ayırt etmeden imha ettim. Bazen kurşunlara yazık olmasın dersin ya. Bu köpeklere karşı en etkili yol, çarpışmadan sonra sağ kalanları toplayıp kuyuların içine tıkmak ve bir daha dünyada bulunmamaları için yukarıdan ağır kayalarla ezmek. Ben de öyle yaptım. Bütün erkekleri, kadınları ve çocukları topladım, benim tarafımdan atıldıkları kuyuların içinde kayalarla ezerek hepsinin hayatına son verdim.

(A. A. Lalayan, "Kontrrevolyutsionnaya Rol Partii Daşnaktsutyun", *İstoriçeskie Zapiski*, No. 2, s. 101, 1928; A. A. Lalayan, "Kontrrevolyutsionnıy 'Daşnaktsutyun' İ İmperialistiçeskaya Voyna 1914-1918 gg.", *Revolyutsionnıy Vostok*, No. 2-3, s. 92 vd, 1936.)

Belge 56

Azerbaycan Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi Prezidyumu protokolünden

"Taşnakların gerçek amaçları, Zangezur'u Müslümanlardan temizlemek."

20 şubat 1920

(...)

4. Karabağ'dan rapor

Raportör Armenak[1] Yoldaş, raporunu iki bölüme ayırmış: I) Karabağ'da örgütlenme çalışmaları ve parti hayatı; 2) Taşnaklar tarafından hazırlanan maceracı girişimler ve Karabağlı yoldaşların Erivan emisarlarıyla mücadelede başvuracakları önlemler. (...)

2) Ermenistan temsilcisi Arsen Ter-İonnesyan, giriştikleri macerayı tamamlamak için bölgeye geldi. Taşnaklar, kitlelerde güven uyandırmıyorlar ve bu yüzden de köylülüğü korumak amacıyla geldiklerini beyan ediyorlar. Gerçek amaçları, Zangezur'u Müslümanlardan temizlemek. İlk vuruşu Minkend'e, ardından da Karabağ'a yapacaklar. (...)

Taşnaklar, süvari birliklerini hazırlıyorlar. Birlik, 100-150 kişiden oluşacak. Hükümet, Karabağ'ı savunmaya hazırlanıyor ve ordularını malum bölgelerde yoğunlaştırıyor. Ermeniler, Cevat bölgesinde terör altında. Taşnaklara yönelik bir takibat yok. Bu Müslümanlığın saldırgan yönünü güçlendiriyor. Bunların hepsi çatışmalara yol açabilir. Meselenin barışçıl çözümü için bütün araçlar tüketildi. Onlara iç savaş ilan ettik, diyor raportör.

(Marksizm-Leninizm Enstitüsü Azerbaycan Şubesi Parti Arşivi fond 276, liste 3, dosya 192, yaprak 5-7'den aktaran: *Borba Za Pobedu Sovyetskoy Vlasti V Azerbaycane 1918-1920. Dokumentı İ Materialı*, s. 421, İzdatelstvo Akademi Nauk Azerbaycanskoy SSSR, Bakü, 1967.)

1. Karakozov.

Belge 57

Azerbaycan Sovyet iktidarının Taşnak Ermenistanı'na ültimatomu

"Halklar arası boğazlaşma durdurulacak."

29 nisan 1920[1]
Bakü

Sovyet Azerbaycanı'ndaki işçi-köylü hükümetinin, Devrim Komitesi adına talepleri şudur: İlk olarak ordunuz Karabağ ve Zangezur'u bırakacak, ikinci olarak kendi gerçek sınırlarınız içine çekileceksiniz, üçüncü olarak ise halklar arası boğazlaşma durdurulacak. Yukarıdaki nedenlerden dolayı Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti Devrim Komitesi Ermenistan'la savaşmayı göze almıştır. Cevap vermek için üç gününüz var.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
Dışişleri Bakan Vekili Hüseyinov

(Nahcivan Azerbaycan SSC Merkez Devlet Arşivi fond 314, liste 5, dosya 11-12, yaprak 27'den aktaran: K. Ragimov, S. Sadıhov, "Znat Pravdu...", Vozrojdenie, No. 10-11-12, s. 59, 1991.)

1. Azerbaycan'da Sovyet iktidarı 28 nisan 1920 tarihinde ilan edilmiştir.

Belge 58

11. Kızıl Ordu Komutanlığı'nın Taşnaklara ültimatomu

"İngiltere, Taşnak Partisi'ni ve Müsavat Partisi'ni milletler zemininde birbirlerine karşı kışkırtıp çatıştırıyor."

1 mayıs 1920

Ermenistan sınırları içinde ve müttefikimiz Sovyet Azerbaycanı'nda savaş devam etmektedir. Rusya işçi-köylü hükümeti kutsal bir görev olarak bütün gücüyle Azerbaycan'a yardım edecektir. Sovyet hükümeti bütün emekçiler adına, bizden, Azerbaycan'da kesinlikle tam anlamıyla bir işçi-köylü iktidarı kurulmasını istemektedir. İngiltere, Taşnak Partisi ile Müsavat Partisi'ni milletler zemininde birbirlerine karşı kışkırtıp çatıştırarak, ezilen halkları birbirine düşman edip, Ermenistan ve Azerbaycan emekçi sınıflarını sömürmektedir. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki bütün sınır anlaşmazlıkları, ancak ülkelerin emekçilerinin iradesiyle çözülebilir. Sovyet Azerbaycanı hiçbir şekilde herhangi bir şovenist, milliyetçi ya da işgalci bir hareket içinde bulunamaz. Azerbaycan'da bundan sonra milletlerarası nefret var olamaz. Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti adına, Ermenistan hükümetine, Sovyet Azerbaycanı'ndaki askeri faaliyetlerine hemen son vermesini ve birliklerini sınırların gerisine çekmesini talep ediyorum. Bunun, gerçek program alındıktan sonra yirmi dört saat içinde yapılması gerekmektedir. Taleplerin yerine getirilmemesi, Sovyet Rusya'ya savaş ilanı sayılacaktır. Bizim taleplerimiz Kızıl Ordu güçleri tarafından uygulanacaktır. Fakat olacakların sorumluluğu Ermenistan hükümetine aittir.

Orconikidze, Kirov, Mehanoşin, Levandovski.

(Aşot Ayrapetyan, "Kak Turki İ Bolşeviki V 1920 Godu Raspravilis S Armeniyey", *Pro Armenia*, No. 6, s. 35 vd, 1992.)

Belge 59

Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri Neriman Nerimanov[1], Sovyet Rusya'nın Kafkasardı temsilcisi Mdivani[2] gibi üst düzey Sovyet yetkililerin imzasını taşıyan ve Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e[3] yazılan 19 haziran 1920 tarihli rapordan

"Yerel halk, kendi güçlerine ve Türk ordusuna güveniyor."

(...) On kadar köy Taşnaklar tarafından yakılıp yıkıldı, Taşnaklar, Müslüman köylüleri kitlesel olarak ve düzenli bir şekilde kılıçtan geçirdiler. İki binden fazla Ermeni Azerbaycan'da barınacak yer buldu. Geri kalanı ise dağlarda saklanıyor. Culfin ve Nahcivan bölgelerindeki Müslüman toprakları Taşnaklar tarafından işgal edildi, bir yılı aşkın süredir oralarla bağlantı kopuk. Yerel halk, Taşnak hükümetine karşı çıkarak

1. Neriman Kerbapay Nacafoğlu Nerimanov, 1870'te Tiflis'te doğdu. Eğitim ve tıp fakültesini bitirdikten sonra Bakü ile Tiflis'te öğretmen ve doktor olarak çalıştı. 1905 yılında sosyal demokrat Hümmet Partisi'ne katıldı ve yayın faaliyetleriyle uğraştı, çeviriler yaptı. 1909 yılında tutuklanarak Astrahan'a sürgüne gönderildi. 1913'te Bakü'de tekrar siyasi faaliyetlere başladı. 1917 yılından itibaren Bolşevik Parti'de, Sovyet Dışişleri'nde ve Bakanlar Kurulu'nda önemli görevler aldı. SSCB Merkez Yürütme Kurulu başkanlığına kadar yükseldi. Birçok önemli edebiyat eseri de yazan Nerimanov, 1925 yılında öldü. Bkz. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin (1970-1977 baskısı) "N. N. Nerimanov" maddesi.

2. Polikarp Gurgenoviç (Budu) Mdivani (1893-1930), Birinci Dünya Savaşı'nın bir bölümünü İran'da geçirdi. 1917'de Rusya'ya geri döndü. Eski bir Bolşevik ve partinin Kafkasya bürosu üyesi olan Mdivani, Çiçerin tarafından Türk-Ermeni görüşmelerine arabulucu olarak atandı. 15 aralık 1920'de Türkiye büyükelçiliği görevine getirildi. Bu görevi haziran 1921'e kadar sürdürdü. Lozan Konferansı'nda Rus heyetinde görev yaptı. Bkz. Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, s. 104 vd, Kaynak Yayınları, şubat 2005; Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, s. 103, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, aralık 1998; *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, c. 3, s. 325, Gospolizdat, 1961, Moskova; a.g.e., c. 6, s. 17, 1962, Moskova.

3. Georgiy Vasilyeviç Çiçerin (1872-1936), Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Menşevik) üyesiydi (1905-1918); 1918 yılından beri Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) üyesi; Bütün Birlik Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi üyeliği (1925-1930); Dışişleri halk komiseri yardımcılığı ve Dışişleri halk komiseri (1918-1930) görevlerinde bulundu. Bkz. O. N. Ken-A. I. Rupasov, *Politbüro TK VKP (b) i Otnoşeniya SSSR s Zapadnımi Sosednimi Gosudarstvami*, s. 694, Yevropeyskiy Dom, Sen-Petersburg, 2000.

kendi gücüyle kendisini savunuyor. Bu savaşta sadece kendi güçlerine ve Türk ordusuna güveniyorlar. Ordularımız bu toprakları kurtardıktan sonra, sadece Azerbaycan'la birleşirler. Bu meselelerin tartışmaları sırasında bu bilgiler ile yerel örgütlerin ve yetkili kişilerin fikirlerini göz önünde bulundurmanızı rica ederiz.

(Nahcivan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi fond 314, liste 6'dan aktaran: K. Ragimov, S. Sadıhov, "Znat Pravdu...", *Vozrojdenie*, No. 10-11-12, s. 59, 1991.)

Belge 60

Bir Taşnak yetkilisinin hükümetin başı A. Ogancanyan'a yazdığı 21 haziran 1920 tarihli mektuptan

"Bu ülke öyle zengin ki, bizim borçlarımızı birkaç defa kapatacak durumda."

Zangi-Bassar tarafımızdan işgal edildi. Bu ülke öyle zengin ki, bizim borçlarımızı birkaç defa kapatacak durumda. İki gündür burada görülmemiş bir yağma gerçekleşti. Buğdayları, arpaları, pirinçleri, semaverleri, halıları, paraları ve altınları topladılar. Maliye Bakanlığı, iki görevlisini yanlarında örgütlü bir güç olmadan buraya ancak dün gönderebildi. Devasa bir zenginlik ellerimizden gidiyor.

(Ermenistan Devlet Arşivi fond 65, dosya 116, yaprak 96'dan aktaran: A. A. Lalayan, "Kontrrevolyutsionnaya Rol Partii Daşnaktsutyun", *İstoriçeskie Zapiski*, No. 2, s. 100, 1928.)

Моё мнение такое, теперь
без конца лавировать между
сторонниками этих [illegible] невозможно
одну из сторон определённо этих / в
данной [illegible] [illegible]
[illegible] с [illegible] Тоже [illegible]
[illegible] с Лениным [illegible] не [illegible]
[illegible] Сталин

Belge 61

Stalin'in[1] Orconikidze'nin[2] telgrafının üzerine kendi el yazısıyla düştüğü not

"Elbette ki Türkiye ile Azerbaycan'ı kesin şekilde desteklememiz lazımdır."

8 temmuz 1920

Bence sonsuza kadar zikzak çizerek iki taraf arasında oynamakla bir yere varılamaz, taraflardan birini, bu durumda elbette ki Türkiye ile Azerbaycan'ı kesin şekilde desteklememiz lazımdır. Ben, Lenin'le görüştüm, o da itiraz etmedi.

Stalin

(RGASPİ fond 558, liste 1, dosya 4018, yaprak 1-2 [Kopya] Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF) fond 130, liste 4, dosya 496, yaprak 142a ([Stalin imzalı orijinalinin fotokopisi].)

1. Yosif Visaryonoviç (Cugaşvili) Stalin (1879-1953), Milletler halk komiseri (1917-1922); Devlet Denetim halk komiseri, İşçi-Köylü Teftiş halk komiseri (1919-1922); SBKP Merkez Komitesi genel sekreteri (1922-1953); SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı (1941-1953); Devlet Savunma Komitesi başkanı (1941-1945); SSCB Silahlı Kuvvetleri yüksek başkomutanı (1941-1947). Bkz. *Rossiyskiy Gosudarstvennıy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoy İstorii Kratkiy Spravoçnik/Spravoçno-İnformatsionnıe Materialı K Dokumentalnım İ Muzeynım Fondam RGASPİ*, ROSSPEN, Vıpusk 3, s. 258, Moskova, 2004.

2. Konstantinoviç Grigoriy Orconikidze (1886-1937), Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi üyesi (1903'ten sonra); RKP Merkez Komitesi üyesi (1921-1927, 1934-1937); BKP (b) Merkez Komitesi Politbürosu yedek üyesi (1926); Politbüro üyesi (1930-1937); Merkez Denetim Komisyonu üyesi (1927-1934); Merkez Denetim Komisyonu Başkanı, İşçi-Köylü Teftiş halk komiseri, Halk Komiserleri Kurulu başkan yardımcısı (1926-1930); Ağır Sanayi halk komiseri (1932-1937). Bkz. O. N. Ken, A. İ. Rupasov, a.g.e., s. 676.

Коммунизм в Армении.

Из трех закавказских республик Армения самая отсталая в экономическом отношении. Этому соответствует и политическая ее отсталость.

С момента организации "самостоятельного государства" экономическая и политическая жизнь Армении стала строго изолирована и втиснута в узкие национальные рамки. Без этой изолюции, без отделения Закавказья от Советской России и разделения его на три мелко-буржуазных республики партия армянской буржуазии "дашнакцутюн" не достигла бы полного господства над рабоче-крестьянскими массами Армении.

Изоляцией этой имелись в виду две цели: борьба против пролетарской революции, надвигающейся с севера, и борьба против рабочих и крестьян Армении, готовых примкнуть к этой революции. Организации буржуазно-национального государства сопутствовали непрерывные национальные войны, которые превратили целые районы, населенные трудящимися массами армян и мусульман, в развалины. Зангезур, Карабах, Акулис, Агбаба, Зангибасар являются живыми свидетелями кровавой империалистической политики "Дашнакцутюн" и родственной партии "Муссават" в Азербайджане.

"Независимая и об"единенная Армения от моря до моря" - эту заветную мечту армянской буржуазии ныне практически осуществляет контр-революционное правительство Армении, очищая ее территорию от ненавистного ему мусульманского селения и деревни.

Но если национальные войны послужили в руках правительства и его партий средством укрепления господства над рабоче-крестьянскими массами Армении, то те же национальные войны, с их разрушительными последствиями и очевидными для трудящихся масс импе-

Belge 62

Ermenistan Komünist Partisi'nin III. Enternasyonal'in 19 temmuz-17 ağustos 1920 tarihlerinde toplanan ikinci kongresine sunduğu rapordan

"Müslümanlara yönelik kırım politikası, ekonomik amaçların dışında esas olarak siyasi amaç taşıyor."

(...) Burjuva-milliyetçi devletlerin örgütleri, Ermeni ve Müslüman emekçi kitlelerinin oturdukları bütün bölgeleri harabeye çeviren bitmek bilmez milli savaşları birlikte yürüttüler. Zangezur, Karabağ, Akulis, Agbaba, Zangibasar, Taşnaksutyun'un ve onun Azerbaycan'daki akrabası Müsavat Partisi'nin kanlı emperyalist politikalarının şahididir.

Ermenistan burjuvazisinin kutsal emeli olan "denizden denize bağımsız ve birleşik Ermenistan"ı bugün Ermenistan'ın karşıdevrimci hükümeti, ondan nefret eden Müslüman köy ve kasabalarından ülkeyi temizleyerek pratiğe geçirmektedir. (...)

"Özgür ve bağımsız Ermenistan", Taşnakların elinde işçi ve köylülerden "bağımsız" ve vurguncular, savaş ağaları, teröristler, toprak ağaları ile Denikin subayları içinse "özgür" bir ülkeye dönüştü. (...)

Önceleri işçi ve köylüleri Azerbaycan saldırısı tehdidiyle korkutan hükümet, kitlelerin yapılmakta olan savaşın emperyalist karakterini anlamasının ardından Amerikan ekmeğinden[1] faydalanarak köylüleri açlıktan ölmekle tehdit etti. Elde edilen bütün ekmekler, vurguncuların ve köy ağalarının elinde toplandı. Elindeki ufacık toprak parçasıyla ekmeksiz, dara düşen orta köylülük, ekmek ihtiyacını ağalardan giderdi. Onlara buna karşılık toprağının kullanım hakkını vermek zorunda kaldı.

Ermenistan'da toprak sorunu, hükümetin Müslüman köylülerin elinden zorla alarak verdiği hükümet ve parlamento üyelerinden meydana gelen toprak ağaları sınıfının suni bir şekilde oluşmasıyla şiddetlenmektedir. Ülke içinde Müslümanlara yönelik kırım politikası, ekonomik amaçların, yani hükümet ve parlamento üyelerinin zenginleşmesi

1. Amerika tarafından Taşnaklara yapılan un yardımı kastedilmektedir.

dışında, esas olarak siyasi amaç taşıyor: Müslümanlardan temizlenen bölgelere hükümet, onlardan Ermeni-Kazak sınıfı yaratmak için Türkiye Ermenisi göçmenleri yerleştiriyor. Böylece onların yardımıyla köklü, fakir düşmüş, takibata uğrayan, devrimci köylülerle savaşmayı hedefliyor. Türkiye Ermenileri, neredeyse Erivan'ın bütün ticaretini elinde toplamış durumda. Hükümet, tamamen onlara bağımlı. (...)

(RGASPİ fond 64, liste 1, dosya 137, yaprak 13-15.)

экономически отсталого государства.

Армянское крестьянство, сравнительно обеспеченное экономи-чески, разорилось отчасти в период войны России с Турцией, а главным образом - в период торжества дашнакской реакции и последовавших за этим кровавых столкновений между Арменией и Азербайджаном. Война, как и всюду, поглощала остатки богатства и без того бедной страны, уничтожая все ее производительные си-лы, превращая крестьян отдельных районов в нищих беженцев. Уда-ры, нанесенные рабоче-крестьянским массам Армении кровавыми столкновениями, организуемыми и провоцируемыми правительствами Армении и Азербайджана, усиливались тем внутренним кровавым режимом, тяжелый гнет которого испытывали трудовые массы. "Свободная и независимая Армения" в руках дашнаков превратилась в страну "независимую" от рабочих и крестьян и "свободную" для спекулянтов, маузеристов (террористов) ,кулаков и деникинских офицеров.

Издевательство международных империалистов над рабоче-кре-стьянскими массами Армении выразилось особенно ясно в принятии мандата на Армению. До сих пор торг империалистов мандатом про-должается. Но империалисты все же не выпускают из рук Армению, которая прежде всего нужна им для борьбы против большевизма. В почему Америка снабжает Армению хлебом за счет, конечно, [illegible] чиваемого из него сырья - шерсти, хлопка.

Однако, и американский хлеб в руках правительства превратил-ся в средство борьбы против революции. Правительство, и раньше рабоче-крестьянские массы угрозой нашествия азербайджан-цев, впоследствии, когда массам стал ясен империалистический характер затеваемых войн, воспользовавшись американским хлебом и угрозой уморить крестьянство голодом, как очередным средств

Belge 63

Kızıl Ordu komutanlarından V. Tarhov'un RSFSC[1] Yüksek Askeri Yayın Konseyi'nin resmi yayın organı *Voyennıy Vestnik* dergisinde yayımlanan anıları

"Kızıl Ordu, Türk ordusunu 'Enternasyonal' marşıyla karşıladı."

Nahcivan'ın zaptı ve Kızıl Ordu'nun Kemal Paşa Ordusu ile ilk buluşması[2]

1920 yılı temmuz ayının ortalarında 11. Ordu Komutanlığı, Şuşa, Gerus ve Pazarçay Irmağı hattında bulunan 32. Avcı Tümeni'ni süvari alaylı 28. Avcı Tümeni'yle değiştirme kararı aldı. Ermenistan ile sınırda bulunan Pazarçay Irmağı hattı için süvari alayı görevlendirildi.

Elimizdeki mevcut bilgilere göre Ermeni birlikleri şu şekilde konuşlanmıştı:

Kuşebelyak kazasında Tarhanov'un komutasındaki 2 bölük, 75 kılıç, 2 top ve 5 makineli tüfek; Karanglug'da 800 süngü; Cul'da 1 bölük ve 2 makineli tüfek; Keşişkent'te ise Dro'nun karargâhı. Katar fabrikalarının bulunduğu bölgede yaklaşık 250 atlı ile Albay İnjey'in müfrezesi. Bu müfrezelerin üssü Yeni Beyazıt'tı.

Söz konusu birliklerden yakınımızda bulunanlar ara sıra hareketleniyor ve birliklerimize ateş açıyorlardı. Şahtahtı'nın aşağısından geçerek gelen Türk süvari başçavuşundan aldığımız bilgiye göre, General Şelkovnikov komutasındaki düzenli Ermeni birlikleri Kivraç istasyonu yakınında Nahcivan ve Şaror kazalarındaki Müslüman gerillalarla çarpışıyorlardı.

Minkyand ilçesindeki cephe gerisinde, askeri tarafsızlığını koruyan ve bize karşı tavrı henüz netleşmeyen Sultan Bey önderliğinde 500

1. Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti.

2. Bu yazının amacı, emperyalist orduların onlarca yıl acımasız kanlı çatışmalarla istila etmek istediği topraklarda halkların dostluğunun kansız zaferini ve fethini hatıralarla aktarmaktır. – (V. Tarhov)

Kürt bulunuyordu. Çok kısa bir sürede Sultan Bey'in yanına binlerce Kürt katılabilirdi. Türk Beyazıt tümeni birlikleri Diza ilçesindeydi.

Değiştirme işleminin durdurulması ve ileriye doğru harekete hazır olunması yönünde emir gelmişti. Şahsen ben, bir süvari alayı ve dağ taburuyla Moskova'dan Türkiye'ye dönmekte olan Halil Paşa'ya[3] ve Türk misyonumuzun heyetine Türk ordularının yanına kadar refakat etmekle görevliydim.

İlk başta Halil Paşa'yı beklememiz ve Kemal Paşa ordusuyla devamlı irtibat kuracağımız Nahcivan'a gitmemiz öneriliyordu, fakat ertesi gün, Halil Paşa'yı da, heyeti de beklemeden hemen çıkarma yapmamız yönünde yeni bir emir geldi.

Dar vadilerden ve dik geçitlerden geçmemiz gerekiyordu. Irmakların ve derelerin oluşturduğu vadilerle çevrili dağ kütlelerinin birçok boğazdan oluşması, geniş ölçüde pusu amaçlı kullanılması imkânını veriyordu. Ayrıca yolun enine doğru iki sıra dağ vardı: Biri, 11 695 fit (yaklaşık 3,3 verst[4]) olan Üçtopa, diğeri 10 194 fit (yaklaşık 3 verst) yüksekliğindeki Kısırdağ. Özellikle Peçenek Dağı yakınındaki geçit çok zordu. Pazarçay'a kadar olan yol iyi bilinirdi, sonrasındaki yol hakkında bilgiler hem yetersiz, hem de pek sevindirici değildi.

Nüfusun Kızıl Ordu hakkında bir hayli yanlış bilgilere sahip olduğu yerleşim birimleri üzerinden hareket ediyorduk. Hiç Bolşevik görmemişlerdi. Bizden panik içinde kaçıyor, saklanıyorlar ve hayvanlarını dağlara kaçırıyorlardı. Fakat Kızıl Ordu'nun ezmek değil, köleleştirilen halkların özgürlüğü için savaştığını ve emekçilerin haklarını koruduğunu bir şekilde gördüklerinde bu köleleştirilen, ezilen halkın şaşkınlığı ve sevinci görülmeye değerdi.

Mesela bir keresinde akşamleyin yürüyüş kolumuzun yakınlarında muhafızlarımıza benzemeyen insanlar belirdi. İki atlı onlardan ayrılarak yürüyüş koluna yaklaştı ve ellerini başlarına koyarak bir şeyler anlatmaya çalıştılar. Müslüman tercüman, dağlı göçebelerin dinlenmemiz için bizi davet ettiklerini söyledi. Birliklerimizi yüksek yaylalarından izleyerek korkulacak bir şey olmadığını görüp Kızıl Ordu askerlerini şimdi de yaylalarına davet ediyorlardı. Yürüyüş kolumuz geceyi geçireceği ve bugün için ulaşmamız gereken yere yaklaşsa da göçebelerin yaşam tarzını ve eğilimlerini yakından tanımak için ben, alay komiseri ve karargâhla göçebelerin olduğu tarafa saptım, birlik ise yoluna devam etti.

Kararımı öğrenen bir atlı, küçük asil atını döndürerek dörtnala yaylasına gitmeye başladı. Diğeri yanımızda kaldı ve refakat görevini üst-

3. Halil (Kut) Paşa, Sivas Kongresi günlerinde Mustafa Kemal tarafından Anadolu Devrimi ile Sovyet Rusya arasında ilişki kurmak üzere Moskova'ya gönderilmiştir. Bkz. Mehmet Perinçek, a.g.e., s. 45.

4. Eski bir Rus uzunluk ölçüsü birimi. 1 verst yaklaşık 1 060 metredir.

lendi. Birliğin yola devam ettiğini fark eden refakatçi, neden hepsini getirmek istemediğimi sordu. Askerlerin kazada dinlenmesi gerektiğini izah etmem epey zaman aldı.

Çadırların ve toprak damlı ev sıralarının bulunduğu yaylaya geldik. İlk başlarda bizi inceliyorlar, çekiniyorlardı, fakat kısa sürede hararetli sohbet ortamı oluştu; olayları saptırarak güvensizlik ve korku yaratmak için hanlar ile beylerin ajanlarının kızıl askerler hakkında verdikleri yanlış bilgileri öğrendik. Bolşeviklerin acıma duygusu olmadığına içten inanmışlardı.

Tercüman aracılığıyla L. yoldaş Kızıl Ordu'nun görevinin, sadece emekçi halkın düşmanlarına karşı korku salmak olduğunu izah etti.

Bütün söylenenler onları şaşırtmış olsa gerek. Sevinç ve heyecan içinde telaşlanmışlardı. Sihirli değnek değmiş gibi, çadırlar kuruldu, kilimler ve minderler serildi, yiyecekler getirildi.

Hava, hızla kararmaya başlamıştı. Gitmeliydik. Fakat bu misafirperver insanlar bizi bırakmak istemiyorlar, geceyi burada geçirmemiz için ısrar ediyorlardı. Önceden Kafkasya'da yaşadığım için daveti reddetmenin çok ayıp olacağını biliyordum. Ayrıca Kızıl Ordu hakkındaki önyargıyı kökten yok etmek gerekiyordu. Geceyi burada geçirmemiz yerli halkla yakınlaşmamızı sağlayacak, gösterdiğimiz güven ise onları gururlandıracaktı. Kalmaya karar verdik. Birliklerden geceyi geçirmek için yerleştiği haberi geldi. Her şey yolundaydı.

Ev sahipleri arasından, hayvanları otlatmak ve atlarımızı korumak için birkaç kişi ayrıldı. Pişmanlıkla itiraf ediyorum, bu insanların samimiyetine rağmen at ve silahlarımızı gözetlemeyi elden bırakmıyordum. (İncinen biri varsa beni affetsin, fakat bu savaş koşullarında gerekli bir tedbirdi.)

Sabah bana Kafkaslar'ın müthiş bir haritasını getirdiler (5 provalık). Ellerine nasıl geçtiğini bilemiyorum, ama haritaya ihtiyacım vardı. Elimdeki harita 10 provalıktı. Yeni yüzler dikkatimi çekti, bizi görmek için komşular gelmişlerdi.

Bugünden itibaren Kızıl Ordu'nun zafer geçidi başlamıştı. Haberimiz, dağlardan dağlara yıldırım hızıyla yayılmıştı. Her yerleşim biriminde insanlar avlularına çıkıyor ve bizi selamlıyorlardı. Bazı köylerin girişinde erkekler sıra halinde dizilmiş şekilde bekliyorlar ve biz yaklaşınca içlerinden en yaşlı olanı usta bir darbeyle koyunun kafasını keserek, atımın ayağına atıyordu. Halk, bu şekilde benim şahsımda bütün Kızıl Ordu'ya büyük bir saygı gösteriyordu.

Bütün bu konaklamalarımızı, geçtiğimiz yerlerin emekçi kitleleriyle sıkı bağlar kurmak için değerlendirdiğimizi anlatmama gerek yok herhalde. Devrim komitesinin mitinglerinden sonra hanlar ve beyler İran'a gittiler.

Üçüncü gün, Şahtahtı yakınlarında gerillalar için şansız bir çarpış-

manın olduğunu ve Nahcivan'ın yerli halka bırakıldığını öğrendiğimiz Şahbuz'a ulaşmıştık.

Akşama kadar tüm birlikle birlikte Nahcivan'a ulaşamadık, çünkü öldürücü yol, topçularımı geciktiriyordu; topları Peçenek Dağı geçidinden kol gücüyle taşımak zorunda kalmıştık, ki sonrası da daha iyi değildi: Yollar, yer yer nehir suyuyla yok edilmişti ve devasa taşların tıkadığı nehir yataklarından geçmek zorunda kalmıştık.

Cagra'ya ulaştığımda, gerillaların üzücü durumlarını ve istisnasız bütün Müslüman halkın Şarur ve Nahcivan kazalarından kaçtıklarını öğrendim. Ermenilerin zaferi, cinsiyet, yaş ayrımı yapmadan tüm halkın yok edilmesi tehlikesi yaratıyordu. Düşmanlık, milli zemin üzerinde oluşmuştu.

İki ülkenin, Azerbaycan ve Ermenistan'ın sınırları Zengezur ile Nahcivan kazaları arasındaydı. Ermeni nüfusa sahip ilki, Ermenistan eğilimli, Müslüman nüfusu olan diğeri ise Azerbaycan taraftarıydı ve silahlanmıştı.

Bir gün önce Cagra halkının çarpıştığı düzenli Ermeni birlikleri ve Dro bölüklerinin yaklaştığı dikkate alınarak, devriyeler gönderildi, fakat ilk olarak askeri harekâta girişmeme, Kızıl Ordu'nun uğrunda savaştığı sosyalizm fikirlerini izah ederek Ermeni kitlesiyle görüşme yapma, ancak düşmanca karşılık gördüklerinde aynı şekilde yanıt verme emri verildi.

28 temmuzda birlik Nahcivan şehrini zapt etmişti. Burada bir devrim komitesi teşkil ederek ve yoldaş L.'ye idari ve siyasi kısmı devrederek, 1. Alay komutanıyla şehir çevresinde keşif gezisi yaptım ve Taşnakların hücum etmesi ihtimaline karşı plan oluşturdum. Ayrıca 18. Süvari Tümeni'yle irtibata geçmek ve Türklerin nerede bulunduğunu kesinleştirmek gerekiyordu.

Karargâha gelince Beyazıt birliğinden irtibat amaçlı gelen iki Türk subayının beni beklediğini öğrendim. Selamlaştıktan sonra, Diza'ya bir eğitmeni görevlendirerek, Türk birliklerinin Nahcivan'a gönderilmesini önerdim.

Erivan'dan dönen parlamenterler, Ermeni komutanların gerillalara önerdiği ültimatom şartlarını ilan ettiler. Şartlar, yerine getirilecek türden değildi ve aşağılayıcıydı; Nahcivan'ı ateşe verme, talan etme ve halkı kılıçtan geçirme tehdidiyle bitiyordu.

Halkın gözü Kızıl Ordu'ya çevrilmişti. Derhal, General Şelkovnikov'a Nahcivan şehrinin Kızıl Ordu'nun elinde olduğu, "ateşe verilmesine ve kılıçtan geçirilmesine" izin verilmeyeceğini içeren mektup yazıldı.

Yazılan mektup okunurken, pencerenin önünden dağ taburumuz geçti. Herkes hemen keyiflenmişti. Toplantı salonunu "Hura" nidaları kapladı ve devrim komitesi ültimatoma tamamen ret cevabı verdi.

Ayın 29'unda öğleden sonra süvari alayı gözüktü, bu iki yaveriyle ve Kızıl Ordu generali Bagirov yoldaş ile Halil Paşa'ydı. Halil Paşa'nın

kahraman Kızıl Ordu, Rusya ve özellikle Moskova hakkındaki izlenimleri dinlemeye değerdi.

Ayın 31'ine kadar, Ermeni birlikleriyle iletişim kurmamızı saymazsak hiçbir önemli olay yaşanmadı. Ermeni askerler kızıl askerlerle memnuniyetle sohbet ediyordu, bu da komutanlarının hoşuna gitmiyordu, fakat açıkça düşmanlık gösteremiyorlardı, zira Ermenistan bizimle resmi olarak savaş halinde değildi.

31'i akşamına doğru Diza'dan Aras Irmağı yakınlarına 500 süngü, 2 top ve makineli tüfekli Türk birlikleri geldi. Türkleri karşılamak için şehrin girişinde bir bölük görevlendirilmişti. Hemen, geri dönen yüzlerce şehirli ve komşu yerleşim birimlerden insan kalabalığı toplandı. Türk kolu göründü. Rus ve Türk komutları işitildi, ardından Aras Irmağı boyunca güçlü "Enternasyonal" sesi yükseldi. Türkler, yakın geçmişte emperyalist savaşın düşmanı, bugünkü dost devrimci müttefiklerinin önünde resmigeçit yaptılar.

Kızıl Ordu arasında, küçücük gri eşeklerin üzerindeki makineli tüfekleriyle Türk birlikleri dehşetli sempati yaratmıştı; genel olarak temiz giysili, teçhizatlı Türk askerleri olağanüstü izlenim bırakmıştı.

Askeri müttefiklik akdedilmişti. Keyfimize diyecek yoktu.

Aynı günün akşamına doğru, Engeliyurt'la irtibatın kesildiği, halk arasında çeşitli söylentilerin gezdiği haberleri geldi. Doğru olan bir şey vardı, Dro'nun önderliğindeki Taşnaklar Pazarkent ve Engeliyurt'a baskın yaparak, birliklerimizin yolunu ve irtibatı kesmişti.

Bu bilgileri alınca akla gelen ilk düşünce, General Şelkovnikov'un hücuma geçeceğiydi, dolayısıyla bu ihtimale karşı tedbirler alınmalıydı.

Türkler tam zamanında gelmişlerdi. Ayrıca çevredeki yerleşim birimlerinde yine askeri gruplar kurulmuş, bunlar ilçe bazında birlikler oluşturmuş, fakat henüz evlerinde bekliyorlardı. Gerekli olduğu takdirde onlar kullanılabilirdi. Şahtahtı'ndaki çarpışmadan sağlam kalan 1 top ve 200'e yakın mermi bulundu.

Halil Paşa ile Veysel Bey bana Türk birliklerine komuta etmemi önerdiler. Fakat ben, durumun ve Ermenistan'ın Sovyet Rusya'ya karşı tavrı netleşmediği için kabul etmedim. Bütün bu meseleler birlikte müzakere edildi.

Birkaç gün geçmişti, irtibat yoktu. Dördüncü veya beşinci gün Gerus'tan bir Kızıl Ordu askeri geldi ve bana olanlarla ilgili kesin bilgiler, ayrıca benim önümüzdeki görevim olan Nahcivan'da kalmam yönündeki ve 28. Avcı Tümeni'nin harekâtı hakkındaki emri getirdi.

Ne yazık ki, bu cesur ve çevik zihinli yoldaşın soyadını hatırlamıyorum. Dili ve insanını bilmeden Dro birlikleri ile bize düşmanlık besleyen halkın bulunduğu kazalardan geçerek gelebilmek zihin çevikliği ve kararlılık gerektiriyordu.

General Şelkovnikov'un pasif kalması ve Nahcivan cephesindeki

sessizlik karşısında Engeliyurt'a baskı yapma kararı aldım.

Nahcivan'da konaklamamızın yaklaşık on ikinci günü makineli tüfeklerle takviye edilen bölüğümüz Peçenek Dağı geçidindeki çatışmalardan sonra, 28. Avcı Tümeni'nin Dro'yu yenerek ve ele geçirdiği tüm teçhizat ve bir topu alarak yaklaşmakta olduğu Engeliyurt'a çıkmıştık.

İrtibat yeniden kurulmuştu.

Neredeyse iki hafta tamamen kopuk olan Kızıl Ordu askerlerinin cesaretlerinin kırılacağı beklenebilirdi. Kavurucu sıcakların, böceklerin, geceleri sivrisineklerin ve dehşet verici Kafkas sıtmasının insanı bezdireceği düşünülebilirdi. Ayrıca nöbetlerin dışında sadece kendi birlikleri için değil, ayrıca İran'dan geri dönmekte olan, fakat yerleşim birimlerine gitmekten korkan insanlar için de tarlada çalışıyorlardı. Giysileri lime lime, aç biilaç, hem fiziksel hem de manen yıpranmış bitkin yüzlü sıtmalı bu kaçak insanlar ellerine geçen her şeyi yiyorlardı. Hastalık yayılmaya başlamıştı. Ölüm artıyordu. İran, kaçakları ülkenin içlerine sokmuyordu, evlerine dönecek gibi de değillerdi.

Kızıl Ordu'nun gelişi onlara evlerini olmasa bile, ülkesini iade etmişti. Ayrıca onlara elleriyle ekmek tutma imkânı vermişti.

Kızıl Ordu askerleri, tıbbi malzemelerinin bir kısmını onlara vermiş, ölenleri toplamış, cesetleri gömmüştü ve enerjilerinden arta kalanını da perişan, aç ve evsiz bu zavallılara yardım etmek için harcıyorlardı.

(V. Tarhov, "Zanyatie g. Nahiçevani i Pervaya Vstreça Krasnoy Armii S Voyskami Kemal Paşi", *Voyennıy Vestnik*, 15. 04. 1922, No. 8, s. 33 vd.)

Belge 64

Bolşeviklerin önemli liderlerinden S. M. Kirov'un[1] 29 temmuz 1920 tarihli telgrafından

"Taşnaklar, bütün nefretlerinin gücüyle Müslümanlara ve Ruslara saldırıyorlar."

Çiçerin'e,
Moskova

Taşnakların, beyaz terörü dinmedi. Kars bölgesindeki ve Aleksandropol'deki[2] doğmakta olan sovyet iktidarının boğulmasının ardından Taşnaklar, bütün nefretlerinin gücüyle Müslümanlara ve Ruslara saldırıyorlar. Kars bölgesindeki 30 000 Rus nüfustan 15 000'i kaldı. Gerisi kaçarak ya Türkiye'ye ya da Rusya'ya dağıldı veya öldü. Köylere ise halkı yağmalayan mavzerist birlikleri yerleşti. At arabalarıyla yük taşıma işini reddeden Novoselim köylülerinin hepsi 4. Alay komutanın em-

1. Sergey Mironoviç Kirov (gerçek soyadı Kostrikov), 27 mart 1886'da doğdu. Erken yaşta ailesini kaybeden Kirov, yedi yaşına kadar yetimhanede kaldı. Kazan'da teknik yüksekokulunu bitirdikten sonra, çalışmak üzere Tomsk şehrine geldi. Burada 1904 yılında Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katıldı. Yönetici görevler aldı, yasadışı matbaa kurdu, demiryolu işçileri arasında faaliyet yürüttü, grevler örgütledi. Birkaç kez tutuklandı. Serbest bırakıldıktan sonra İrkuts'a, ardından da Vladikafkas'a geçti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kuzey Kafkasya'da faaliyet yürüttü. Ekim Devrimi günlerinde Petrograd'da bulundu ve devrimci ayaklanmanın merkezinde yer aldı. Ardından Kuzey Kafkasya'ya geri döndü ve önemli askeri-siyasi görevler üstlendi.
Ocak 1919'dan itibaren Kafkasya'da Orconikidze'yle birlikte 11. Kızıl Ordu'nun harekâtlarını yönetti. Azerbaycan'ın sovyetleştirilmesinde önemli rol oynadı. 29 mayıs 1920'de RSFSC'nin Gürcistan büyükelçiliğine atandı. Ekim 1920'de RKP (b) Merkez Komitesi'nin Kafkasya bürosunun üyesi oldu. Mart 1921'de merkez komitesi yedek üyeliğine seçildi. Temmuz 1921'de Azerbaycan KP Merkez Komitesi sekreteri oldu. Nisan 1923'te RKP (b) Merkez Komitesi üyeliğine seçildi. 1930 yılında Politbüro üyesi, 1934'te ise Örgütlenme Bürosu sekreteri ve SSCB Merkez Yürütme Kurulu Prezidyumu üyesi oldu. 1 aralık 1934'te Leningrad'da uğradığı bir suikast sonucu öldü. Lenin ve Kızıl Yıldız nişanları sahibidir. Bkz. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin (1970-1977 baskısı) "S. M. Kirov" maddesi.

2. Gümrü.

ri üzerine kırbaçtan geçirildi. Tuhurtskiy bölgesindeki 15 Müslüman köyünün halkı da kılıçtan geçirildi ve köyler yağmalandı.

29 temmuz 1920. No. 94.

Kirov.

(RGASPİ fond 5, liste 1, dosya 2178, yaprak 1.)

Чичерину, Москва.
№ июля 5. Армения. Белый террор дашнаков не прекращается. После удуше-
ния зародившейся было советской власти в Карской области и Александ-
рополе, дашнаки всю силу гнева направили против мусульман, русских.
Из тридцати тысяч русского населения в Карской области осталось пят-
надцать, остальное или разбежалось в Турцию или в Россию, или погиб-
ло. По сведениям; расквартированные отряды маузеристов, грабящих на-
селение; крестьяне селения Новоселима за отказ нести подводную повин-
ность по приказу командира четвертого полка поголовно высечены. Пят-
надцать мусульманских селений Тухурцского района вырезаны и разбежа-
лись.

29 июня 1920 года. № 94. Киров.

Belge 65

11. Kızıl Ordu komutanına yazılan imzasız mektup[1]

"Türk ordusunun Batı cephesine kaydırılabilmesi için, Ermenistan sınırının güvenliğinin sağlanması gerekir."

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti 11. Ordu komutanına,

Emekçi sınıflardan milyonlarca insanın hayatına mal olan ve tarihte eşi görülmemiş ekonomik yıkımlara yol açan Büyük Dünya Savaşı, bütün dünya demokrasisinin önüne, "Ya ölüm ya özgürlük" sloganında ifadesini bulan yeni bir hayat kurma sorusunu gündeme getirmiştir. Bu hareketin ön saflarında, en çok ezilen olarak, Rusya demokrasisi harekete geçmiştir. Avrupalı müttefiklerin emperyalist politikaları sonucu bir hayli yıpranan emekçi yığınlar, son beş yüz yıl içinde böyle bir durumla karşılaşmamışlardı; şimdi Rusya demokrasisiyle işbirliği bilincine varmış ve bu amaçla kendi devrim ordularını kurmuşlardır.

Anadolu demokrasisi, kendisini insanlık düşmanları olan kapitalizm ve emperyalizmden kurtarabilmek uğruna, ezilen halkların dünya çapında kurtarılabilmesi için silaha sarılan Rusya Kızıl Ordusu'nun öncülüğünü kabul ederek, Rusya Kızıl Ordusu'na kardeşlik elini uzatmakta olup, Doğu'nun ezilen halklarının kurtarılması gibi büyük bir amacı gerçekleştirmeye hazırdır. Anadolu ordusunun, söz konusu amacı doğrultusunda Rusya Kızıl Ordusu'yla omuz omuza yürümeye hazır oluşu, bu iki ordunun geçtiğimiz günlerde Nahcivan'da gerçekleşen sevinçli ve coşkulu buluşmasında ifadesini bulmuştur.

Bu kardeş ordular arasında somut ilişkilerin pekiştirilmesi için, aşağıda gösterilen önlemlerin alınması arzu edilmekte ve uygun görülmektedir:

Bu orduların subaylarını, karşılıklı bilgilendirme amacıyla birbirlerinin karargâhlarına göndermelidir.

1. Mektupta tarih bulunmamaktadır. Ancak içeriğinden 1920 yılı ağustosunun ilk günlerinde yazıldığı anlaşılmaktadır.

(8) Копія 47

Командующему XI арміей россійской социалистической федеративной советской республики.

Великая Мировая война, погубившая миллионы жизней трудового класса, вызвавшая небывалое в истории хозяйственной разрухи, поставила перед демократией всего мира вопрос: или погибнуть, или пересоздать новый строй жизни на началах свободы. В авангарде этого движения выступила как более угнетенная демократія Россіи. Не менее угнетенная, империалистической политикой европейских хищников трудовая масса, не знавшая покоя в продолжении 500 лет, пришла к сознанию о необходимости совместной работы с русской демократией для свержения гнета империализма и капитализма, для чего создала революционную армію. Во имя спасения себя от врагов человечества-капитализма и империализма демократія Анатоліи, считая первой Россійскую Красную армію поднявшую оружие для спасения угнетенных народов в общемировом масштабе, протягивает свою братскую руку Россійской Красной Арміи готовой осуществить великую идею спасения угнетенных народов востока. Такая готовность Анатолической арміи идти рука об руку с Россійской Красной арміей к указанной цели выразилась в той радостной торжественной встрече этих двух армій, которое имело место недавно в гор. Нахичевани. Для укрепления фактической связи этих братских армій, было бы желательно и целесообразно осуществления следующих мероприятий:

а/ Делегирование представителей этих армій в соответствующие штабы для целой информации,

б/ Отправить в Анатолію из частей Россійской красной арміи особого отряда из мусульман,

Anadolu'daki Rusya Kızıl Ordu birliklerine özel Müslüman bölükleri gönderilmelidir.

Devrimin genişletilmesi ve derinleştirilmesi için, Anadolu'ya deneyimli ve yerel koşulları bilen Müslüman komünistler gönderilmelidir.

İletişim desteklenmelidir.

Kızıl Anadolu ordusuyla iletişimi sürdürebilmek için Beyazıt'ta[2] bir radyo istasyonu kurulması gerekir.

Yüklerin ve askeri birliklerin Anadolu'da serbest hareket edebilmesi için Kars-Aleksandropol ve Şahtahtı demiryolu hattının açılması gerekir.

Ermenistan sınırlarında konuşlandırılmış olan Anadolu askeri güçlerinin diğer cephelerde kullanılabilmesi için, Anadolu sınırlarının Ermenistan tarafında güvenliğin sağlanması gerekir.

Hem dışa yönelik cephelerde, hem de iç savaş cephelerinde mücadelenin başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için, Sovyet Rusya'nın maddi yardım yapması gerekir: para, silah, 60 000 kişilik mühimmat ve giysi, gazyağı, benzin, mazot, matbaa, sahra telefonu.

Devrimin Doğu'da gerçekten yayılabilmesi için, Ermenistan ve Gürcistan'daki karşıdevrimin tamamen bastırılması gerekir.

İngiltere'nin Ermenistan'a 30 000 kişilik mühimmat ve giysi yardımı, keza Amerika'nın gönderilmek için hazır bekleyen 150 000 kişilik yardımı, Büyük Ermenistan kurma amacına yöneliktir. Hedefleri, burasını ileride Gürcistan ve İran'ın karanlık güçleriyle birleştirerek, Büyük Rusya Devrimi'nin Kafkasya'daki bütün kazanımlarını bertaraf etmek ve Rusya Kızıl Ordusu'nu Kafkas Dağları'nın ötesine sürmektir. Bu nedenle Anadolu Kızıl Ordusu, söz konusu planın engellenebilmesi için kendi şartlarını önermektedir. Karabağ'daki karşıdevrimci hareketlere katılmış olan Azerbaycan ordu birlikleri, İran'a geçerek İngiltere'nin yanında yer alamamaları için, Anadolu'ya götürülmüştür. Ayrıca komuta heyeti tutuklanarak mahkemeye verilmiş, küçük rütbeli subaylara ise, ya geriye dönmeleri ya da Anadolu'da kalmaları önerilmiştir.

Yukarıda gösterilen önlemlerin alınması, kanımızca İtilaf planlarına zamanında indirilmiş bir darbe olacak ve emekçi halkın Avrupalıların boyunduruğundan kurtarılması için Doğu'da devrim ateşini alevlendirme mücadelesini paylaşan iki kızıl ordunun birleşmesine imkân verecektir. Diğer taraftan bu önlemlerin alınması, Anadolu Kızıl Ordusu'nun Rusya Kızıl Ordusu'nu kendi vatanında selamlayacağı saatin yakın olduğu konusunda inancımızı kuvvetlendirecektir.

(RGASPİ fond 495, liste 181, dosya 13, yaprak 47, 47 arkası ve 48.)

2. Doğubeyazıt kastedilmektedir.

Belge 66

Nahcivan Devrim Komitesi'nin 1 ağustos 1920 günü Taşnak hükümetine gönderdiği mektuptan

"Nahcivan halkı, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu ilan etmiştir."

(...) Nahcivan bölgesi halkı, kendini monarşist hükümetin zincirlerinden sonsuza kadar kurtarmıştır ve Taşnakların bizi esaret altına alacak, kölelere dönüştürecek her türlü girişimini püskürtmeye hazırdır. Nahcivan bölgesinin emekçi halkı, RSFSC'yle birlik olan Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu ilan etmiştir. Halk, Ermeni emekçilerine hiçbir zaman düşmanlık beslememiştir ve beslemeyecektir. Ancak kahpe, gaddar Taşnaklara karşı savaş devam edecektir. Taşnaklar, silah zoruyla Nahcivan halkına boyun eğdirmeye çalıştılar. Sonuçta Taşnak Ermenileri ile Nahcivan halkı arasında kanlı çarpışmalar meydana geldi ve halkın kanı döküldü.

(Gürcistan SSC Merkez Devlet Arşivi fond 13, liste 1, dosya 114, yaprak 94'ten aktaran: K. Ragimov, S. Sadıhov, "Znat Pravdu...", *Vozrojdenie,* No. 10-11-12, s. 60, 1991.)

Belge 67

Kâzım Karabekir'in Halil Paşa'ya mektubu

"Taşnakların kalleşçe rolleri ve İngilizlere yardım etmeleri ortak çalışmalarımızı engellemektedir."

Halil Paşa yoldaşa

Aziz ve sevgili yoldaş,

Sizin Bakû'ye gelişinizle ilgili haber bizi sevince boğdu. Bizim durumumuz ve işlerin ayrıntıları konusunda gerekli bilgiler Naim Cavid tarafından size iletilmiştir; bu vesileyle bir daha teyit ediyorum ki, bahtsız vatanımızın durumu her geçen gün biraz daha kötüleşmekte olup, şu an için kritik bir hal almıştır: Her bir köy artık son mermilerini, son varlıklarını ve son enerjisini harcamaktadır; halkın tüm nakit varlığı vatan şerefinin korunması için harcanmış durumdadır. Namussuz İngilizlerin emperyalistçe gayretleri, Yunanları da ayaklanmaya ve Bursa'yı işgale itmiştir. Şimdi ise bizim için aziz olan Ankara'yı ele geçirmeye çalışıyorlar. Anlayın ki, kalplerimiz sızlıyor ve herkes ruhen çökmek üzeredir. Biz Batı Cephemize aktif şekilde yardım edemediğimizden dolayı son derece üzgünüz; zira vicdansız Taşnaklar, bir zamanlar yapmış olduğumuz iyilikler karşılığında sınırlarımızı işgal ederek, müttefiklerimizin bize yardım etmelerini engelliyor, hatta bizimle konuşmak bile istemiyorlar. Bir hususun altını çizmek istiyorum ki, kızıl Rus müttefiklerimize karşı sevgi ve kardeşlik duyguları hem kızıl askerler, hem de halk arasında günbegün artmaktadır. Bu durum beni Ruslarla olan müttefiklik ve kardeşlik ilişkilerimizin ebediyen süreceğine inandırmaktadır; siz de, Sovyet hükümetini Rus-Türk dostluğunun ebedi olacağına inandırınız.

Batı'da İngilizlerle çarpışmakta olan kuvvetlerimizin Doğu'dan, bizim kızıl müttefikimizden, para ve silah yardımı beklediği bir ortamda, Taşnakların kalleşçe rolleri ve İngilizlere yardım etmeleri ortak çalışmalarımızı engellemektedir; ve ben onların, zararlı bir engel olarak, hâ

ТОВАРИЩУ ХАЛИЛ ПАШЕ

ДОРОГОЙ И ЛЮБЕЗНЫЙ ТОВАРИЩ,

Известие о прибытии Вашем в Баку беспредельно обрадовало нас О положении нашем и подробности дела товарищем Наим Джавидом уже Вам сообщено все нужное;а потому еще раз подтверждаем,что положение несчастной родины нашей с каждым днем ухудшается,и в данный момент совершенно критическое:каждое селение тратит и расходует уже последние свои патронны,последнее свое состояние и последнюю энергию;все наличное состояние всего населения уже истрачено на защиту чести родины.Империалистическия стремления бесчестных англичан заставили и греков подняться на нас и занять Бруссу;и ныне они стремяться занять дорогую для нас Ангору.Поймите что сердца ноют и все близки к падению духом.Мы крайне огорчены тем,что лишены возможности активно помочь западному нашему фронту,так как бессовестные дашнаки в уплату за наше оказанное в свое время добро ныне заняв границы наши не дают нашим союзникам помочь нам и даже не хотят об"ясняться с нами.Должнен подчеркнуть,что любовь и братское чувство к красным русским союзникам нашим как среди красных аскеров,так и среди населения возрастает с каждым днем;это обстоятельство убеждает меня,что наш союз и братство с русскими будут продолжаться вечно,а потому убеждайте наших союзников,Советское Правительство,что руссо-турецкий союз будет вечен.

В этот момент,когда наша бьющаяся на западе с англичанами сила нуждается в ожидаемой от востока,нашей красной союзницы,помощи в присылке финансов и оружия коварная роль дашнаков и их помощь англичанам крайне тормозит наше общее дело и я удивляюсь,что почему такое злодеяние дашнаков остается без наказания и почему до сих пор они не удалены с арены,как вредное препятствие.Ведь ясно,что препятствие дашнаков к нашему сообщению и закрытие ими дороги равносильно желанию их видеть красную Анатолию в руках англичан и всех красных турок уничтоженными ведь это же есть реальная помощь англичанам со стороны дашнаков.

Уже наша красная армия готова была выступить против коварных дашнаков,как получились от Вас письма и вот по причине этих писем мы уже два месяца бездействуем в ожидании распоряжения.Какия последствия произошли для родины от двухмесячнаго бездействия уже явно.Пусть Российская Советская Власть убедится в нашей искренности,пусть видит в нас таких же искренных и преследующих те же великия идеи,братьев,как они

lâ ortalıktan neden kaldırılamadığına şaşırıyorum.

Zira açıkça görülüyor ki, bizim ilişiklerimiz önündeki Taşnak engeli, yolları kapatmaları, onların kızıl Anadolu'nun İngilizlerin eline geçmesini ve tüm kızıl Türklerin imha edilmesini istemeleri anlamına gelmektedir; işte bu, Taşnakların İngilizlere gösterdiği gerçek yardımdır.

Bizim kızıl ordu kalleş Taşnaklara karşı savaşa girecekti ki, sizden mektuplar geldi ve bu mektuplar nedeniyle biz iki aydır bir şey yapma-

dan talimat bekliyoruz. Bu iki aylık faaliyetsizliğin vatan için hangi sonuçları doğurduğu artık bilinmektedir. Rusya Sovyet egemenliği bizim samimiyetimize inansın, bizim de kendileri gibi samimi ve büyük idealler peşinde koşan kardeşler olduğumuzu görsün ve Doğu demiryolunun açılması, Doğu'da huzurun sağlanması için gereken önlemleri alarak, İngiliz emperyalistlerini Batı'da ezmemize imkân sağlasın; eminim ki, konunun aciliyeti dikkate alınarak, demiryolunun açılabilmesi için bize –Azerbaycan kızıl ordusuna– Rus kızıl birlikleriyle bir arada, Taşnaklara karşı hemen harekete geçmek için izin verilecektir. Açıkça görülüyor ki, bizim bu faaliyetsizliğimiz, İngiltere'den özel ödül bekleyen Taşnaklar tarafından kullanılmaktadır. Taşnakların bu tavrının bize verdiği maddi zararları açıkladım; manevi zarar ise, bu durumun karşıdevrimcileri fazlasıyla cesaretlendirmesi olarak açıklanabilir; Doğu'dan beklenen yardımın geç kalışı, İngiliz gizli propagandacıların bulunduğu bir ortamda, İngiliz ajanlarının provokasyonları için zemin oluşturmakta olup, onların propagandaları kök salmaktadır; sonradan bunlarla mücadele etmek zor olacaktır.

Buraya bir husus da eklemek isterim: Benim emrimde Taşnaklara karşı duran ordudaki askerlerin çoğu batı illerinden gelmiştir; işte kendi memleketlerinin, yani batı illerinin düşüşü konusunda haberler aldıklarında bu askerleri tutabilmenin bütün zorluklarını kendiniz düşünün.

Yoldaş, cihan harbinden sonra sizin de bildiğiniz duruma düşen ve eldeki tüm cephaneyi kaybetmiş, keza bu devrim döneminde her şeyini feda etmiş olan halkın durumunu böylece açıklamış oldum. İnanın ki, bizim durumumuzu öğrendikten sonra, bizlere yardım edilmesi için siz de emeklerinizi esirgemeyeceksiniz.

Bir daha tekrar ediyorum, bizim hiçbir işgalci niyetimiz yoktur; Rus kardeşlerimize bakışımız tamamen samimidir; dolayısıyla Rus kardeşlerimizi ortak amacımız doğrultusunda bize inanmaları ve Taşnaklara vurulacak tek bir darbeyle engelsiz irtibat kurulabilmesi için demiryolunun açılması, keza İngilizlere karşı harekete geçmemiz için yardım sağlamaları konusunda ikna ediniz.

İşlerin genel durumu konusunda bizi bilgilendirmenizi rica ediyorum. Beyazıt ve Erzurum istasyonlarımızla irtibata girilebilmesi için Gorus'ta telsiz telgraf cihazı olan bir istasyon kurulması gerekir. Keza Gorus ile Nahcivan arasında da telgraf ve telefon bağlantısı kurulması gerekir.

Samimiyetle ve tam bir saygıyla selamlıyorum.

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir

23. 08. 1920

(RGASPİ fond 495, liste 181, dosya 135, yaprak 1.)

ТОВАРИЩУ Х А Л И Л У.-

Армяне ведя наступление на Нахичевань в тоже вермя проявляют себя на левом фланге,т.е. на севере Отлычая;здесь они тоже начали наступательныя действия.

Чечерин в своем письме на имя Большово Народнаго собрания известил,что вопросы о границах между нами и Арменией будут разрешены при посредстве Советской России.Из этого ответного письма тов. Чечерина я усмотрел его намек на то,что ему не желательно,чтобы мы вступили в бой с дашнаками тоже самое,т.е. желание Советской России столкновения между нами и Арменией было сообщено Вами письмом от 4-го июля на имя Мустафа Кемал Паши; вот по этой причине я,не приступив к серьезной операции,обходился только оборониельными стычками.

Но мне кажется,что дашнаки без всякаго сомнения суть сторонники Антанты,что подтверждается и доказывается их безпрерывными активными выступлениями против нас,и потому я просил бы чтобы было разрешено нам совместно с Российской и Азербайджанской красной силой -снять- с арены это дашнацкое препятствие, ибо это необходимо в интересах ускорения достижения нашей общей цели и разрешения восточнаго вопроса.Я убедительно прошу XI Армию об этом разрешении.-

КОМАНДУЮЩИЙ ВОСТОЧНЫМ ФРОНТОМ КЯЗИМ КАРАБЕКИР

31/VIII-20 года

Belge 68

Kâzım Karabekir'in Halil Paşa'ya mektubu

"Rus ve Azeri Kızıl kuvvetleriyle beraber Taşnak engelinin ortadan kaldırılmasını rica ediyorum."

Halil yoldaşa,

Ermeniler ne de olsa Nahcivan'a saldırken aynı zamanda sol tarafta olduğunu da gösterdi. Ayrıca kuzeyde yararlılık gösteriyorlar ve burada da taarruza başladılar.

Çiçerin, mektubunda bizim ile Ermenistan arasındaki sınır meselesinin Sovyet Rusya aracılığıyla çözüleceğini, Büyük Halk Meclisi adına bildiriyor. Çiçerin'in bu cevap mektubunda bizim Taşnaklarla da aynı şekilde savaşa girmemizi istemediğini ima ettiğini fark ettim. Ayrıca bu Sovyet Rusya'nın da arzusu. Bizim ile Ermeniler arasındaki çatışmalar sizin tarafınızdan Mustafa Kemal Paşa adına yazılan 4 temmuz tarihli bir mektupla bildirilmiş. İşte bu sebeplerden dolayı ciddi bir operasyona girişmeden, sadece savunma amaçlı çatışmalarda bulundum.

Bence Taşnaklar şüphesiz esas olarak Antant'ın tarafında, ki aralıksız ve aktif olarak bize saldırmaları bunu kanıtlıyor. Bu yüzden Rus ve Azeri kızıl kuvvetleriyle beraber Taşnak engelinin ortadan kaldırılmasını rica ediyorum, zira bu ortak amaçlarımıza ulaşmayı hızlandırmak ve doğu meselesini çözüme kavuşturmak için gerekli. Israrla 11. Ordu'yu bu konuda kullanmak üzere müsaadenizi istiyorum.

Doğu Cephesi Komutanı
Kâzım Karabekir
31. 08. 1920

(RGASPİ fond 495, liste 181, dosya 135, yaprak 7.)

Повторная

645/ш   С.секретно.

Телеграмма /шифром/

Из Тек 14 832 /165 сл 15/9-0.35 Принята 15/IX-20г.

Москва Секретарю Наркоминдела т.ЧАХОВУ

Баку 14/IX-20. На нр 347/ш.

Сообщаю телеграмму нр 165:" проездом Ч орок,Турцию везду встречаю пути сотни совершенно истощенных беженцев с плачем протягивающих руки с мольбой помощи защиты.Дашнаки уверенные в шосивности турок систематически производят налеты на села,поголовно вырезывая турок.Карадлисо явились представители Сурмалинского уезда и Кагизманского округ просят защиты.В уезде из 105 сел осталось 35 горных деревушек.В авгу из них вырезано еще 8 сел.Просят взять под защиту или переселить их семьи,чтобы затем всех мужчин бросить на любой фронт.Дашнаками практикуется поголовно уничтожение всех мусульман смешанных сел пограничн полосы заселяемых затем армянами для будущих мирных переговоров.Кагизманском районе последнее смешанного состава село Порин вырезано 20 августа.Пока не поздно необходима срочная помощь.Распространяются слухи,что большевики покровительствуют.Кязим-Паша заявляет,что туркчасти в дальнейшем не могут защищать территорию и молча смотрят на избиение турок во одними волей дашнаками.Учитывая приближение зимы риск замерзнуть без крова в поле беженцев и аскеров проектируется согласно Ангорского правительства занять территорию мусульманского населения 2.000 верстах,впереди турецкой границы,дабы под прикрытием войск водворить обратно беженцев.Кязим Паша честным словом гарантирует полную неприкосновенность,даже прителыцев армян занявших покинутые поля мусульман.Учитывая политическое положение будут приняты меры к удержанию армии на своих местах,дабы всем показать полную лояльность к ним турок.Туркомандование считая что наступление вглубь Армении во избежание ожесточенного кровопролития должно быть произведено красной армии. Прошу указаний подчеркивая туркам отсутствия меня полномочийделать официальным заявлениято армянскому вопросу,полагаю что Совласть не будет возражать против принятых Туркомандованием временных предохранительных мер в связи с создавшейся здесь тяжелой обстановкой.

27 августа 1920г. № 165 Секретарь УПМАЛ

Belge 69

Türkiye'ye gelen ilk Sovyet elçilik heyetinin sekreteri Y. Y. Upmal'in 14 eylül 1920'de Bakü'den Moskova'ya gönderdiği "çok gizli" damgalı şifreli telgraftan

"Taşnaklar, köylere sistematik olarak baskın düzenliyor ve Türkleri kılıçtan geçiriyor."

(...) Taşnaklar, Türklerin pasifliğine güvenerek köylere sistematik olarak baskın düzenliyor ve Türkleri kılıçtan geçiriyor. Karakilise'de Sürmeli ve Kağızman bölgelerinin temsilcileri gelip yardım istediler. Bölgedeki 105 köyden sadece 35 küçük dağ köyü kalmış. Ağustos ayında ise onlardan 8'inin halkını da kılıçtan geçirmişler. Koruma altına almamızı ya da bütün erkeklerin herhangi bir cepheye gidebilmeleri için ailelerini başka yere taşımamızı istiyorlar. Taşnaklar, barış görüşmeleri için ardından Ermenilerin yerleştirileceği sınır bölgesindeki karma köylerde yaşayan Müslümanları bütünüyle yok etmenin pratiğini yapıyor. Kağızman bölgesindeki son karma köy olan Porin'in halkı da 20 ağustosta kılıçtan geçirildi. (...)

Upmal

(RGASPİ fond 64, liste 1, dosya 21, yaprak 118.)

Копия

Совершенно секретно.

Заключение
Президиума Совета Пропаганды и Действия Народов Востока.

Президиум Совета Действия и Пропаганды Народов Востока, обсудив создавшееся в настоящий момент политическое положение на Ближнем Востоке пришел к следующему заключению:

1. Наше положение в Персии скомпрометировано неудачной политикой провозглашения там "социалистической" республики и опоры на партию "Адалят", не имеющую никакой реальной силы и не пользующуюся никакой популярностью. Скоропалительное проведение некоторых якобы "коммунистических мер, сведшееся в конце концов к простому грабежу, восстановило против нас персидское население, укрепило политику шахского правительства и положение англичан, бросив в объятья последних все политические партии вплоть до демократов, всегда бывших ярыми англофобами. Благодаря этому мы оказались лишенными в Персии всякой почвы и опоры и очутились в роли только иных иноземцев-завоевателей и тем создали возможность для англичан занять место положение спасителей персидского народа от надвигающихся на него насильников и грабителей. Англичане, пользуясь создавшимся чрезвычайно благоприятным для них положением, организуют сейчас против нас вооруженные силы, назначение которых не только вытеснить нас из пределов Персии, но и из угнетаемого нами Азербейджана. По имеющимся сведениям силы эти концентрируются в Тегеране весьма значительные.

2. В Армении наш договор с дашнаками, явившийся для дашнакского правительства явным доказательством нашего бессилия, дал возможность этому правительству укрепить свое положение и от оборонительных мер перейти к наступательным. В настоящий момент дашнакское правительство не только готовится к войне с нами, получая военное снабжение от англичан, пытается военными силами захватить отданную ему по договору Джульфинскую жел. дорогу с тем, чтобы обезначить вывоз продуктов из Персидского Азербайджана и связь с англо-шахскими войсками, долженствующими двигаться из Тегерана к северным границам Персии. Агенты дашнакского правительства, работающие под маской коммунистов в Азербайджане, особенно в Карабахе, Зангезуре и в Казахе, деятельно подготовляют почву для дашнакского наступления, захватывая советскую власть на местах в свои руки и добиваясь обезоруживания местного мусульманского населения.

3. В Азербайджане некоторые ошибки в советской политике, сообщившие [illegible] ей характер туркестанский и колонизаторский, в связи с [illegible] выкачиванием местными центральными и армянскими продорганами всех продовольственных запасов из деревни, вызвали огромное неудовольствие против советской власти, выразившееся в нем уже ряд крестьянских восстаний, и настолько подготовили почву для контр-революции, что по признанию самих местных руководителей в Азербайджане советская власть держится исключительно на русских штыках.

4. В Турции национально-революционное движение замирает за истощением сил и средств. Правительство Большого Национального Собрания Мустафы-Кемаля с трудом продолжает боевые действия. Греческие войска продвигаются вглубь Малой Азии и уже подходят к городу Афион-Карагисару, почти не встречая сопротивления со стороны турецких национальных войск, ибо у последних совершенно нет ни патронов ни снарядов. Мы принуждены стрелять из немецких винтовок патронами для наших турецких "маузеров". Английское Правительство развивает в Малой Азии широкую пропаганду против националистов, пользуясь именем султана и не жалея денег. В результате чего влияние националистов начинает ослабевать. Правительство националистов без патронов, без денег, без связи с внешним миром пробует искусственно поддержать падающий дух войск и населения обещанием установления скорой связи с Россией и получением скорой помощи от русских большевиков, но так как все эти обещания не исполняются, то население перестает им верить и начинает терять надежду. Мустафа Кемаль через Али Пашу [illegible] заявляет, что при таких обстоятельствах националисты в состоянии продолжать борьбу еще не более как один месяц и если в течении этого месяца не будет установлена связь с Советской Россией и не будет оказано со стороны последней материальной помощи и моральной поддержки, то национальное движение будет подавлено, правительство Большого Национального Собрания свергнуто и его руководителям останется только искать спасения в бегстве в Советскую Россию.

5. В виду указанных обстоятельств положение на Ближнем Востоке

Belge 70

Doğu Halkları Propaganda ve Harekât Konseyi[1] Prezidyumu'nun 17 eylül 1920 tarihinde Bakü'de gerçekleşen toplantısında aldığı kararlardan

"Devrimci Türkiye'yle birleşme amacıyla milli Türk ordularıyla beraber Ermenistan'a harekât düzenlemek şart."

Çok gizli

(...)

2. İmzaladığımız ateşkes antlaşması,[2] Ermenistan'da Taşnak hükümeti için bizim zayıflığımızın açık bir kanıtı olmuştur. Ateşkes, bu hükümete durumunu güçlendirme ve savunmadan saldırıya geçme imkânı vermiştir. Şu an Taşnak hükümeti, İngilizlerden askeri teçhizat alarak hararetli bir şekilde bize karşı savaşa hazırlanmakta, antlaşmayla kendisine geri verilen Culfa demiryolunu İran Azerbaycanı'ndan gelen malları kontrolüne geçirmek ve Tahran'dan İran'ın kuzey sınırına geçmiş olması gereken İngiliz-Şah ordularıyla bağ kurmak için askeri güçle işgal etmeye yeltenmektedir. Azerbaycan'da komünist maskesi altında çalışan Taşnak hükümetinin ajanları, özellikle Karabağ, Zengezur ve Kagâh'ta yerelde Sovyet iktidarını ellerine geçirerek ve yerel Müslüman halkı silahsızlandırmaya çabalayarak Taşnak saldırısı için faal bir şekilde zemin hazırlamaktadır.

1. III. Enternasyonal'in ikinci kongresinde alınan karar gereği 1-8 eylül 1920 tarihleri arasında Bakü'de toplanan Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Azerbaycan Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri N. N. Nerimanov başkanlığında çalışacak sürekli yönetim organı olan Propaganda ve Harekât Konseyi'ni seçer. Konseyde G. K. Orconikidze, S. M. Kirov, M. D. Guseynov, Y. D. Stasova, M. P. Pavloviç, Süleyman Nuri gibi kişiler görevlendirilir. Komintern yönetimi altında çalışan Propaganda ve Harekât Konseyi'nin görevleri arasında, propagandanın örgütlenmesi, Doğu ülkelerindeki milli kurtuluş hareketlerinin desteklenmesi ve birleştirilmesi de vardır. Bkz. Y. A. Bagirov, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri*, s. 141, Bilim Yayınları, İstanbul, şubat 1979.

2. Sovyet Rusya'nın Taşnak Ermenistanı'yla imzaladığı 10 ağustos 1920 tarihli antlaşma kastedilmektedir.

(...)

6. Sovyet Rusya ve dünya devrimi açısından ölümcül olacak bu sonuçlardan kaçınmak için yapılması gerekenler şunlardır: a) Sönmekte olan Türkiye'deki milli hareketin en hızlı şekilde desteklenmesi ve b) İngiliz-Şah ordularının Ermenistan ve Gürcistan'la birleşmesinin engellenmesi. Bu ise sadece, kendi halkını ezen Taşnak hükümranlığını devirmek bayrağı altında, devrimci Türkiye'yle birleşme amacıyla milli Türk ordularıyla ittifak içinde Ermenistan'a harekât düzenleyerek olur.

Bu birleşme ve bizim ile devrimci Türkiye'ye düşman Taşnak hükümetinin ortadan kaldırılması, bize, Mustafa Kemal hükümetine maddi olarak yardım etme imkânını hemen vermese bile ona şu noktalarda destek olacaktır: Birincisi, Erzurum kolordusunun Ermeni sınırından alınarak Batı'ya gönderilmesini sağlayacaktır; ikincisi, cephe gerisindeki tehdidin ortadan kaldırılması, milliyetçilere örgütlenme, mücadeleye devam edebilme ve sonunda başarı kazanma umutlarını kaybetmeden İtilaf Devletleri ordularının karşısında ta Kafkaslar'a kadar geri çekilme imkânı verecektir; üçüncüsü, Kemal Paşa hükümetinin otoritesini artıracak, onun durumunu güçlendirecek, milli hareketin sönmesine imkân vermeyecek ve İngilizlerin avucundaki sultanın kendini Türkiye'nin tek iktidarı olarak göstermesine olanak tanımayacaktır.

Türk milli hareketinin kurtarılması dışında Ermenistan'a düzenlenecek harekât bize şu yararları da sağlayacaktır: Bu şekilde bize karşı savaşa hazırlanan düşmanla tek başımıza savaşmamış olacağız; Ermenistan, İngiliz-Şah orduları gelmeden önce kurtarılmış olacak ki, bu harekâtta dokunmayacağımız Gürcistan ise savaşa karışmaktan kaçınacak. Ayrıca Ermenistan'a saldırı, ona karşı savunma yapmaktan çok daha kolay olacak. Öyle ki Taşnakların bize Azerbaycan'ın Bolşeviklerden kurtuluşu bayrağı altında saldırısı sırasında Azerbaycan halkının bir kısmı da bizim karşımızda yer alacak; ancak bizim Ermenistan'a onun Taşnaklardan kurtuluşu bayrağı altında saldırımız sırasında sadece bütün Azerbaycan halkı değil, Ermenilerin bir kısmı da bizimle olacak. Askeri operasyonlar, bizim tarafımızdan hiçbir ek güç gerektirmiyor. Operasyonlar, esas olarak Türk Erzurum kolordusu tarafından yürütülecek. Bizim tarafımızdan saldırılar göstermelik olacak ki, bunun için yeterli gücümüz var. Ayrıca devrimci Türk hükümeti, bizim komutamız altında savaşmak üzere ordusunu vermeyi ve bazı gerekli komiserler atamayı öneriyor. Bu ordu tarafından Ermeni halkına karşı bir aşırılıktan korkmaya gerek yok. (...)

Bütün verilerden çıkan temel sonuç şudur ki, savaş kaçınılmaz ve eğer biz, Ermenistan üzerine harekât düzenlemezsek, iki hafta sonra onlar Sovyet Azerbaycanı'na harekât düzenleyecek. Ve bu bizim Bakü'yü kaybetmemiz anlamına gelir.

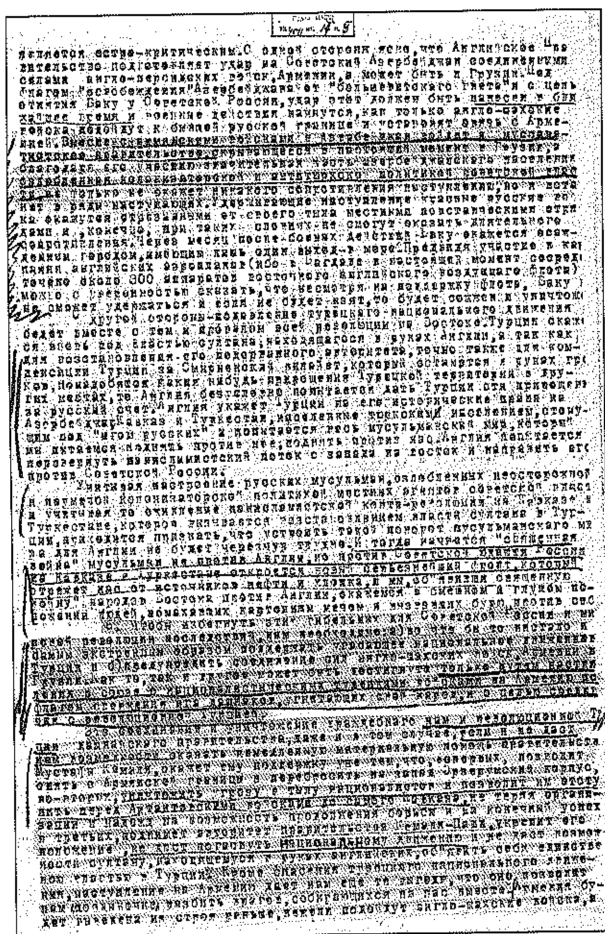
Şu an Yakındoğu'daki durumumuz fena. Yerimizde duramayız ve geri gitmemek için ileri gitmemiz gerek. Hem de hemen. Eğer bir ay daha ağır davranırsak Doğu devrimi tam bir yıkımla sonuçlanacak. Doğu devrimini kurtarmak için Sovyet ordularının Ermenistan'a hemen harekât düzenlemesi ve Ermenistan'da Sovyet sistemini kurması şart.

7. Doğu Halkları Konseyi Prezidyumu'nun aldığı bu kararlar, bir kopyası RSFSC Dışişleri Halk Komiserliği'ne bildirilmek üzere III. Enternasyonal'in Yürütme Kurulu Prezidyumu ve Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin incelemesine sunulacaktır.

8. Bu kararlar, hiçbir koşulda yüksek parti organları dışında açıklanamaz.

17 eylül 1920, Bakü

(RGASPİ fond 5, liste 2, dosya 92, yaprak 31, 31 arkası, 32.)

Belge 71

Ermenistan Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi'nin talimatı

"Ermeni askerleri ilerlemekte olan Türk askerlerine ateş etmemeleri ve mevzilerini terk etmeleri konusunda ikna edin."

20 eylül 1920 tarihinde Bakü'de basılmıştır.

Ermenistan Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi hem cephe gerisindeki hem de cephedeki bütün parti örgütlerine ve hepsinden önce Kars garnizonuna gönderilen bütün Bolşeviklere ayrı ayrı askerler ve gruplar arasında eğer mümkünse bildiriler aracılığıyla savaşa karşı esas dikkati şu noktalara çeken geniş bir propaganda yürütülmesini emreder:

1. Bugünkü Türkiye, artık geçmişteki sultan Türkiyesi değildir ve Ermenistan'a karşı saldırgan amaçlar gütmemektedir.
2. Kemalist Türkiye, Sovyet Rusya'nın müttefikidir ve İngiltere, Fransa, Yunanistan gibi emperyalist devletlere karşı özgürlüğü için savaşmaktadır.
3. Cumhuriyet Ermenistanı'nın[1] Türkiye'ye karşı zaferi, emperyalizmin Yakındoğu'da güçlenmesi anlamına gelecektir ve Kafkasardı'nda devrimin zaferini tehlikeye sokacaktır; Cumhuriyet Ermenistanı'nın yenilmesi ise tam tersine bütün Kafkasardı'nın ve ayrıca bütün Doğu'nun sovyetleştirilmesini hızlandıracaktır.
4. Ermeni Bolşevik-komünistlerinin görevi, Ermenistan'ın sovyetleştirilmesi için Cumhuriyet Ermenistanı'nın yenilgisini hızlandırmak olmalıdır.

Bu amaç için şunların yapılması gereklidir:

1. Bütün araçlarla bugünkü Ermeni ordusunu bölmek;

a. askeri firarları sağlamak ve her şekilde seferberliği engellemek;

b. cephedeki askerleri ilerlemekte olan Türk askerlerine ateş etmeme-

1. Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti, yani Taşnak Ermenistanı kastedilmektedir.

leri, mevzilerini terk etmeleri ve eve dönmeleri konusunda ikna etmek;

c. subayların emirlerine itaat etmemek ve gerekli durumlarda onları yok etmek.

2. Bunlarla birlikte Cumhuriyet Ermenistanı askerlerine muzaffer Türk askerlerinin, bu devrimci askerlerin, asla yenilmiş bir ülkeye karşı tecavüzkâr bir girişimde bulunmayacaklarını ve sivil halka zarar vermeyeceklerini, aynı zamanda emekçi Ermeni halkına emperyalist yardakçısı Taşnakların hükümranlığından kurtulması için yardım edeceğini kavratmak.

3. Ermenistan'ın Taşnakların efendiliğinden kurtularak Sovyet Rusya'yla hızlı bir şekilde ilişkilerini düzelteceğini ve sonsuza kadar savaşa, yıkıcı açlığa, süregelen çatışmalara son vereceğini, ülkenin Rus ekmeğiyle dolup taşacağını; büyük devrimci davada yer alacağını tekrar ve tekrar anlatmak.

Not: Kapalı toplantılarda okunacak ve okunduktan sonra hemen yakılacaktır.

Ermenistan Komünist Partisi (Bolşevik)
Merkez Komitesi üyeleri
Sarkis Kasyan, Askanaz Mravyan,
Avis Nuricanyan, Şavarş Amirhanyan,
İsaak Dovlatyan, Aşot Ovanesyan.

(Y. K. Sarkisyan, "Za Kulisami (Kak Rojdalsya Moskovski Dogovor 1921 g.)", *Literaturnaya Armeniya*, 1991, No. 1, s. 73 vd.)

Belge 72

Türk ordularının Sarıkamış'ı almasının arifesinde Taşnak hükümeti dışişleri bakanının Tiflis'teki temsilcisine gönderdiği telgraf[1]

"Yunanlıların bir saldırıya geçerek Türk hareketini güçsüz düşürmelerinin olanaklı olup olmadığını öğrenin."

Türk orduları, büyük bir güçle Kars bölgesini almak amacıyla ordularımıza saldırı başlattı ve iki gün içerisinde Sarıkamış'ı bırakmak zorunda kalabiliriz. Durum çok ağır. Bir an önce Luck ve Corbeille'e[2] başvurarak, Türk birliklerinin ilerlediği konusunda hükümetlerine telgraf çekmelerini ve gerekli tüm önlemlerin alınmasını istemelerini sağlamak mutlaka zorunludur (...) Yunan temsilcisinden de, hükümetine hemen bir telgraf çekerek her şeyi bildirmesini ve Yunan birliklerinin bir saldırıya geçerek Türk hareketini güçsüz düşürmelerinin olanaklı olup olmadığını öğrenmesini isteyin.

(D. S. Zavriyev, *K Noveyşey İstorii Severo-Vostoçnıh Vilayetov Turtsii*, s. 85, Tiflis, 1947.)

1. Sarıkamış, Türk orduları tarafından 29 eylül 1920 tarihinde kurtarılmıştır. Telgrafın bu tarihten önce yazıldığı anlaşılmaktadır.

2. İtilaf Devletleri'nin Tiflis'teki temsilcileri.

Belge 73

Orconikidze'nin Lenin ile Çiçerin'e telgrafı ve telgrafın üzerine Lenin, Stalin ve Çiçerin'in el yazılarıyla düştükleri not

"Türklerin ilerlemesi bizim lehimizedir."

5/X-20

Yoldaş Stalin! İnceleyin ve telefonla konuşun.
Lenin
Yoldaş Lenin ve yoldaş Çiçerin'e,
Yoldaş Mdivani dün İran'dan döndü. Oranın durumu: Köylüler sessizdir, tacirler, ruhaniler ve diğerleri İngilizlerle tek yumruk olup, Bolşeviklere karşı birleşmiş durumdadır. Bize karşı yürütülen tüm çalışmaları İngilizler yönlendiriyor, Farslara teknoloji ve para aktararak kendileri arka planda kalmakta ve gayet popüler olan bir sloganı desteklemektedirler: "Ne Ruslar ne de İngilizler!" Azerbaycan birlikleriyle takviye edilmiş birlikler, Reşt'in alınması için sevk edilecektir. Tebriz'de şah yandaşları darbe yaptılar. Darbe öncesinde milli demokratların hükümeti vardı. Türklerin Ermenistan'a saldırıları devam ediyor. Çatışmalar, Kars'ın 10 verst batısında ve 25 verst güneyinde sürdürülmektedir. Erivan istikametinde, Iğdır'ın 6 verst güneyinde Arhaci'ye yönelik saldırılar devam etmektedir. Ermenistan'da otuz yaşa kadar erkeklere seferberlik ilan edilmiştir. Gürcistan hükümetinin müsaadesi alınarak Gürcistan'da yaşayan Ermeniler arasında on sekiz-otuz beş yaşında olanlar için seferberlik ilan edilmiştir. İstanbul'dan gelen haberlere göre, Trabzon'a çıkarma hazırlıkları yapılmaktadır. Legaş talimat bekliyor. Azerbaycan karşıdevrimcileri ve dağlılar Enver Paşa'ya büyük umutlar beslemektedir. Her ne olursa olsun onun buralara gelişine müsaade edilmemelidir. Genellikle Türk paşalarla mümkün olduğu kadar uzak mesafeli bir dostluk kurmalıyız. Onlar buralarda karşıdevrimciliğin örgütleyici merkezi olarak çalışıyorlar. Türkiye Dışişleri Bakanı Bekir Sami Dağlı Cumhuriyeti'nin kurulması yönünde propaganda yapıyordu, başarısız da de-

№ 5673

0040.

5/X-20-30

Б........

КСон........

т.Сталин! Вникните и поговорите по телефону после СНК, Ленин.

в архив

Тов. Ленину и Чичерину – тов.Мгивани вернулся вчера из Персии точка положение там таково двоеточие крестьянство молчит запятая купечество духовенство и другие об"единились в один кулак вместе англичанами против большевиков точка Всеми действиями против нас руководят англичане запятая снабжая персов техникой деньгами запятая отодвигая себя в тени и поддерживая довольно популярный лозунг двоеточие ни англичан ни русских точка усиленные Азербейджанскими частями войска вновь будут двинуты для занятия Решта точка в Тевриде произведен переворот сторонниками шаха до переворота было правительство националдемократов турки продолжают наступление в Армении бои идут в десяти западнее и 25 верстах южнее Карса Эриванском направлении идет наступление на Архаджи в 6 верстах южнее Ихдыра в Армении об"явлена мобилизация до 30-ти лет согласия грузинского правительства об"явления мобилизация армян живущих в Грузии от 18 до 35 лет по сведениям из Константинополя готовится десант Трапезунд Легаш просит указания конт волюционные элементы Азербейджана и горцев возлагают большие надежды на энвер пашу ни в каком случае его сюда не пускать вообще турецкими пашами знакомство нам следовало иметь только на большом расстоянии и как можно на далеком здесь они являются организующим центром контрреволюции миниидел Турции Бекир Беи ингушение агитировал за независимость горской республики и не безуспешно почему решили как можно скорее спровадить его обратно Москву передал его Дагестанцам вообще случае дальнейшего успеха турецкого наступления политическое положение на Кавказе высшей степени осложнится по моему если турки займут

ğildi; bu nedenle onu apar topar Moskova'ya göndermek gerekti; bu amaçla Dağıstanlılara teslim ettim. Türk saldırılarının devam etmesi durumunda Kafkasya'da siyasi durum son derece karışacaktır. Bence Türkler Kars'ı alırlarsa... biz Türkler ile Ermeniler arasında katliamı önlemek sloganıyla... kuşkusuz geniş çapta olacaktır. Biz Ermenistan'ın tümünü ele geçirmek ve Türklerin ilerlemesini engellemek için birliklerimize müsaade edilmesini Ermenistan hükümetine önermeliyiz. Bu konularla ilgili yeni talimatlarınızı rica ederim.

Orconikidze

Ermenistan'ın içerilerine doğru ilerlememeleri, keza Batum'a saldırmamaları konusunda Türkleri kararlı bir şekilde uyarmaya çalışınız, zira bu durum İtilaf Devletleri'nin müdahalesine sebep olabilir. Onların sizce bilinmekte olan çizgi ötesine geçmemeleri kararlaştırılmıştı. Eğer girerlerse, bu tüm anlaşmaların ihlali anlamına gelmektedir.

Çiçerin

Çiçerin'in cevabını uygun bulmuyorum. Bence Türklerin ilerlemesi bizim lehimizedir. Yoldaş Orconikidze'nin telaşını dayanaksız buluyorum.

Stalin

(RGASPİ fond 2, liste 1, dosya 24461, yaprak 1.)

Карс мы под флагом прекращения резни между турками и армянами безусловно что безусловно будет колоссальные размеры должны будем предложить армянскому правительству пропустить наши войска для оккупации всей Армении и недопущения дальнейшего продвижения турок прошу по затронутым вопросам указаний.

Орджаникидзе

Постарайтесь передать туркам решительное предостережение против продвижения внутрь Армении, а также против наступления на Батум, ибо это вызовет несомненно, вмешательство Антанты. Было условлено, что они не пойдут дальше известной Вам линии. Если идут это нарушает все соглашения.

Чичерин.

Ответ Чичерина считаю неподходящим. Полагаю, что продвижение турок бьет воду на нашу мельницу. Опасения т.Орджаникидзе считаю необоснованными.

Сталин.

Belge 74

Stalin'in Çiçerin'e Bakü'den telgrafı

"Türklerin Ermenilere saldırılarının boyutlarıyla ilgili söylentiler, İtilaf ajanları tarafından abartılmaktadır."

No. 3680
3/XI. 1920
Bakü
Çiçerin'e,
Moskova

(...) Uyarıyorum, ilk olarak, Türklerin Ermenilere saldırılarının boyutlarıyla ilgili söylentiler, İtilaf Devletleri ajanları tarafından kasıtlı olarak abartılmaktadır. Niye söylentilere kulak asıyorsunuz; sakin davranın. (...)

Stalin

3 kasım 1920.

(RGASPİ fond 558, liste 1, dosya 1985, yaprak 4.)

Вх.№ 3680.
Баку
3/XI.-20.　　　4/XI-20.-
4464
Москва　Чичерину.-

усскими добровольцами [illegible], и Азербайджанскими частями занят
ент. Английские войска в составе индусов и персидских казаков, среди
оих идет быстрое разложение, дерутся против нас. Сочувствие населе-
ия к нам растет. Усиливается борьба в Тегеране между англичанами и
ерсами.
Об угрозах по отношению к Армении и Грузии не слыхал. Нейман и
егран завтра или после завтра прибудут в Баку, по выяснении сообщу.
Завтра у меня будут для личной информации по вопросу о намерениях
емалистов по отношению к Армении . . . . . о результатах сообщу.
редупреждаю, во первых, что слухи о размерах наступления турок преу-
личиваются агентами Антанты преднамеренно, почему к слухам следует
тнестись спокойно, во 2/ что Энвер, Талат, . . . компания являются
Турции врагами кемалистов, почему доверия им оказывать не следует.
Выяснить правду о Батуме возможно лишь через два три дня.
абкин в Баку, имеет о своих обязанностях путанное представление по-
ему прошу точно формулировать их.-

-го Ноября 20.-　　　Сталин.-

Belge 75

Bir Taşnak komutanın genel karargâha gönderdiği 14 kasım 1920 tarihli rapordan[1]

Ermeni köylüleri Türk ordusunu nasıl karşıladı?

Gümrü bölgesi Ermenileri Taşnak subayı düşmanca karşılamış ve hatta birkaç defa Türklere teslim etmeye kalkmışlar. Birçok köyde halk tepkili ve askeriyeyi düşman olarak görüyor. İlhiab ve Kapanak köylerinde kızıl bayraklar çekilmiş. (...) Subayım M., Kapanak köyünde Selçan Ermenilerinden oluşan atlıların eşliğinde Türk süvari devriyesiyle karşılaşmış. Türkler, ekmek ve tuzla karşılanmış. Köylerde kadınlar kazanlarda yemekler hazırlamışlar. Subayım, yemeği kimin için hazırladıklarını sorduğunda şöyle cevap vermişler: "Tabii ki Türkler için, sizin için değil."

(Ermenistan SSC Merkez Devlet Arşivi fond 68/200, dosya 867, yaprak 278'den aktaran: A. M. Elçibekyan, *Velikaya Oktyabrskaya Sotsialistiçeskaya Revolyutsiya İ Pobeda Sovyetskoy Vlasti V Armenii*, s. 209, İzdatestvo AN Armyanskoy SSR, Erivan, 1957.)

1. Taşnak hükümeti ordusu komutanı tarafından firar eden askerleri aramak üzere Eçmiyadzin kazasından Gümrü köylerine bir subay görevlendirilir. Bu rapor, Taşnak komutan tarafından bu subayın ifadelerine dayanılarak yazılmıştır.

Belge 76

Türk ordusunun harekâtıyla ilgili Ermeni Gümrü Bolşeviklerinin yayın organı *Komünist* gazetesinde çıkan makaleden

"Kemalistlerin Taşnaklara karşı savaşı, Ermenilerin önünde yeni bir çığır açmaktadır."

(...) Kemalist hareketin bugün Taşnaksutyun'a karşı savaşının uluslararası karakteri şüphesiz bir iç savaş karakteri de taşımaktadır ve ezilen Ermeni kitlelerinin önünde yeni bir çığır açmaktadır. (...)

(*Kommunist* (Aleksandropol), No. 1, 21 kasım 1920'den aktaran: A. M. Elçibekyan, *Velikaya Oktyabrskaya Sotsialistiçeskaya Revolyutsiya İ Pobeda Sovyetskoy Vlasti V Armenii*, s. 208, İzdatestvo AN Armyanskoy SSR, Erivan, 1957.)

Belge 77

G. K. Orconikidze'nin Y. V. Stalin'e 22 kasım 1920 tarihli telgrafı

"Türklerin işgal ettikleri bölgelerde kırım yok."

Stalin'e,

Radyonun sabahtan önce alınma imkânı yok. Bu durum, Moskova-Taşkent çalışmasını zorlaştırıyor.

Kasyan[1], Bekzadyan[2] ve Nuricanyan'ın sözleriyle şunları bildiriyorum: Türklerin Gümrü'ye taarruzuyla Taşnaklar şehri terk etti, şehirde kalan yoldaşlarımız tutuklu yoldaşlarımızı hapisten çıkardı ve devrim komitesini kurdular, çağrıda bulundular. Sepuh'un (Taşnak) birliği, bunu öğrendikten sonra geri döndü ve Gümrü'yü tekrar aldı. Askeri bir gücü olmayan devrim komitesi, kızıl bayraklarla 20 verst uzaklıktaki Kemalistleri karşılamaya gitti.

Ordu neredeyse yok. Taşnaklar, Bolşevik-Kemalist ittifakı üzerine kendi yaptıkları propagandanın Bolşeviklerin müttefiki olarak Kemal'e karşı savaşmama eğilimini güçlendirdiğini itiraf ediyorlar. (...) Türklerin işgal ettikleri bölgelerde kırım yok. (...)

22/XI[3]

(RGASPİ fond 85, liste 14, dosya 30, yaprak 2-3.)

1. Sarkis İvanoviç Kasyan. Ermenistan Devrim Komitesi'nin başkanı.

2. Aleksandr Artemyeviç Bekzadyan. Ermenistan Devrim Komitesi başkan yardımcısı ve Dışişleri halk komiseri.

3. Yılı yazılmamakla birlikte 1920 olduğu anlaşılmaktadır.

Belge 78

Ermenistan Devrim Komitesi'nin 1920 yılının aralık ayında yayınladığı bildiriden

"Sevr Antlaşması'ndan dolayı Türkiye'yle karşıt konumdaydık, ama şimdi dostluk elimizi uzatıyoruz."

Ermenistan Devrim Komitesi Türkiye emekçi sınıfına sonuna kadar güveniyor ve sempati duyuyor. Halk, İtilaf Devletleri'nden kurtulmak gerektiğini anladı ve devrimci Doğu'da önemli bir role sahip olmak eğilimindedir. Türkiye'nin emperyalizmin boyunduruğundan kurtulacağına inanıyoruz. Sevr Antlaşması'ndan dolayı Türkiye'yle karşıt konumdaydık, ama şimdi dostluk elimizi uzatıyoruz. Ortak düşmanımızı[1] nasıl yendiysek, aynı şekilde onlara[2] karşı da savaşalım. Yapacağımız barış antlaşması sayesinde Sovyet Ermenistanı ile emekçi Türkiye arasında kardeşçe dayanışma olacağına inanıyoruz; emekçi Türkiye ile Sovyet Ermenistanı birbirlerinin bağımsızlıklarına saygılı olacaklar.

(*Dekretneri Yev Ramenneri Jogovtsu*, c. 1, s. 4, Petratarakutyun, 1921'den aktaran: Aşot Ayrapetyan, "Kak Turki İ Bolşeviki V 1920 Godu Raspravilis S Armeniyey", *Pro Armenia*, 1992, No. 6, s. 40.)

1. Taşnaklar kastedilmektedir.

2. İtilaf Devletleri kastedilmektedir.

Belge 79

Mdivani'nin Stalin ile Orconikidze'ye 3 aralık 1920 tarihli telgrafı

"Türk ordusundan herhangi bir düşmanca hareket beklemek kesinlikle yersizdir."

Erivan, tarihsiz ve numarasız; acil.
Orconikidze'ye,
Bakü

Mdivani'den aldığımız telgrafı sunuyorum.
Erivan, Rus misyonu, Legran'a; kopyası Bakü-Orconikidze'ye, Moskova-Stalin'e.

3. 12. 1920, Aleksandropol. 16/145 sayılı telgrafınıza cevaptır.

Türklerin Ermenistan'daki Sovyet ihtilaline yaklaşımı olumludur, ama Ermeni komünistlere kesinlikle güvenmiyorlar; bu güvensizlik onların kendi açıklamasına göre daha iki yıl, Ermeniler Taşnak geleneklerini unuttuklarını kanıtlayıncaya kadar devam edecektir. Ermenilere karşı güvensizliklerinin bir sonucu olarak, Nahcivan meselesinde ısrarlıdırlar; onların fikrince burasını Ermenilere vermek olmaz. Hatisov dün barış antlaşması imzaladı ama Karabekir, ihtilalden dolayı, şimdi yeni antlaşmalar yapılabileceğini de kabul etmektedir; yani bu konularda son söz artık Moskova'nın (kendilerinin tam bir güvenle yaklaştıkları) olacaktır. Karabekir, Sovyet Rusya'yla askeri işbirliğine kadar uzanan, çok sıkı ilişkiler kurma isteğini dile getirmektedir; bu işbirliğini en önemli ve başlıca amaç olarak göstermektedir. Kendileri antlaşma komisyonuna ünlü ve popüler yoldaşların alınması gerektiğini ifade ettiler; onun fikrince bu husus Türk halkının gözünde büyük önem taşıyacaktır. Hatisov'un delegasyonu bugün Erivan'a gelecek; kendisinin imzalamış olduğu antlaşma metnini bugün alacak ve size

Т Е Л Е Г Р А М М А

Из Эривани б/нр б/вр подачи   Вне всякой очереди

Б а к у   О Р Д Ж Е Н И К И Д З Е

Сообщаю телеграмму полученную от МДИВАНИ датч кавк Эривань Русская миссия ЛЕГРАНУ Копия Баку ОРДЖЕНИКИДЗЕ копия Москва СТАЛИНУ тчк Александрополь 3/XII-20 года на Вашу № 56/145 Отношение турок Советскому перевороту Армении благожелательное но у них полное недоверие армкоммунистам зпт которое их заявлению сохранится еще года 2 пока армяне на деле не докажут забвение дашнакских традиций тчк Следствием недоверия их армянам является их настойчивость вопросе о Нахичевани которую по их мнению нельзя отдавать армянам тчк Хатисов подписал вчера мирный договор по Карабекир вполне согласился что связи переворотом теперь будут другие переговоры что решающее слово этих вопросах теперь будет принадлежать Москве зпт которой у них полное безусловное доверие тчк Карабекир изъявляет ~~[illegible]~~ желание самого тесного союза Советроссией вплоть до военного зпт при чем последний считает самым важным и основным тчк Он указал желательность включения комиссию по заключению договора видных популярных товарищей что будет иметь по его мнению большое значение в глазах турецкого народа тчк ~~[illegible]~~ Хатисова сегодня выезжает Эривань

подписанный ею договор сегодня получу и передам Вам тчк Срок перемирия безусловно будет продлен тчк Отход турецких войск из пределов Армении несколько задержится ввиду эвакуации военимущества тчк Ожидать с их стороны каких либо враждебных действий совершенно не приходится зпт тому же из имевшихся у них здесь трех дивизий заявлению Карабекира здесь осталась одна смешанная две другие направлены грузинской границе тчк Относительно перевода войск западный фронт Карабекир сказал что теперь к наступлению зимы это не удастся тчк Группировку войск грузгранице он объясняет возможным осложнением Грузией тчк На днях Грузправительством обратилось к Ангорскому правительству предложением заключить мирный договор зпт ответа Ангоры нет /последнее слово искажено/ тчк № 59/151 МДИВАНИ Кавчики тчк

4/XII-20 года Расшифровал и подлинную сверял

1918

göndereceğim. Ateşkes süresi hiç kuşkusuz uzatılacaktır. Türk ordusunun Ermenistan'dan çekilme süresi, askeri malzemelerin taşınmasına bağlantılı olarak bir süre uzayacaktır. Onlar tarafından herhangi bir düşmanca hareket beklemek kesinlikle yersizdir; ayrıca onların burada bulunan üç tümeninden, Karabekir'in açıklamasına göre, geriye yalnız bir karma tümen kalmış, diğerleri Gürcistan sınırına sevk edilmiştir. Birliklerin Batı Cephesi'ne sevk edilmesi konusunda Karabekir diyor ki, şimdi kış mevsimi olmasından dolayı bu mümkün değildir. Gürcistan sınırında birliklerin varlığını, Gürcistan'la çıkabilecek anlaşmazlıklara bağlamaktadır. Geçtiğimiz günlerde Gürcistan hükümeti Ankara hükümetine başvurarak barış antlaşması önermiştir; Ankara'dan henüz bir cevap yoktur. No. 59/151.

Mdivani

(RGASPİ fond 85, liste 14, dosya 50, yaprak 1a ve arkası.)

Belge 80

Taşnakların son başbakanı Vratsyan'ın, yayın organları *Araç*'ın 3 aralık 1920 tarihli sayısında yayımlanan makalesinden

"İtilaf Devletleri'nin çıkarları için Ermenistan'ı komşularımızla bitmeyen savaşların arenasına çevirdik."

(...) Bugüne kadar Ermenistan, İtilaf Devletleri'nin, özellikle de İngiliz politikasının etkisi altındaydı. Onların etki alanından çıktığımız bugün şunu söylemek zorundayız ki, İtilaf Devletleri'yle işbirliği bize bir hayli zarar vermiştir. Öyle ki İtilaf Devletleri'nin çıkarları için Ermenistan'ı komşularımızla bitmeyen savaşların arenasına çevirdik. (...)

(RGASPİ fond 80, liste 4, dosya 83, yaprak 136.)

Belge 81

G. K. Orconikidze'nin Y. V. Stalin'e, V. İ. Lenin'e, G. V. Çiçerin'e tel hattı üzerinden doğrudan gönderdiği raporu

"Bütün Ermeni komünistleri Moskova'dan kovmak lazım."

4 aralık 1920

Moskova-Kremlin.

Merhaba Nadya.[1] Lütfen, hemen aşağıdakileri Stalin, İliç[2] ve Çiçerin'e ilet. Ermenistan'daki gelişmeler herhangi bir zorluk olmadan ilerliyor. Ermenistan Devrim Komitesi, bugün Erivan'da olmalı. Erivan halkı, Sovyet iktidarının ilanını[3] büyük bir coşkuyla karşıladı. Ordunun tamamı ihtilali tanıdı. Legran,[4] Dro ve Terteryan'ın devrim komitesine girmesi konusunda ısrar ediyor. Türkler, Ermeni komünistlere büyük bir güvensizlikle yaklaşıyor. Dro ve Terteryan'ın devrim komitesine girmesi meselesi, Kasyan'ın Erivan'a gelişiyle karara bağlanacak. Malum karardan vazgeçmek mümkün.[5] Karakilise'yi aldık. Ayın 2'sinde Hatisov, Türklerle barış antlaşması imzaladı, kopyasını şimdi gönderiyorum.[6] (...) Bütün Ermeni komünistleri Moskova'dan kovmak lazım. Hemen Ter-Gabrielyan'ı gönderin. Tiflis basını İstanbul ile Ankara arasındaki görüşmelerin kesildiğine yoğunlaşmış durumda. Ankara'daki

1. Nadejda Sergeyevna Alliluyeva. Telin başındaki görevli. Ayrıca 1919 yılından beri Stalin'in eşi.

2. Vladimir İliç Ulyanov (Lenin).

3. Ermenistan'da Sovyet iktidarı 29 kasım 1920'de ilan edildi.

4. B. V. Legran. Sovyet Rusya'nın Erivan'daki elçisi.

5. Taşnak hükümeti, devrim komitesinde Taşnaklara da yer verilmesi şartıyla Ermenistan'ın sovyetleştirilmesine razı olmuşlardır. Taşnak liderleri Dro ve Terteryan'ın bu vesileyle komiteye alınmasına karar verilmiştir. Bkz. RGASPİ fond 85, liste 14, dosya 31, yaprak 1. Ancak bir süre sonra Taşnak temsilciler görevlerinden uzaklaştırılacaktır.

6. Gümrü Antlaşması kastedilmektedir.

Расшифровка документа ф. 2, оп. 1, д. 16404, л. 1.

Сталину, Чичерину передана

4/ХII-20г. 7982

Разговор по прямому проводу (Уитстон) тов. Орджаникидзе о тов. Алилуевой Баку.

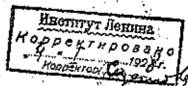
Передайте Сталину Ленину и Чичерину что события в Армении протекают без всяких осложнений точка Ревком Армении сегодня должен прибыть Эривань точка Население Эривани восторженно встретило провозглашение Советской власти точка Вся Армения признала переворот точка Легран настаивает на введении в Ревком Дро и Тертириана точка Турки относятся с большим недоверием армянским коммунистам точка Вопрос о введении Дро и Тертириана в Ревком будет решен по прибытии Касьяна в Эривань точка Возможно что придется отказаться от известного решения точка Мы уже занимаем Караклио точка Второго числа Хатисов подписал мирный договор турками копию передаю сейчас же точка Из сообщения Мгивани которое также будет передано сейчас же для меня ясно что турки полезут на Батум точка Вчера был у меня Алшибая страшно встревожены которого я успокоил хотя едва ли мне он поверил точка Необходимо гнать из Москвы армян коммунистов точка Отправьте немедленно Тергабриелана точка Тифлисская печать констатирует провал переговоров Константинополя с Ангорой точка Симптоматично легализация коммунистической партии в Ангоре точка

Орджаникидзе

в архив

Примечание: Пометка, в конце текста сделана В.И.Лениным синим карандашем.

Текст написан на машинке.

komünist partisinin yasallaştırılması söz konusu.

Orconikidze

Arşive[7]

(RGASPİ fond 2, liste 1, dosya 16404, yaprak 1. [Orijinal] RGASPİ fond 85, liste 14, dosya 33, yaprak 22-23 [kopya; telgraf kâğıdı üzerine el yazısı] Rusya Dış Politika Arşivi [AVPR] fond 04, liste 51, cilt 321a, dosya 54873, yaprak 8 [kopya].)

7. Bu ifadeyi Lenin, el yazısıyla düşmüştür.

Belge 82

Stalin'in *Pravda* gazetesinde 4 aralık 1920 tarihinde yayımlanan "Yaşasın Sovyet Ermenistanı!" başlıklı yazısından

"İtilaf Devletleri'nin ajanı Taşnakların zararlı politikası, ülkeyi anarşi ve sefalete sürüklemiştir."

Eziyet ve çok çile çekmiş; İtilaf Devletleri ile Taşnaklar tarafından açlığa ve yıkıma terk edilmiş; kitle halinde kaçmaya mahkûm edilmiş; tüm "dostları" tarafından aldatılmış olan Ermenistan, bugün kurtuluşu kendisini Sovyet ülkesi ilan etmekte bulmuştur. (...)

İşte Ermenistan'ın sovyetleştirilmesine yol açmış olan bazı olgular. İtilaf Devletleri'nin ajanı Taşnakların zararlı politikası, ülkeyi anarşi ve sefalete sürüklemiştir. Taşnakların Türkiye'ye karşı başlattığı savaş, Ermenistan'ın içinde bulunduğu zor durumu son haddine vardırmıştır. (...) 1 aralıkta devrim komitesi,[1] Türk komutanlığı tarafından selamlandı. 2 aralıkta Orconikidze yoldaşın Erivan'dan, Taşnak hükümetinin kovulduğunu ve Ermenistan birliklerinin devrim komitesinin emri altına girdiklerini bildiren bir haberi geldi.

Bugün Ermenistan'ın başkenti Erivan, Ermenistan Sovyet iktidarının elindedir.

Ermenistan ile çevredeki Müslümanlar arasındaki yüzyıllara dayanan düşmanlık, Ermenistan, Türkiye, Azerbaycan emekçileri arasında kardeşçe dayanışma inşa edilerek bir çırpıda yok edilmiştir.

Eski emperyalist diplomasi kurtlarının boş yere kafa patlattığı sözde "Ermeni meselesi"ni yalnızca Sovyet iktidarının çözebilecek durumda olduğunu, konuyla ilgili olan herkes bilmelidir.

Yaşasın Sovyet Ermenistanı!

1. Ermenistan Devrim Komitesi.

Belge 83

Mdivani'nin Stalin ile Orconikidze'ye 5 aralık 1920 tarihli telgrafı

"Türk halkı öylesine çok kurban vermiş ki!"

Bakü, Orconikidze-Moskova, Stalin'e

Kopya Erivan-Legran'a

Aleksandropol, 05. 12. 1920

Karabekir, antlaşma şartlarını düzenleyecek komisyon üyeleri konusunda yarın Ankara'dan bilgi alabileceğini ümit etmektedir; ayrıca Ankara'nın bu komisyonu da Moskova'ya gönderebileceğini düşünüyor. Komisyon başkanlığına, şimdilerde çok popüler olan ve inançlı bir İngiltere düşmanı olarak bilinen Karabekir'in atanacağını sanıyorum; bence bizim açımızdan en iyi adaydır. Karabekir, Ermeni-Türk antlaşması konusunda Ankara'dan bilgi isteyecek; ama bunun Moskova'da Rusya ile Türkiye arasında (Ermenilerin asgari katılımıyla) görüşmelerin muhtemel konusu olarak algılıyorum. Antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi için Ermenilerle görüşmelerin başlatılmasına ise kesinlikle yanaşmıyor; çünkü Türk halkı öylesine çok kurban vermiş ki, bunu hiçbir zaman kabul etmez ve kendilerine bu kadar zulmetmiş olan Ermenilere niçin ödün verilmesi gerektiğini anlayamaz. Özellikle şimdi, Ermeni hükümetinin neyin nesi olduğunun bilinmediği bir ortamda, bu kesinlikle mümkün değildir; Taşnaklar henüz imha edilmemiştir ve Türklerin nefret ettikleri Dro gibi şahıslar hâlâ iktidardalar. Halkın tüm tabakalarına hâkim olan görüşe göre, Taşnaklar Sovyet yönetimine yanaşmaya çalışacaklar, Ermeni aydınları ile ve zenginlerinin büyük kısmı yurtdışındadır ve çalışmalarını devam ettirecekler; bu nedenle sovyetleşmiş olsa bile Ermenistan'a en azından bir yıl ihtiyatla, güvenmeden yaklaşmak gerekir. Çünkü Sovyet Rusya güçlerinin hafiften zayıf

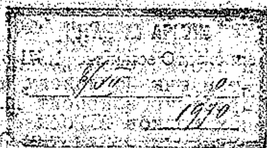
ТЕЛЕГРАММА

БАКУ ОРДЖОНИКИДЗЕ МОСКВА СТАЛИНУ КОПИЯ ЛЕГРАНУ ЭРИВАНЬ

Александрополь 5/XII-20 года тчк Карабекир надеется получи
завтра сведения от ангорскаго правительства о составе ко-
миссии по обзновнычи/ слово искажено / положениях договора
при чем полагает что ангорское правительство пожелает пос
лать и эту комиссию в Москву тчк Полагаю что председателем
Комиссии будет назначен Карабекир зпт который очень популя
рен и считается убежденным противником англии зпт Считаю
его лучшим для нас кандидатом тчк По поводу пересмотра ар-
мяно-турецкаго договора Карабекир запросит Ангору но счи
таем это предметом возможных толков в Москве между Россией
и Турцией при минимальном участии армян тчк Входить же зде
в переговоры с армянами по персмотру договора он считает
совершенно невозможным ибо турецкий народ понес столько
жертв и никогда не согласиться на это и не поймет почему
надо делать уступки армянам причинившим им столько зла
тчк Особенно это невозможно теперь когда еще не известно
что представляет из себя армянсоветвласть зпт дашнаки еще
не ликвидированы и у власти стоят такия ненавистныя туркам
лица как ДРО зпт во всех слоях народа твердое убеждение
что дашнаки примажутся к советвласти зпт большинство инте-
легентов и богачей армян находится за границей и будут
продолжать свою работу зпт а потому не менее года нужно
осторожно и с недоверене относится к армении хотя бы со-
ветской ибо при малейшем ослабнании сил Советросии она
может причинить много неприятностей тчк Турки преполагают
решить на Московской конференции вс е вопросы о Грузии
зпт армении и всего Закавказья в связи выработкой общаго
плана совместнаго действия Русско-Турецких против англии
на востоке тчк Турки просят о снятии запрещения на погруз
ку оружия присланное ими судно в Новороссийск зпт на чем
категорически настаиваю тчк Мессопотамии об"явлено повста
ническое арабское правительство успешно борющееся с англи
ей и поддерживаемое совеккс / сло искажено / турками тчк
англичане понесли серьезныя потери убитыми и пленными тчк
В Мессопотамии, Персии англия делает военприготовления а
в Таврис прислала своих офицеров организующих перказаков
тчк После всего установленнаго нами здесь считаю положи-
тельно неуместным дальнейшее вызывание недоверия турками

и оно начинает сильно раздражать их тчк Ускорьте присылк
ноты Чичериным тчк нр 357 М Д Н В А Н М

Расшифровал 8/XII-20 г. 12 час. 15 мин.
В. КРЮЧКОВ

laması durumunda birçok kötülük yapabilir. Türkler, Moskova Konferansı'nda İngilizlere karşı Doğu'da ortak Rus-Türk faaliyet planı oluşturma çalışmaları çerçevesinde, Gürcistan, Ermenistan ve tüm Kafkasardı'yla ilgili konuları halletmek istiyorlar. Türkler Novorosisk'e gönderdikleri gemiye silah yükleme yasağının kaldırılmasını istiyorlar, bu konuda ben de kesinlikle ısrar ediyorum. Mezopotamya'da isyancı Araplar tarafından, Türklerin de desteklediği ve İngiltere'ye karşı başarıyla mücadele eden bir hükümet ilan edilmiştir. İngilizler ölü ve yaralı olarak ciddi kayıplar vermişlerdir. İngiltere, Mezopotamya ve İran'da askeri hazırlıklar yapmaktadır; Tebriz'e, İranlı partizanları organize edecek olan subaylar göndermiştir. Buradaki durumla yaptığımız tespitlerden sonra, Türklere karşı daha fazla güvensizlik oluşturulmasını uygun bulmuyorum, bu husus onları ciddi biçimde rahatsız etmektedir. Çiçerin'in nota göndermesini hızlandırınız. No. 357

Mdivani

08. 12. 1920 tarihinde saat 12.15'te V. Kryuçkov tarafından deşifre edilmiştir.

(RGASPİ fond 85, liste 14, dosya 50, yaprak 6 ve arkası.)

Вх.№ 4230. 12/XII-20 г.

Москва Наркоминдел ЧИЧЕРИНУ.

ЭРИВАНЬ 10/12. В то время, когда восстание начатое в Иджеванском районе охватило всю Армению, когда преступные руководители Дашнакской партии были арестованы восставшим народом или позорно бежали, ища спасения за пределами Советской Армении, мирная делегация забитая дашнаками в Александрополе подписала договор, условия которого являются новым доказательством роковойнеспособности дашнаков дать народным массам Армении что либо, кроме позора нищеты и унижения. Советское правительство Армении, несомневается, что великое национальное собрание Турции с искренней радостью приняло весть о революционном перевороте в Армении, и создании Советской власти в стране, которая до сего времени была послушным орудием империалистов Антанты. Советское правительство питает твердую уверенность, что отныне исключена всякая возможность враждебных столкновений между народами Турции и Армении, что новые отношения между ними будут установлены на почве взаимного признания справедливых прав и обеспечения каждому народу возможности свободного и беспрепятственного развития. Темное прошлое с его кровавым призраком войны и истребления должно исчезнуть и уступить место братскому сотрудничеству народов. Советское правительство ждет Вашего торжественного признания недействительности договора, подписанного дашнаками и в интересах скорейшего установления новых отношений между обоими народами и предоставления возможности населению вернуться к мирному труду, предлагает немедленно созвать конференцию для выработки нового соглашения в соответствии с условиями созданными революционным перевооротом в Армении. Советское правительство тем более считает это необходимым что в его распоряжении имеются многочисленные данные свидетельствующие о том, что не взирая на новые обстоятельства турецким комановданием предпринимаются в занятых областях Армении действия, которые не могут быть объяснены иначе, как продолжение старой политики непримиримой враждебности к Армении, которая была естественной пока Армения находилась под властью дашнаков и которая теперь после установдения Советской власти, не может бвть оправдана. Так в Александропольском уезде угоняется весь скот у крестьян, в городах подвергаются реквизициям продовлльтсвенные склады, предназначенные для питания беспризорных детей и сирот, чем население неповинное в грехах преступлениях дашнаков обрекается на голодную смерть. Советское правительство надеется, что правительством Великого национального собрания будут приняты все меры к прекращению описанных выше действий и к установлению дружеских взаимоотношений с освобожденным народом Армении. Местом будущих переговоров Советское правительство Армении предлагает избрать город Эривань, Баку или Александрополь по Вашему усмотрению.

Наркоминдел Советской Армении [redacted]

Belge 84

Sovyet Ermenistanı'nın İçişleri Halk Komiseri A. A. Bekzadyan'ın Sovyet Rusya'nın Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e gönderdiği 10 aralık 1920 tarihli mektuptan

"Karanlık geçmiş, savaşın ve kırımın kanlı izleri ortadan kalkmalı, yerini halkların kardeşçe işbirliğine bırakmalıdır."

Moskova Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e,

Erivan 10/12. (...) Ermenistan Sovyet hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ermenistan'daki devrimci ihtilali ve bu zamana kadar emperyalist İtilaf Devletleri'ne bir silah olarak hizmet etmiş olan bu ülkede Sovyet iktidarının kurulmasını içten bir mutlulukla karşıladığına şüphe duymamaktadır. Sovyet hükümeti, bundan sonra Türkiye ile Ermenistan halkları arasındaki her türlü düşmanca çatışma zemininin ortadan kalktığına kesin kanaat getirmektedir. İki halk arasındaki yeni ilişkiler, karşılıklı olarak hakların adaletli bir şekilde tanınması; her iki halkın özgürlük ve engeller olmadan kalkınması imkânının sağlanması temelinde gelişecektir. Karanlık geçmiş, savaşın ve kırımın kanlı izleriyle birlikte ortadan kalkmalı, yerini halkların kardeşçe işbirliğine bırakmalıdır. (...)

Sovyet Ermenistanı Dışişleri Halk Komiseri Bekzadyan

(RGASPİ fond 5, liste 1, dosya 2178, yaprak 40.)

Belge 85

RSFSC'nin Kafkasya'daki yetkili temsilcilerinden Şeynman'ın Çiçerin'e ve Orconikidze'ye telgrafı

"Türkiye Ermenileri, Fransa'nın himayesinde bağımsız bir devlet kurulması için İtilaf Devletleri'yle görüşüyor."

4 şubat 1921

Fransız kaynaklarından doğrulanan habere göre İstanbul'daki Ermenistan Milli Meclisi, Avrupa'daki Türk Ermenilerinin tek tam yetkili heyetiyle birlikte Pagos Nubar heyetiyle görüştü. Avetis Agazgenyan, gaspçı ilan edildi. Nubar, bir süre önce Kilikya sorunuyla ilgili görüşlerini dinlediği Fransız başbakanı tarafından kabul edildi. Türkiye Ermenileri, Nubar aracılığıyla İtilaf Devletleri'yle Kilikya'da ve Haravet vilayetlerinde Fransa'nın himayesi altında bağımsız bir devlet kurulması için görüşmeler yürütüyor.

(RGASPİ fond 85, liste 14, dosya 110, yaprak 1.)

НАРКОМИНДЕЛ ЧИЧЕРИНУ МОСКВА БАКУ
ОРДЖОНИКИДЗЕ
ИЗ ТЕКОНТА МИССИИ Р.С.Ф.С.Р. В ГРУЗИИ -N-20/722-72-4/2-11-50
ПО ДВУМ АДРЕСАМ ВНЕ ВСЯКОЙ ОЧЕРЕДИ
ПО ПРОВЕРЕНЫМ СВЕДЕНИЯМ С ФРАНЦУЗСКИХ ИСТОЧНИКОВ АРМЯНСКОЕ НАЦИОНАЛЬНОЕ
СОБРАНИЕ В КОНСТАНТИНОПОЛЕ ПРОВОЗГЛАСИЛО ЕДИНСТВЕНОЙ ПОЛНОМОЧНОЙ ДЕЛЕГАЦИЕЙ
ТУРЕЦКИХ АРМЯН В ЕВРОПЕ ДЕЛЕГАЦИЮ ПОГОСА НУБАРА ТЧК АВЕТИС АГАЗГЕНЯН ОБЪЯВЛЕН
УЗУРПАТОРОМ ТЧК НУБАР БЫЛ НЕДАВНО ПРИНЯТ ФРАНЦУЗСКИМ ПРЕМЬЕРОМ КОТОРЫЙ
ВЫСЛУШАЛ ЕГО МНЕНИЕ ПО КИЛИКИЙСКОМУ ВОПРОСУ ТЧК ТУРЕЦКИЕ АРМЯНЕ ЧЕРЕЗ НУБАРА
ВЕДУТ ПЕРЕГОВОРЫ С АНТАНТОЙ О ПРЕДОСТАВЛЕНИИ КИЛИКИИ И ХАРАВЕТСКОМУ ВИЛАЕТУ
НЕЗАВИСИМОСТИ ПОД ПРОТЕКТАТОРОМ ФРАНЦИИ ТЧК -4 ФЕВРАЛЯ -N-722 -ШЕЙНМАН-

Belge 86

Dışişleri Halk Komiserliği'nin Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosu'na sunduğu rapor

"Sözde Türkiye Ermenistanı denilen yerde çoğunluk Müslümanlara aittir."

16 temmuz 1921

RKP MK Politbürosu'na,

Merkez Komitesi, Ter-Gabrielyan ve Ter-Vahanyan yoldaşları, Taşnaklarla görüşmeler yapmak üzere Riga'ya gönderdi ve yine Merkez Komitesi, Yofe yoldaşı[1] da bunların yanına verdi. Biz, Taşnaklar tarafından önerilmekte olan koalisyon konusunun görüşüleceğini düşünmüştük. Yofe yoldaş, MK'nin[2] önceden hiçbir talimat vermemiş olduğunu anlatıyor. Hangi konunun görüşüleceğiyle ilgili en ufacık bir direktifin dahi bulunmadığı bir ortamda, herhangi bir talimatın verilmiş olması mümkün değildir. Görüşmeler başlatıldığında ise temsilcilerimiz bize tek satır olsun göndermediler. Antlaşma taslağının hazırlanmış olduğu konusunda ilk ve tek telgrafı aldığımızda, biz, görüşmelerin artık başlatılmış olduğunu dahi bilmiyorduk. Şimdi temsilcilerimiz, bu taslağı onaylanmak üzere MK'ye önermekteler.

Ben, bu taslağın ne yazık ki değil onaylanmasının, hatta ortaya çıkmış olmasının dahi politikalarımıza büyük zarar verebileceğini kesinlikle belirtmek zorundayım. Her iki taraf, karşılıklı deklarasyon alışverişi şeklinde düzenlenmiş olan antlaşmayı parafe etmişler. Böylece, temsilcilerimiz tarafından parafe edilmiş, diğer bir deyişle RKP MK temsilcilerinin isimlerinin baş harflerinin yazılı olduğu cevap, Taşnak-

1. Adolf Abramoviç Yofe (1883-1927), Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) [b] Merkez Komitesi Yurtdışı Bürosu üyesi (1906-1908); RSDİP (b)-RKP (b) Merkez Komitesi yedek üyesi (1917-1919); Brest-Litovsk görüşmelerinde heyet başkanı, Almanya büyükelçisi (1918); Cenova Konferansı heyet prezidyumu üyesi (1922); Japonya ve Çin büyükelçisi (1922-1924); Avusturya büyükelçisi (1926). Bkz. O. N. Ken, A. İ. Rupasov, a.g.e., s. 664.

2. Merkez Komitesi.

16-го Июля 19.1 г.

В ПОЛИТБЮРО Ц.К.Р.К.П.

Центральным Комитетом были делегированы в Ригу для переговоров с дашнаками товарищи Тер-Габриелян и Тер-Ваганян, к которым Центральный Комитет присоединил тов. Иоффе. Мы думали, что речь будет итти о предлагаемой дашнаками коалиции. Тов. Иоффе говорит, что Ц.К. заранее не дал инструкции. Совершенно невозможно давать какие бы то ни было инструкции когда нет ни малейшего указания на то, о чем будет итти речь. Когда же начались переговоры делегаты не прислали нам ни единой строчки. Мы даже не знали, что переговоры уже начались, когда получилась первая и единственная телеграмма делегатов с сообщением о том, что проект соглашения выработан. Этот проект делегаты теперь предлагают Центральному Комитету утвердить.

Мне приходится, к сожалению, в самой решительной форме заявить, что не только невозможно этот проект утвердить, но что самый факт прявления такого проекта может принести очень серьезный вред нашей политике. Обе стороны в Риге парафировали соглашение, изложенное в виде обмена декларациями. Итак, в руках дашнаков остался парафированный нашими делегатами, т.е. снабженный их инициалами ответ делегации Ц.К.Р.К.П. Гвоздь этого ответа, приблизительно повторяющий предложения дашнаков, заключается в том, что по заявлению делегатов Ц.К.Р.К.П. для физического существования армянского народа и его свободного независимого политического бытия необходимо " территориальное объединение так наз. Русской Армении с так наз. Турецкой Арменией, т.е. присоединение к первой ранее населенной армянами турецкой территории, достаточной для свободного экономического и политического существования Армении." Итак, делегация нашего Ц.К. признает необходимым отнятие у Турции т. наз. Турецкой Армении. Весь документ изложен так расплывчато, что вполне допускает толкование насильственного отнятия этой территории у Турции.

ların eline geçmiş bulunuyor. Hemen hemen Taşnak önerilerini yansıtmakta olan bu cevabın esprisi şudur: RKP MK temsilcilerinin açıklamasına göre, Ermeni halkının fiziki varlığını ve siyasi bağımsızlığını idame ettirebilmesi için "sözde Rusya Ermenistanı'nın sözde Türkiye Ermenistanı'yla bütünleşmesi, yani Ermenistan'ın bağımsız ekonomik ve siyasi varlığı için eskiden Ermenilerin yaşamış olduğu Türkiye topraklarının Rusya Ermenistanı'yla birleştirilmesi" gerekliliği vurgulanmaktadır. Böylece bizim heyet, Türkiye Ermenistanı'nın Türkiye'den koparılması gerektiğini itiraf etmiş bulunuyor. Belge, öyle muğlak ifadelerle düzenlenmiştir ki, söz konusu bölgenin Türkiye'den zorla koparılabileceği gibi yorumlara rahatça imkân vermektedir.

Bu, Rusya-Türkiye Moskova Antlaşması'nın yok edilmesi demektir. Bu taslağın kabul edilmesi, Türkiye'yle kesin olarak bir kavga çıkması anlamına gelecektir. Eğer Taşnaklar, temsilcilerimizin onlara bırakmış olduğu belgeyi Türklere gösterirlerse, sadece bu dahi Türklerin İtilaf Devletleri'ne baş eğmeleri için yeterli olacaktır; zaten İtilaf Devletleri, şimdilerde eskilere göre daha uygun şartlar önermekteler. Taşnakların anlattıklarına göre, Bekir Sami[3] demiş ki, Ermenistan'ın Sovyet olmaması durumunda Türkiye Ermenistanı'nı onlara verebilirler. Bu haber, yalnız ve yalnız Taşnakların ifadesine dayanmaktadır. Her halükârda, Bekir Sami hangi gizli niyetle ve ne demiş olursa olsun, bir şey kesinlikle bilinmektedir ki, Türkler Ermenistan'ı savaşsız vermeyecekler, zira burasını Türkiye'nin bölünmez bir parçası olarak mütalaa etmekteler. Sözde Türkiye Ermenistanı denilen yerde çoğunluk Müslümanlara aittir; ayrıca en dinamik ve savaşçı Müslüman halk tam da bu bölgelerde, özellikle de Kars vilayetinde yaşamaktadır ki Türklerin düşüncesine göre bunlar Türkiye'nin askeri gücünü artırmaktadır. Türkler, Kars'ın stratejik durumunun kendi güvenlikleri için gerekli olduğunu kayıtsız ve şartsız olarak kabul etmektedirler.

Yofe yoldaş, bu öneriyi çok garip bir şekilde desteklemektedir: "Evet, bu bizim Kemalistlerle ilişkilerimizi bozacaktır diye itiraz edebilirler, zira onların topraklarına tecavüz etmiş oluyoruz. Fakat biz kendimiz için değil, bağımsız Ermenistan için tecavüz ediyoruz." Daha sonra ise başka bir gerekçe gösteriyor: "Azami derecede zulüm görmüş halk olması itibariyle Ermenilerin çıkarlarını savunmuş olmamız, hatta Türkiye'de ve en çok da diğer Doğu Müslüman devletlerinde, Türkistan'da, Afganistan'da, İran ve Hindistan'da, kendileri de ezilmiş olan Müslüman halk kitlelerinin bize olan güvenini artıracaktır." Tüm bunlar o denli saf ve Doğu'yu bilmemekten kaynaklanan düşüncelerdir ki, bunları Yofe yoldaşın imzasını taşıyan raporunda gördükten sonra ben

3. Bekir Sami (Kunduh). BMM'nin açılmasının ardından ilk hariciye vekili olmuş (3 mayıs 1920), daha sonra yürüttüğü zararlı faaliyetlerden dolayı görevinden alınmıştır. Ayrıca Moskova'ya giden ilk Türk heyetinin de başkanlığını yapmıştır.

sadece kocaman bir hayret ifade edebilirim.

Aslında ise Türkiye'nin "halk kitlesi" Ermenilere karşı kıyımlara bal gibi iştirak etmiştir ve iştirak etmektedir; bu iki halk arasındaki karşılıklı nefret, "halk kitleleri" içinde paşalar ile aydınlar arasında görüldüğünden daha az değildir. Türkiye Ermenistanı'na sahip olmak, Türk hükümeti için öylesine hayati bir ihtiyaçtır ki bu konuyu dile getirmek dahi mümkün değildir. 1920 yılında, Kemalist odaklarla yaptığımız ilk toplantı döneminde, toprakların yeniden paylaştırılması konusunu gündeme getirmiştik ve Büyük Millet Meclisi'nde aleyhimizde gösteriler yapılması için bu kadarı bile yeterli olmuştu. Eğer biz, sözde Türkiye Ermenistanı denilen yerin, ki buradaki nüfusun çoğunluğu Müslümandır, Türkiye'ye verilmemesi konusunu herhangi bir şekilde dile getirirsek, bütün Türkiye bundan bir anlam çıkaracaktır. O da Moskova Antlaşması'nın bizim gözümüzde kâğıt parçasından başka bir şey olmadığı düşüncesidir. Türkler arasında bize karşı duyulan güvensizlik henüz kesinlikle giderilememiştir ve bu İtilaf Devletleri'nin lehinedir. Tüm politikalarımız, Türkleri inandırmalıdır ki, Moskova Antlaşması bizim gözümüzde bir kâğıt parçası olmayıp, bizim ile Türkiye arasındaki meselelerin kesin çözümüdür. Sözde Türkiye Ermenistanı'nın Türkiye'den koparılması konusunu dile getirmemiz durumunda, Moskova Antlaşması'nın muazzam önemi altüst edilmiş olacaktır. Bu, bizim Doğu politikamızın sonu olur. Olgusal olarak böyle bir taslağın Taşnakların elinde bırakılması bizim için büyük olumsuzluklar doğuracaktır ve bunu temizlemek için Ali Fuat'a[4] bu taslağı kesin olarak mahkûm eden açıklamalarda bulunmamız gerekir. Meselenin gidişatından bu görülmektedir.

Ayrıca Taşnaklarla Riga'da parafe edilen antlaşmanın kesinlikle reddedilmesi gerektiği kanısındayız.

RKP MK heyetinden gelen diğer bir belgede, RKP MK'nin Taşnaksutyun'un yasallaştırılmasını ve ortak çalışmalarla ilgili görüşmelere başlanmasını Ermenistan KP MK'ye önerilmesi MK'nin onayına sunulmaktadır. Ayrıca Ter-Gabrielyan'ın bana sözlü ilettiği üzere eğer Zengezur'un milliyetçi isyancılarına Ermeni Sovyet hükümeti tarafından af sözü verilirse, bu durumda Taşnaklar, isyancılara silah bırakmalarını önereceklerdir. Bize göre bu meseleler, Ermeni komünistler dışarıda tutularak çözülemez. Öyle ki, Ermenistan Komünist Partisi MK sekreterinden Zengezur isyanının tamamen bertaraf edildiğine ve Ermenistan Komünist Partisi MK'nin Taşnaklarla görüşmelere başlamasının lüzumsuz ve hatta zararlı olacağına, yurtdışındaki Taşnakların itibarlarının tamamen düştüğüne, yurtiçinde de onlara son vuruşu yaptıklarına dair bir telgrafı şimdi aldım. Af konusu, Taşnaksutyun'un yasallaştırılması ve onlarla koalisyon yapılması meselesini Riga görüşmelerinden tama-

4. Ali Fuat (Cebesoy). Türkiye'nin ilk Moskova büyükelçisi.

men ayrı ele alarak, tamamen yerel şartlardan hareketle değerlendirmek gerekmektedir. Ayrıca Ermeni komünistlerin görüşlerini de, ki bunlar henüz elimize ulaşmamıştır, dikkate almamız gerekmektedir. Benim kişisel kanaatimce, Taşnaklarla koalisyon meselesinin sözü bile edilemez. Bu, kokuşmuşluk ve provokasyondan başka bir şey getirmez.

Dışişleri Halk Komiserliği

(RGASPİ fond 2, liste 2, dosya 758, yaprak 1-4.)

тов. Ленину

Из Баку 9/II 21 г.
принята II/II -21 г.

4466

Москва Кремль тов. Чичерину, Ленину, Троцкому, Сталину.
Шифр т. Сталина.

Турецкая делегация выехала 6/II с.г. задерживать их не надо. Нужно как можно скорее заключить договор. Положение в Турции по имеющимся сведениям таково: Требование Чичерина Муша-Вана – Битлиса сразу усилило сторонников Антанты и Мустафа Кемаль стал искать пути сближения с Константинополем – Антантой. Этим был вызван приезд Иззет-паши / сообщение Упмала /. В настоящее время в Анатолии идет борьба двух групп, одна за соглашение с нами /народники/, другая за Антанту. Последняя не смея открыто выступать за Антанту, всячески провацирует против нас она сознательно выкидывает всевозможные эксцессы в Армении, распространяет всевозможные провакационные слухи против нас. Армянский вопрос является самым больным местом Турецкой политики. Многолетняя ненависть к Армянам несмотря на некоторые старания со стороны высшаго командования не в состоянии предотвратить те эксцессы, которые очень сильно преувеличиваются и раздуваются армянами товарищами. В частях армии противной нам группы, ведется агитация, что будто-бы, мы из за армян уже прервали сношения с Ангорой, по этому поводу командованием Карабекира разослан приказ по армии, что все это ложь и провокация. Не могу умолчать, что многие товарищи армяне – сторонники войны с Турцией. Вся их информация получается ими в большинстве случаев от не коммунистов, которые горят желанием воевать с турками, не понимая, что в случае войны прежде всего пострадают именно Армяне. Был такой случай: несколько армян коммунистов из Александрополя с винтовками попытались прорваться в армению через расположение турецких частей и не имели ни каких результатов, произошла перестрелка и оказались убитые. Был случай ареста курьеров Туркомандования даже с письмами Мдивани. Турки предъявили ультиматум. В общем атмосфера высшей степени сгущенная. Нет ни малейшаго сближения между турками и армянами. Обоюдная ненависть в полной силе. По моему мнению независимо от ке-

Belge 87

Orconikidze'nin Kremlin'e telgrafı ve Stalin'in el yazısıyla üstüne düştüğü not

"Van, Muş ve Bitlis'in Ermenilere verilmesi, emperyalist, aptalca ve provokatörce bir taleptir."

9/11/1921, Bakü

Alınmıştır: 11/11/1921

Yoldaş Lenin'e (iletilecektir)

Moskova, Kremlin

Yoldaş Çiçerin, Lenin, Troçki, Stalin'e.

Yoldaş Stalin'in şifresi.

Türk delegasyonu 6/11 tarihinde yola çıkmıştır; onları oyalamaya gerek yok. Bir an önce onlarla antlaşma yapılması gerekmektedir. Elde olan bilgilere göre, Türkiye'deki durum şöyledir: Çiçerin'in, Muş, Van ve Bitlis'i istemesinden sonra, İtilafçıların pozisyonları güçlenmiş ve Mustafa Kemal de İstanbul'la, yani İtilaf Devletleri'yle yakınlaşma yolları aramaktadır. İzzet Paşa'nın gelişi de bununla bağlantılıdır. (Upmal'ın vermiş olduğu bilgi.) Bugünlerde Anadolu'da iki grup birbiriyle mücadele halinde: Bunlardan birisi (halkçılar) bir an önce bizimle antlaşma yapılmasını istiyorlar; diğer grup ise İtilaf Devletleri'nden yanadır. Bu ikinci grup, açıkça İtilaf yandaşlığı yapmaya cesaret edemiyor, ama bize karşı her türlü provokasyonu yapıyor; Ermenistan'da devamlı olarak olay çıkarıyor, aleyhimizde söylentiler yayıyor. Ermeni meselesi, Türk politikasının en zayıf noktasını oluşturuyor. Yüksek komuta kademesinin çabalarına rağmen, Ermenilere nefret bazen engellenmesi

лания Ангорскаго правительства ориентироваться на Россию или на Антанту пока оно принуждено ориентироваться на нас ибо настроение у армии и населения требует этого. Вне всякаго сомнения требования Муша Вана и Битлиса будут использовывать для демонстрации нашего отношения с турками. Все подобнаго характера требования должны быть сняты и должен быть заключен договор который носил бы чисто агитационный характер, чтобы наши противники сразу были лишены возможности провацировать. В этом случае если Ангора перекинется на сторону Антанты восточная Анатолия останется с нами, а это для нас весьма важно. Армянский вопрос это вопрос восточной Анатолии, Из-за того что Антанта требовала передачи Муша-Вана Битлиса и др. Армении население восточной Анатолии ненавидит Антанту. Александрополь турки очистят без особых уговоров можно будет их отодвинуть еще дальше, но Карс едва ли очистят.

№ 59 Орджоникидзе.

Т. Ленин! Я вчера только узнал, что Чичерин действительно послал когда-то туркам дурацкое (и провокационное) требование об очищении Вана, Муша и Битлиса (турецких провинций с громадным преобладанием турок) в пользу Армении. Это армянско-империалистское требование не может быть нашим требованием. Нужно запретить Чичерину посылку нот туркам под диктовку националистическо-настроенных армян.

12/IV Сталин.

mümkün olmayan olaylar çıkmasına sebep oluyor ki Ermeni yoldaşlarımız bunları çok fazla abartarak kullanıyorlar. Bizim aleyhimizde olan grubun ordu birliklerinde, Ermenilerden yana olduğumuz ve Ankara hükümetiyle ilişkileri kesmiş bulunduğumuz konusunda propaganda yapılmaktadır; Karabekir'e bağlı komuta heyeti, bunların hepsinin yalan ve provokasyon olduğu hususunda orduyu uyarıcı bir emir yayımlamıştır. Bir hususu da açıklamak zorundayım ki birçok Ermeni yoldaş, Türkiye'yle savaştan yanadır. Ellerinde bulunan tüm bilgiler genelde komünist olmayanlardan alınmıştır, ki bunlar da bir savaş durumunda en başta Ermenistan'ın zarar göreceğini anlamayarak Türklerle savaş-

mak için yanıp tutuşuyorlar. Yaşanan bir olay: Gümrülü birkaç silahlı Ermeni komünist, Türk mevzileri arasından geçerek Ermenistan'a girmeye çalışmıştı; başaramadılar, çatışma çıktı ve ölenler oldu. Veya başka bir olay: Türk komutanlığı kuryeleri, ellerinde Mdivani'nin tavsiye mektubu olmasına rağmen tutuklanmışlardı. Türkler, ültimatom verdiler. Tek kelimeyle, ortam çok karışık. Türkler ile Ermeniler arasında en küçük bir yakınlaşma dahi görülmüyor. Karşılıklı nefret son safhaya varmış durumda. Bence, Ankara hükümeti, Rusya ile İtilaf Devletleri arasında tercih yapma konusunda isteklerinden bağımsız olarak, şimdilik bize yakınlaşmak zorundadır, çünkü ordu ve halkın istekleri de bu doğrultudadır. Hiç kuşkusuz, Muş, Van ve Bitlis'in istenmesini, Türklerle ilişkilerimizi teşhir etmek için kullanacaklar. Tüm bu tür talepler gündemden kaldırılmalı ve sırf propaganda amaçlı bir antlaşma yapılmalıdır, ki düşmanlarımıza provokasyon yapmak için fırsat verilmesin. Böyle olursa, Ankara hükümetinin İtilaf Devletleri'nden yana tavır koyması durumunda, Doğu Anadolu bizimle olacaktır, ki bu da bizim için çok önemlidir. Ermeni meselesi demek Doğu Anadolu meselesi demektir. İtilaf Devletleri Muş, Van ve Bitlis'in Ermenistan'a verilmesini istediler; bundan dolayı halk İtilaf Devletleri'nden nefret etmektedir. Türkler, Gümrü'yü fazla minnet ettirmeden boşaltırlar, belki onların biraz daha öteye çekilmelerini de sağlayabiliriz, ama Kars'ı zor boşaltırlar. No. 59

Orconikidze

Lenin yoldaş, ben, yalnız dün öğrendim ki, Çiçerin, ne hikmetse Türklere aptalca ve provokatörce bir talep ileterek, Türk nüfusun çoğunlukta olduğu Türkiye vilayetleri Van, Muş ve Bitlis'i boşaltmalarını istemiştir. Bu emperyalist Ermeni talebi bizim talebimiz olamaz. Çiçerin'in milliyetçi ruhlu Ermeni telkinleri doğrultusunda Türklere nota göndermesini yasaklamak gerekir. 12/02 [1921]

Stalin

(RGASPİ fond 558, liste 1, dosya 5214, yaprak 1 ve arkası [orijinal]. RGASPİ fond 558, liste 11, dosya 338, yaprak 4 ve 4 arkası [onaylı kopyası].)

Вх № 1506
Кн. Рл. Ил.

24.XI.21

Шифротелеграмма.

Из БАТУМА

Подана на месте ______ / ______ 192__ г. в ____ час. ____ мин. Передал ______

Получена т./конт. № ______ / ______ 192__ г. в ____ час. ____ мин. Принял ______

Поступила для расшифрования 23 / XI 1921 г. в 8 час. 30 мин.

Вх. № 846/ш Шифротделения Ц. К. Р. К. П.

Получил ЧЕЧУЛИН

МОСКВА Ц К Р К П ПРЕДСОВНАРКОМА ТОВ. ЛЕНИНУ и ПРЕДРЕВВОЕНСОВЕТА ТОВ. ТРОЦКОМУ.

Сообщаю некоторые свои впечатления о Кавказской обстановке. На северном Кавказе довольно скверно. Сильно дает себя знать бандитизм, особенно на Кубани. Даже прилегающих к железной дороге станциях и селах не чувствуется аппарата власти. Борьба с бандитизмом повидимому ограничивается военными мероприятиями незаметно планомерно проводимой политической компании. Необходимо изыскать какие то пути к расслоению сельско-областного населения. Закавказье с бандитизмом благополучно. Азербейджане положение вообщем устойчивое, масса крестьянства определенно на стороне Советской власти и национальная резнь значительно сглажена, хотя следы ен чувствуются. Очень хорошо прошла мобилизация двух молодых возрастов, уклоняющихся почти не было. На съезде горно-рабочих в Баку отмечалось повышение добычи нефти / с II до I2 слишком миллионов/ высказывалась уверенность, что добыча в ближайшие месяцы будет доведена до I4-I5 миллионов пудов. Необходима выписка тартальщиков персов из Азербейджана для чего требуется персидская валюта. Настроение промысловых организаций недурное. В Грузии резко чувствуется националистический душок, даже среди коммунистов. Присутствовал на нескольких заседаниях Грузинского Цека. Сильно разгорелись страсти по поводу постановления Кавбюро о федерации Закавказских республик. Среди Грузинских коммунистов имеется сильная оппозиция, но она боится выступать на открытых собраниях и возражает не по существу вопроса, а по способам проведения его в жизнь. Указывается на неожиданность решения, на принятия его без предварительного обсуждения в национальных Цека и наконец на неудобство распубликования в печати без предварительной агитационной подготовки. По моим впечатлениям тактически действительно были сделаны не большие промахи давшие возможность придирки. Лидером оппозиции в Грузинском Цека был Буду Мдивани. Теперь остается лишь одно-самое решительное проведение постановления Кавбюро. Националистический угар царит среди городского мещанства, отчасти и некоторых сельских районах.

Belge 88

M. V. Frunze'nin[1] Lenin ile Troçki'ye Batum'dan gönderdiği telgraftan

"Ermeniler, tek kelimeyle provokatördür."

Şifreli telgraf
Batum
23. 11. 1921, saat 08.30
No. 846/ş
RKP MK Şifre Masası
Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Lenin ile Askeri Devrim Konseyi Başkanı Troçki'ye,
Moskova

Kafkaslar'daki durumla ilgili bazı görüşlerimi iletiyorum. (...) Tatarlara[2] karşı ise, tamamen farklı bir yaklaşım görülmektedir: "Biz Tatar diye biliyorduk, oysa onlar iyi halkmış, Gürcüler ve Ermeniler ise tek kelimeyle provokatördür." Gürcistan MK'nin dikkatini ciddi bir şekilde bu konuya çekmek gerekir. (...)

Batum, 23 kasım, No. 161

Şifreleyen: Oskalov
Deşifre eden: Papernova

(RGASPİ fond 2, liste 1, dosya 22137, yaprak 2 ve arkası.)

1. Mihail Vasilyeviç Frunze (1885-1925), Ukrayna Kara ve Deniz Silahlı Kuvvetleri komutanı, Ukrayna Sovyetleri Merkez Yürütme Kurulu üyesi, Halk Komiserleri Kurulu üyesiydi. Kızıl Bayrak nişanı sahibidir. Frunze, daha sonra kendi adı verilecek olan Harp Akademileri'nde komutanlık, Troçki'nin yerine Savunma Halk Komiserliği ve Politbüro yedek üyeliği de yaptı. Savaş kuramı üzerine birçok eseri vardır. Frunze, 13 aralık 1921'de Türkiye ile Ukrayna arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nı imzalamak üzere Ankara'ya geldi. Mustafa Kemal'le görüşmeler yaptıktan sonra Frunze heyeti, 14 ocak 1922 günü Samsun'dan ayrıldı. Bkz. Mehmet Perinçek, a.g.e., s. 114.

2. Azerbaycan Türkleri kastedilmektedir.

Belge 89

Ermenistan SSC heyeti başkanı M. Mravyan'ın Kars Konferansı'ndaki açılış konuşmasından

"Çalışkan Türk halkının kendi vatanının özgürlüğü adına verdiği kahramanca mücadeleye hayranız."

(...) Buraya düşmanca duygularla gelmedik, bize burjuva milliyetçi hükümetlerden miras kalan tartışmalı meseleleri, zorluk çıkaran lanetli meseleleri yeniden kışkırtacak hiçbir eğilimimiz yok. Hayır, artık bu görevler, bu düşmanca duygular, bizi yönlendirmiyor. Biz, çalışkan Türk halkının kendi vatanının özgürlüğü adına verdiği kahramanca mücadeleye hayranız. Samimi duygularımızla diliyoruz ve kesin olarak eminiz ki, vatanını korumak için ayağa kalkmış olan bu halk kazanacaktır ve düşmanları kaçacaktır. Konferansın, cephe gerisinde artık düşman olmadığını ve halkın iradesini kırmak isteyen emperyalizme karşı mücadelesine komşularının derin sempati duyduğunu öğrenecek olan Türk halkına Kafkasardı halklarının beslediği bu duygularını güçlendireceğinden eminiz. (...)

(*Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, c. 4, s. 373, Gospolizdat, Moskova, 1960.)

Belge 90

Sovyet Ermenistanı'nın önemli devlet adamlarından A. F. Myasnikyan'ın[1] 29 kasım 1921 tarihinde yayımlanan "Eski ve Yeni Ermenistan" adlı makalesinden

"Ermenistan, Avrupa sermayesi için her zaman sadece önemsiz bir oyuncak olmuştu."

(...) *Uluslararası politik arenada.* Ermeni burjuvazisi ile onun partisi Taşnaksutyun, devamlı olarak Avrupa ve büyük devletlerin hükmeden burjuvazileri olmadan Ermenistan'ın kaderinin belirlenemeyeceğini tekrarlayıp durdular. Bu arada Ermenistan, Avrupa sermayesi için her zaman sadece önemsiz bir oyuncak olmuştu. (...)

Milli politika. Her şeyden önce eğer Ermeni burjuvazisi hüküm sü-

1. Aleksandr Fedoroviç Myasnikov (gerçek soyadı Myasnikyan, takma adı Martuni), Sovyet devlet adamı, parti yöneticisi, edebiyatçı. Nahcivan na Donu kentinde tüccar bir ailenin çocuğu olarak doğdu. 1901 yılında Nahcivan'da, ardından Moskova'da yasadışı liseli öğrenci faaliyetlerine katıldı. 1904 yılından itibaren devrimci hareket içinde yer aldı. 1906 yılında Komünist Parti üyesi oldu, tutuklandı, sürgüne gönderildi. 1911 yılında Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Bakü'de çalışmalar yürüttü. 1912-1914 yıllarında edebiyat ve propagandayla ilgilendi. 1914 yılından itibaren askerler arasında devrimci propaganda faaliyeti yürüttü. Şubat Devrimi'nin ardından Batı Cephesi cephe komitesinde çalıştı. Minsk'te çıkan Bolşeviklerin gazetesi *Zvezda*'nın redaktörlüğünü üstlendi. Bolşevik Partisi'nin 6. kongresine delege olarak katıldı. Eylül 1917'de partinin kuzeybatı bölge komitesi başkanlığına, ekimde batı komitesi üyeliğine getirildi. Kasım 1917'de Batı Cephesi'nin komutanlığına seçildi. Kimi zaman genelkurmay başkanlığı görevini yürüttü. 1918 baharında Povoljski Cephesi'nde Beyaz Çek ordularına karşı komutanlık görevine getirildi. 1919 başında Beyaz Rusya Merkez Yürütme Kurulu başkanlığını yaptı. 1919-1921 yıllarında Bolşevik Partisi'nin Moskova komitesinde değişik görevler aldı. 1921 yılında Ermenistan SSC Halk Komiserleri Kurulu başkanlığını ve askeri işlerden sorumlu halk komiseri görevini üstlendi. Aynı zamanda Kafkasardı Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin (KSFSC) Halk Komiserleri Kurulu'nun başkan yardımcılığını yaptı. Partinin Kafkasya bürosunun üyesi olarak çalıştı. 1922 yılında KSFSC'nin Birlik Konseyi başkanlığı, ardından Bolşevik Partisi'nin Kafkasardı Bölge Komitesi birinci sekreterliği görevine getirildi. Aynı zamanda *Zarya Vostoka* gazetesinin redaktörlüğünü yaptı; SSCB Devrimci Askeri Konseyi ve SSCB Merkez Yürütme Kurulu Prezidyumu üyesi olarak görev aldı. 12. ve 13. kongrelerde Bolşevik Partisi'nin merkez komitesine seçildi. Bilimsel sosyalist teori, tarih ve edebiyat alanında birçok eser yazdı. 22 mart 1925'te bir uçak kazasında hayatını kaybetti. Bkz. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin (1970-1977 baskısı) "A. F. Myasnikov" maddesi.

rüyorsa Ermeni, onun cebi ve hayatı demektir. Taşnak milli politikasının çıkış noktası budur. Bunu takiben Ermenistan'ı Ermeni olmayanlardan ve ilk olarak da nefret duyulan Tatarlar[2] ile insan olmayan Türklerden temizlemek gerekir. Taşnaksutyun böyle düşünmüş ve hareket etmiştir. Ermenistan'daki Müslüman köyleri ile Rus köyleri ateş ve kılıçla yerle bir edilmiş, Gürcistan'la, Türkiye'yle, Azerbaycan'la savaşlara girilmiştir. (...)

İç yaşamın örgütlenmesi. Taşnak Ermenistanı'nda hayatın bir garantisi yoktu, yollara eşkıyalar ve yağmacılar hâkimdi, kanunsuzluğun sonu gelmiyordu, "mavzeristler"[3] hüküm sürüyordu. Bakanlar, özellikle hırsızlar ile kabiliyetsiz insanlar arasından seçiliyordu; heyetler, kariyeristlerden ve kamu yağmacılarından oluşuyordu. Şu an Agaronyan[4] Paris'te birçok villanın sahibi oldu, Dastakyan ise Romanya'da sözde petrol almak için kendisine verilen yüz binlerce frankı etrafa saçmaktadır. Parlamento üyeleri, büyük topraklara sahip olmuşlardır, Vratsyan,[5] Ermenistan'dan haddi hesabı olmayacak kadar altın kaçırmıştır, Deli-Kazar[6] ve bütün diğer hmbapetler,[7] yüksek miktarda inek, öküz vb. zengini olmuşlardır. Bütün bunlar, Taşnak iç politikasının kamu yağmacılığının ve örgütsüzlüğünün sonucudur.

Askeri güç. Bir Ermeni vatansever, daha Taşnakların iktidarı döneminde onlara şöyle bir devlet arması önermiştir: Omzunda mavzerle kaçan bir tavşan. Taşnak orduları işte böyle gözüküyordu. Birliklerin başında Aram'dan, Ruben'den başlayarak Martiros'a, Pilos'a kadar cahil, kibirli ve eşkıyalığı alışkanlık haline getirmiş hmbapetler vardı. Taşnaksutyun, bir orduya sahip değildi, birlikleri devamlı olarak Türk ve diğer orduların karşısında ölüm korkusundan titriyordu, ancak silahsız Müslümanların hakkından gelmede ve sivil halkı yağmalamada cesurdular. (...)

Meseleler saymakla bitmez. Son olarak bir tanesine daha dikkat çekelim. Burjuva Ermenistanı ve Taşnakların hareket tarzı, yoksul, çıplak, aç, hasta, yarı ölü, insanlıktan çıkmış, kaderine terk edilmiş sayısız Ermeni ve Müslüman göçmen doğurdu. (...)

(A. F. Myasnikyan, *İzbrannıe Proizvedeniya,* s. 363 vd, İzdatelstvo "Ayastan", Erivan, 1965.)

2. Azeriler kastedilmektedir.

3. Taşnak askeri birliklerine verilen ad.

4. Taşnakların önemli parti ve devlet yöneticilerinden olan Avetis Agaronyan, Taşnak Ermenistanı adına Sevr Antlaşması'na imza atmış ve Lozan Konferansı'na da katılmıştır. Bkz. *Entsiklopediya "Armyanskiy Vapros"*, a.g.e, s. 9 vd.

5. Taşnak Ermenistanı'nın son başbakanı.

6. Önde gelen hmbapetlerden biri.

7. Taşnak gönüllü birliklerinin komutanlarına verilen ad.

Belge 91

Hınçak Partisi'nin Paris seksiyonu sorumlularından hukuk doktoru Gurgen Tahmazian'ın Sovyet Ermenistanı'na gönderdiği 1 aralık 1921 tarihli mektuptan

"Avrupa, bizim kanımızı petrol ve maden politikaları için kullanıyor."

(...) Çıkarlarımızı devamlı ihlal eden Avrupa'dan hiçbir şey beklememeliyiz. Bugün Avrupa hiç olmadığı kadar bizim kanımızı petrol ve maden politikaları için kullanıyor. Türklerle dostluk kurmamız zorunlu. Bütün Asya halklarının çıkarları bir. Bütün hepsi Avrupa kapitalizmine karşı kenetlenmeli. Bu ihtiyaç daha da net görülmektedir. (...)

(A. Myasnikov, *Armyanskie Politiçeskie Partii Za Rubejom*, s. 82, İzdatelstvo "Sovyetski Kavkaz", Tiflis, 1925.)

Belge 92

A. F. Myasnikyan'ın 25 ocak 1922 tarihinde yayımlanan "Ermenistan Komünist Partisi'nin Anlamı" adlı makalesinden

"Avrupa diplomasisinin reddi, Müslüman dünyası ve Türkiye'yle savaşlara son verdi."

Ermeni halkı, kaderini Avrupa diplomasisine bağlamaya alışmıştı; kurtuluşunun Avrupa ülkelerinin politik oyunlarının sonucunda olacağını düşünüyordu. İşte bu yüzden sıkça Ermenistan'ın yönelimini değiştirdiler. Sahibi kimi zaman İngiltere, kimi zaman Fransa, kimi zaman da Amerika oldu. Ermenilerin "Hıristiyan kardeşliğini", ağlamaklığını kim kabul ettiyse ona yöneldi. (...)

[Sovyet Ermenistanı döneminde] Avrupa diplomasisinin reddi ise Müslüman dünyası ve Türkiye'yle savaşlara son verdi. Ülkenin çıkarları, Türkiye'nin halklarıyla dostluk içerisinde yaşamayı gerektiriyor. (...)

(A. F. Myasnikyan, *İzbrannıe Proizvedeniya,* s. 372, İzdatelstvo "Ayastan", Erivan, 1965.)

Belge 93

Kızıl Ordu komutanlarından M. V. Frunze'nin Bütün Ukrayna Merkez Yürütme Kurulu ve Ukrayna SSC Halk Komiserleri Sovyeti'nin 2 şubat 1922 tarihli oturumunda sunduğu Türkiye raporundan

"İtilaf Devletleri yüzünden üç yıldır Anadolu'nun dağ ve tarlalarında sel gibi kan akıtılıyor."

Bu "denizden denize büyük Ermenistan" gibi erişilmez hayali, Ermeni milliyetçiler grubuna aşılayan da İtilaf Devletleri'nden başkası değildi. İşte bu yüzden, bu boş ve aptalca hayal yüzünden yüz binlerce Ermeni köylüsü, komşuları Türk ve Kürtler tarafından topraklarından sökülüp atıldı. İşte İtilaf Devletleri'yle ilişkileri yüzünden üç yıldır Anadolu'nun dağ ve tarlalarında sel gibi kan akıtılıyor. Ve işin en kötü yanı da bunu hiçbir zaman olanların hesabı sorulmaması gereken kişiye ödetmeye çalışıyorlar.

(Mihail Vasilyeviç Frunze, *Sobranii Soçineniy*, c. 1, s. 361, Gosudarstvennoe İzdatelsvo, Moskova, 1926.)

Belge 94

17 ağustos 1922 tarihli RKP MK Politbürosu oturumu protokolünden

"Cemal Paşa, İngiliz ajanlarının yönlendirmesiyle Taşnaklar tarafından öldürüldü."

Katılanlar:
Politbüro üyeleri Kamenev, Troçki, Stalin, Rıykov, Kalinin (yedek) [yarım saat gecikmeyle] yoldaşlar.
RKP MK üyeleri Rakovskiy, Yaroslavskiy, Rudzutak, Kuybişev, Radek yoldaşlar.

8. Cemal Paşa ve Taşnaklar hakkında
(Stalin, Karahan yoldaşlar)

Radek yoldaşa, suikastın Taşnaklar tarafından (muhtemelen İngiliz emperyalizmi ajanlarının yönlendirmesiyle) gerçekleştirilmiş olması ve suçluların mahkemeye verileceği konusunda hükümet bildiriminin hazırlanması hususunda görev verilmiştir. Metinle ilgili olarak Stalin yoldaşın oluru alınacaktır.

(RGASPİ fond 17, liste 3, dosya 308, yaprak 1, 3.)

Belge 95

23 kasım 1922 tarihli RKP MK Politbürosu oturumu protokolünden

"Cemal Paşa'nın ailesine 5 000 altın verilmesine."

Katılanlar:

Politbüro üyeleri Kamenev, Kalinin (yedek), Lenin, Molotov (yedek), Stalin, Troçki, Zinovyev yoldaşlar.

RKP MK üyesi Sokolnikov yoldaş.

Merkez Denetim Komisyonu üyesi Şkiryatov yoldaş.

1. Dışişleri Halk Komiserliği'ne ait gündem:

c) Cemal'in ailesine yardım hakkında.
(Çiçerin yoldaş)

Öldürülen Cemal'in ailesine 5 000 altın verilmesine.

(RGASPİ fond 17, liste 3, dosya 323, yaprak 1.)

П Р О Т О К О Л № 37

ЗАСЕДАНИЯ ПОЛИТБЮРО ЦК РКП от 23 НОЯБРЯ 1922 г.

<u>Присутствовали</u>:

Члены Политбюро т.т. Зиновьев, Каменев, Калинин (кандидат), Ленин, Молотов (кандидат), Сталин, Троцкий.

Член ЦК РКП т. Сокольников.

Член ЦКК т. Шкирятов.

в) <u>О помощи семье Джемаля.</u>
(т. Чичерин).

Выдать семье погибшего Джемаля 5 тысяч золотом.

№ 31 Лозанна, 24 декабря 1922 г.

Тов. Л И Т В И Н О В У

15

Уважаемый Товарищ, 9/I-23 г.

№ 40

Армянский вопрос достиг критического момента. Во вторник или в среду будет решающее заседание комиссии. Вчера у меня была делегация всемирной филармянской лиги. Их президиум состоит из швейцарцев ; во главе его женевский профессор Навилль. Президиум из четырех человек был у меня, выражал горячую благодарность за то, что Советская Россия сделала у себя для армян, и настойчиво просил нашего вмешательства в пользу создания для армян национального очага. Судьба армян вызывает живейшее сочувствие во всем мире : петиция о предоставлении им национального очага, представленная в Лозанне собрала пять миллионов подписей во всех странах мира. Только Россия может спасти остальное армянское население своим вмешательством, ибо только Россия может добиться создания армянского национального очага. Я указал на то, что Россию отстранили от всех других вопросов, кроме проливов, так пусть те, которые заварили кашу, ее расхлебывают ; армяне страдают потому, что Антанта сделала из них свое орудие, так пусть она расхлебывает это ; до сих пор Англия вооружает дашнаков в Керманшахе, в Тавризе и в горах Карадага против Советских Республик ; так пусть Англия компенсирует тех, которых она использует. Филармяне со всем эти соглашались, но указывали, что другого выхода нет. Я сказал, что если не удастся создать национального очага, придется распределить армянских беженцев и поселить их в разных странах. Мы изучим вопрос о том, сколько армян и где можно было бы поселить в южной России. Тов. Раковский сказал, что некоторую часть можно поселить на Украине.

Сегодня утром у меня был Нурандугиян. Он говорит, что дашнаки теперь совсем присмирели и работают с ним рука об руку, отложив старые партийные счеты ; они теперь, якобы, в восторге от того, что Советская Россия сделала для армян и перестали бороться против Советской Власти. Я повторил Нурандугияну, что в Москве мы рассмотрим вопрос о том, сколько и где можем поселить армянских беженцев. Он выразил сомнение, чтобы

Belge 96

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Litvinov'a Lozan'dan mektubu

"Ermeniler, İtilaf Devletleri kendi ellerinde onları silah olarak kullandığı için acı çekiyorlar."

Lozan, 24 aralık 1922

Sayın Yoldaş,

Ermeni meselesi kritik bir noktaya geldi. Salı ya da çarşamba komisyonun karar oturumu olacak. Dün Bütün Dünya Ermeni Dostları Birliği heyeti beni ziyaret etti. Prezidyumları İsviçrelilerden oluşuyor; başlarında Cenevreli bir profesör olan Naville var. Dört kişilik prezidyum bendeydi. Sovyet Rusya'nın Ermeniler için kendi ülkesinde yaptıklarından dolayı çok teşekkür ettiler ve ısrarla Ermeniler için "milli yurt"un kurulması lehine müdahalemizi rica ettiler. Ermenilerin kaderi, bütün dünyada duyguları kabartıyor: Lozan'da Ermenilere milli yurdun sağlanması hakkında verilen dilekçeye bütün dünya ülkelerinden beş milyon imza toplandı. "Sadece Rusya'nın müdahalesi, arda kalan Ermeni nüfusunu kurtarır, sadece Rusya, Ermeni milli yurdunun kurulmasını sağlayabilir" dediler. Ben de Rusya'nın Boğazlar haricindeki bütün meselelerin dışında tutulduğunu belirttim.[1] Bırakın kim açtıysa bu işi, o kendi çözsün; Ermeniler, İtilaf Devletleri kendi ellerinde onları silah olarak kullandığı için acı çekiyorlar, o zaman onlar çözsün bunu; İngiltere, Taşnakları Kermanşah'ta, Tebriz'de ve Karadağ'da Sovyet cumhuriyetlerine karşı hâlâ silahlandırıyor; İngiltere, kendi yol açtıklarını kendi tazmin etsin. Ermeni Dostları, söylediklerimle hemfikir oldular, ancak başka çıkış yolu olmadığını belirttiler. Ben de milli yurt kurulamayacaksa Ermeni göçmenleri dağıtmak ve ayrı ülkelere yerleştirmek gerekeceğini söyledim. Ne kadar Ermeni'yi Güney Rusya'da nere-

1. Sovyet Rusya'nın Lozan Konferansı'nda sadece Boğazlar'la ilgili oturumlara katılmasına izin verilmiştir. Diğer meselelerle ilgili oturumlara katılması engellenmiştir.

ye yerleştirebileceğimizi araştıracağız dedim. Rakovskiy yoldaş, bir kısmının Ukrayna'ya yerleştirilebileceğini söyledi.

Bu sabah bana Nurandungiyan geldi. Taşnakların şimdi tamamen uslandıklarını, eski partisel hesapları bir kenara bırakarak kol kola çalıştıklarını, şimdi Sovyet Rusya'nın Ermeniler için yaptıklarından dolayı güya Sovyet iktidarına karşı savaşmayı bıraktıklarını söyledi. Nurandungiyan'a da Moskova'da ne kadar ve nereye Ermeni göçmeni yerleştirebileceğimiz konusunda meseleyi ele aldığımızı tekrarladım. Ermenilerin böyle soğuk bir iklimde yaşayabilecekleri konusunda şüphelerini dile getirdi.

Ermeni meselesi, İngiltere ile Amerika'da kamuoyunu fena halde endişelendiriyor. Fransa'da ise meseleye kayıtsızlar. Birkaç kez Fransa ile İngiltere arasında bu meselede keskin görüş ayrılıkları oldu: Curzon, komisyonda kendine özgü kabalığıyla bu meseleyle ilgili Türkleri azarlamış ve şöyle demiş: "Savaşa kadar Türkiye'de 3 milyon Ermeni vardı; şimdi 150 000 kaldı; gerisi nerde? Acaba kendi kendilerini mi öldürdüler?" *Tan*'ın[2] İngiltere karşıtı bir makale yayımlamasının ardından sert bir sürtüşme oldu. Hemen hemen bütün İngiliz dernekleri ve Amerikan Kiliseleri Federasyonu, Curzon'un üzerine çullandı. İsmet, hiçbir şekilde Ermeni yurduna izin vermeyecek. Bakalım, neler olacak.

Komünist selamlarımla.

(RGASPİ fond 5, liste 1, dosya 1985, yaprak 97-98.)

2. Fransız hâkim çevrelerinin gazetesi.

Belge 97

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Litvinov'a Lozan'dan gönderdiği mektuptan

"Türkiye, tabii olarak, bunu hazmedemez."

Lozan, 26 aralık 1922

Sayın Yoldaş,

(...) Bugün büyük bir skandal oldu: Azınlıklar Komisyonu, Ermeni heyetini dinliyor, ardından Türk heyeti, buna tepki olarak katılmayacak. İsmet, bu sebeple protesto notası gönderiyor. Ermenistan hükümetinin bu heyetle hiçbir ilgisi yok, zira Ermeni hükümeti, Türkiye'ye Kars Antlaşması'yla bağlı ve Lozan Konferansı'nda hiçbir şekilde yer almayan bir Sovyet hükümeti. Türkiye vatandaşı olan Türkiye Ermenilerinin örgütlerinin uluslararası eşit güçte tanınmış olarak oturumlara alınması, olgusal olarak onların hükümet sıfatıyla kabul edilmesi anlamına geliyor. Türkiye, tabii olarak, bunu hazmedemez. (...)

Komünist selamlarımla.

(RGASPİ fond 5, liste 1, dosya 1985, yaprak 108-110.)

По всем другим вопросам конференция по-прежнему сидит в тупике.
Нет ни одного решенного вопроса. Сегодня большой скандал :комиссия о
меньшинствах выслушивает армянскую делегацию, вследствие чего турец-
кая делегация демонстративно будет отсутствовать. Исмет по этому по-
воду посылает ноту протеста. Армянское правительство к этой делегац
не имеет отношения , ибо армянское правительство есть советское пра-
вительство, связанное с Турцией Карским договором и не принимающее ни
какого участия в Лозаннской конференции. Принимать же на заседании
конференции делегацию подданных Турции в качестве международно приз-
нанной величины, равносильно признанию организации турецких армян
фактическим правительством. Турция этого ,конечно,переварить не мо-
жет.

Belge 98

Sovyet Ermenistanı devlet adamı B. A. Boryan'ın *Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB* adlı eserinden

"Ermenilerin yerini Kürtlerin aldığı açıktır."

Ermenistan, geçmişte olduğu gibi emperyalistlerin bütün Doğu'yu işgalinin bahanesi ve aracı olmuştur; Ermenistan mandası ise, Karadeniz, Hazar, Akdeniz ile doğal kaynakların zengin olduğu bölgelerin önemli noktalarının emperyalistler tarafından kontrol edilmesi ve ele geçirilmesinin biçimsel bir kılıfıdır. Petrol, bakır, demir, magnezyum, taşkömürü vb Amerikan kapitalistlerinin aklını almıştır; "özgür Ermenistan" üzerindeki manda ve Ermeniler ise Amerikan işgalinin ahlaki ve siyasal boyutunun bir kanıtı, bir temeli olarak tasavvur edilmiştir. (...)

Eğer Ermeni meselesi ve Ermeniler, önceden Avrupa'nın "hasta adamı tedavi etmek" amacıyla Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin içişlerine karışmak için "kamuoyu" yaratmanın bir bahanesi ve aracı olduysa, elebaşılarını devşirmek ve Türkiye'de Kürt ayaklanmaları örgütlemek yoluyla Şeyh Said İsyanı'nın yuvası Hakkâri'yi ele geçirmek için bu sefer de Ermenilerin yerini Kürtlerin aldığı açıktır.

(B. A. Boryan, *Armeniya, Mejdunarodnaya Diplomatiya i SSSR*, c. 2, s. 71, 409 vd, Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Moskova-Leningrad, 1929.)

Belge 99

Sovyet Ermenistanı'nın teorisyenlerinden Marents'in 1928 yılında yayımlanan makalesinden

"Suçlular, Batı Avrupa emperyalistleri ve birinci sırada onların sadık iti alçak Taşnaksutyun'dur."

(...) Burada yüz binlerce Ermeninin gurbet ellerde yaşamasında kimin suçlu olduğu üzerinde durmayacağız. Ama her samimi emekçi için çürütülemez bir gerçek vardır ki, o da Türk halkının ve de Ermeni emekçilerinin suçlu olmadığıdır. ("Bu onların acılarıdır, suçu değil" derdi Şaumyan yoldaş.[1]) Suçlular ise Batı Avrupa emperyalistleri ve birinci sırada onların sadık iti alçak Taşnaksutyun'dur. (...)

(Marents, "Litso Armyanskogo Smenohovstva", *Bolşevik Zakavkazya*, No. 3-4, s. 94, 1928.)

1. Stepan Grigoriyeviç Şaumyan, 1 kasım 1878'de Tiflis'te doğdu. Komünist Parti'nin Kafkaslar'daki en önemli liderlerindendi; gazeteci ve edebiyat eleştirmeniydi. 1899 yılında Ermenistan'da ilk Marksist grup olan Calaloglu'yu örgütledi. 1902 yılında kurulan Ermeni Sosyal-Demokratlar Birliği'nin kurucuları arasında yer aldı. 1902 yılı sonunda Almanya'ya iltica etti. 1905 yılında Berlin Üniversitesi Filoloji Fakültesi'ni bitirdi. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDİP) yurtdışı bürosunda çalıştı. Partinin yayınlarının Ermenice ve Gürcüce yayımlanmasıyla uğraştı. Marx, Engels ve Lenin'in eserlerini Ermenice'ye çevirdi. 1905 yılında Tiflis'e döndü. RSDİP Kafkas Birlik Komitesi'nin yöneticiliğini yaptı. Partinin 4. ve 5. kongrelerinde delege olarak bulundu. Bakü'de Bolşevik örgütünü açtı. Birçok Bolşevik yayın organını kurdu ve redaktörlüğünü yaptı. 1911 yılında partinin Rusya Örgütlenme Bürosu üyeliğine seçildi. 1914'te Bolşeviklerin Bakü örgütünü yönetti. 1915 yılında RSDİP'nin Kafkasya bürosunda görev yaptı. 1917'de Şubat Devrimi'nin ardından Bakü Sovyeti'nin başkanı oldu. RSDİP (b)'nin 6. kongresinde Merkez Komitesi üyeliğine seçildi. Ekim Devrimi'nin ardından Kafkas işlerinden sorumlu olağanüstü komiserlik görevine atandı. 1918 nisanında Bakü Komünü sırasında Bakü Halk Komiserleri Kurulu'nun başkanlığı ve dışişleri komiserliği görevini yürüttü. 20 eylül 1918 tarihinde İngiliz işgalciler ve Eserler (Sosyalist Devrimciler) tarafından diğer 25 halk komiseriyle birlikte kurşuna dizilerek öldürüldü. Bilimsel sosyalist teori, felsefe, sanat ve edebiyat üzerine birçok eser verdi. Bkz. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin (1970-1977 baskısı) "S. G. Şaumyan" maddesi.

Belge 100

21 şubat 1985 tarihli Politbüro toplantısı tutanağından[1]

"Lenin döneminde Ermeni kırımı hiç gündeme gelmedi"

21 şubat 1985

Toplantıya M. S. Gorbaçov Yoldaş başkanlık etmiştir.

Katılanlar: H. A. Aliyev, V. İ.Vorotnikov, V. V.Grişin, A. A. Gromıko, G. V. Romanov, M. S. Solomentsev, N. A. Tihonov, P. N. Demiçev, V. İ. Dolgih, V. V. Kuznetsov, B. N. Ponomaryov, V. M. Çebrikov, M. V. Zimyanin, İ. V. Kapitonov, Y. K. Ligaçev ve N. İ. Rıjkov Yoldaşlar

Madde 6: Ermeni soykırımının 70. yılıyla ilgili 'yapılacak işler'[2]

GORBAÇOV[3]: Bu konu Merkez Komite sekterliğinde detaylı şekilde görüşülmüştür. Her halde, sizin de bildiğiniz üzere, soykırımın 50. yılıyla ilgili bizim ülkemizde eylemler yapılmamıştır. Bir zamanlar Leonid İliç Brejnev ve Mihail Andreyeviç Suslov'un da katılımıyla soykırımın 60. yılı konusu tartışılmıştır. O vakit Parti Merkez Komitesi'nde de beğeni görmüş bazı işlerin yapılması öngörülmüştü. Şimdi ise 24 nisan 1985 yılında Sultan Türkiyesi'nin iktidar daireleri tarafından organize edilmiş Ermeni soykırımının 70. yılında Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, ilave işler yapılması önerisini gündeme getirmiştir. Ermenistan parti or-

1. Belge, "çok gizli" damgasını taşımaktadır.

2. Toplantı gündemine konuyu öneren Gorbaçov'dur. Ermenistan Komünist Partisi (EKP) Merkez Komitesi Birinci Sekreteri K. Demirciyan, SBKP Merkez Komitesi'ne bu konu üzerine bir mektup yazar ve konu, SBKP MK'nde Gorbaçov'un başkanlığında tartışılır ve daha sonra Politbüro'nun gündemine alınır. Gorbaçov ve Demirciyan'ın ciddi girişimlerine rağmen Politbüro, 24 nisanın "Soykırım kurbanlarını anma günü" ilan edilmesine onay vermez. Politbüro'nun N. Tihonov, A. Gromıko, V. Grişin gibi tecrübeli üyeleri, bu girişimin karşısında yer almıştır.

3. 1980'de Politbüro asil üyeliğine seçildi. Çernenko'nun 1985'te ölümü üzerine SBKP genel sekreteri oldu. Ekim 1988'de devlet başkanlığı görevini de üstlendi.

ganlarına göre bu öneriler, Sovyet hükümetinin soykırımla ilgili pozisyonunu belirlememesine dair sınıf düşmanlarının suçlamalarını gündemden düşürmek amacı taşımaktadır. Konuyla ilgili burjuva basınında büyük yaygara koparılmaktadır. ABD Temsilciler Meclisi 24 nisanı "İnsana insanca yaklaşmama ve Ermeni soykırımı günü" olarak tanımlayan karar almıştır. Bu yönde Fransa ve diğer ülkelerin iktidar çevreleri aktif biçimde çalışmaktadırlar. Bununla ilgili olarak, Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, 1975 yılında soykırımın anılmasının 60. yılı tecrübesine dayanarak Ermenistan SSC Yüksek Meclis Divanı'nın 24 nisanı "Soykırım kurbanlarını anma günü" olarak anılması için karar alınmasını; aynı zamanda, Ermenistan Komünist Partisi birinci sekreterinin radyo ve televizyonda konuşmasının ön görülmesini ve bu konuşma metninin Ermenistan basınında yayınlanmasını önermektedir.

Açık söyleyeyim; sekreterlik ve biz, Ermenistan Meclisi'nin bu yöndeki bir kararının doğuracağı artı ve eksileri açık biçimde görmek için bu konunun Politbüro'da tartışılmasını uygun bularak gündeme aldık.

DEMİRCİYAN[4]: (...) Artık burada soykırımın 70. yılının CIA ve diğer yıkıcı örgütlerce güçlü biçimde kızıştırılmasından bahsedildi. Tarihin çarpıtılması yönünde geniş kampanya yürütülüyor, konferanslar organize ediliyor (uluslararası düzeyde de), kitap ve dergiler basılıyor, televizyon yayınları yapılıyor. Hatta bazıları, Ermenilerin değil, Rusların tarafına geçen Türklerin ezildiğini onaylıyor. Taşnaklar, kendi Sovyet karşıtı pozisyonlarını güçlendiriyorlar. Çeşitli kanallardan gelen bilgiler, tüm bunların tehlikelere gebe olduğunu ve soykırımın 70. yılında ülkedeki ideolojik durumu ağırlaştırabileceğini gösteriyor. Bu nedenle, "Soykırımı anma günü" de dâhil olmakla gerekli karşı tedbirleri almamız bizden talep edilmektedir. (...)

Bizim önerilerimizin her şeyden önce, yurtdışında geniş çapta yapılan kampanyalarla ilgili olmasının altını bir daha çizmek istiyorum. ABD istihbarat kurumlarının talimatıyla kamuoyunu yolundan saptırmak ve Ermeniler arasında Sovyet aleyhtarlığı yaratmak amacıyla bizim ülkemizi ve cumhuriyetimizi 1915 olaylarına kayıtsız kalmakta suçlamaya çalışıyorlar. Bu fikirler, her şeyden önce, bizde eğitim gören yabancı öğrenciler ve ülkemize yerleştirilmiş Ermeniler kanalıyla Ermenistan'a da sızıyor. (...)

Ermeni soykırımının 70. yılının Sovyet karşıtı amaçlarla kullanılmasına izin verilmemesi için işin en iyi şekilde organize edilmesine bizim önerilerimizin yardımcı olacağını düşünüyoruz.

TİHONOV[5]: Siz nasıl görüyorsunuz; televizyon ve radyo konuşmalarınız Ermeniler ve Türkler arasındaki hüsumetin daha da kızışmasına yardım etmez mi?

4. Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri.

5. Dönemin başbakanı.

DEMİRCİYAN: Bu konuşmada biz genel olarak Sovyet Ermenistanı'nın başarıları ve soykırımın Sultan Türkiyesi'ndeki iktidar güçleri tarafından organize edilmesinden bahsediyoruz.

GRİŞİN[6]: Bu konuyla ilgili olarak biz 70 yıl Ermenistan Cumhuriyeti Yüksek Meclisinin kararı olmadan geçinmişizdir, şimdi ise karar alınması öneriliyor. Bunu yapmak niçin gereklidir?

(...)

GROMIKO[7]: Biz bu konuyu hislerden arındırılmış şekilde tartışmalıyız. Elbette bu, Sultan Türkiyesi ve Rus Çarizminin küstah cinayeti idi. Fakat, malum olduğu üzere, altı sene devletimize başkanlık yapmış Lenin'in döneminde bu tür konular hiç gündeme gelmemiştir.

PONOMARYOV[8]: Fakat o zaman Türkiyede devrim yapılmıştı.

GROMIKO: Bu, bir burjuva devrimiydi. Bu nedenle şöyle bir soru doğuyor: Türkiye'ye bu yakıştırmayı yapmamız bize gerekli midir? Bence, Taşnaklar Sovyet iktidarından Türklerden daha çok nefret ediyorlar. Bu nedenle onlar ve onların teraneleri bizim için kıstas olamaz. Ve tüm bunlar yurtdışında, oradaki Ermenilerin oyları için koşuşturma yarışında yapılıyor. Bu nedenle yurtdışında yapılan her çeşit eylemlere isnat etmek, bana göre, inandırıcı gözükmemektedir.

Aynı zamanda, elbette ki, halkların duygularına çıkış yolu bulmak gerekir. Fakat bunu Ermenistan Parlamentosu'nun kararıyla mı yapmak gerekir? Bildiğiniz üzere, biz, Lenin'in ölüm gününde bile tören yapmıyoruz. Bu nedenle, Ermenistan Parlamentosu'nun karar alması meselesinde ben çok tereddütlüyüm.

Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin raporunda soykırımla ilgili olarak Sovyetler Birliği basınında yazılar yayınlanması öneriliyor. Bana göre bu işin içine bizim "ağır toplarımızı" çekmemek gerekiyor. Ermenistan'da bir şeylerin yapılması lazımdır ve hatta Merkez Komitesi Birinci Sekreteri'nin konuşması da yayınlanabilir, fakat gerisine bizim onay vermemiz imkânsızdır. Çünkü Türkler kendi topraklarında nükleer roketler inşa ederse, bu, daha çok tehlike arz edecektir.

Konuşmamın sonunda şunu söylemek istiyorum: Önerilere bir daha bakılmalı ve onların bizim için ne kadar zaruri olduğunu düşündükten sonra yapılacak olan ek işler asgariye indirilmelidir.

ZİMYANİN[9]: (...) Bu törenlerin devlet değil, sırf sivil toplum düzeyinde yapılması gerekmektedir. Ermenistan Parlamentosu kararının Türkiye'ye karşı düşmanlık belgesi olacağı benim için açıktır. Bu karar, Türk-Rus ilişkilerinin kuşkusuz biçimde gerilmesine neden olacaktır.

6. SBKP Moskova Birinci Sekreteri (1967-1985). 1971 yılından beri Politbüro üyesi.

7. 1973'te Politbüro'ya seçildi. 1957-1985 yılları arasında dışişleri bakanlığı görevinde bulundu.

8. SBKP sekreteri.

9. *Pravda* gazetesi genel yayın yönetmeni.

Biz, bundan hiçbir şey kazanmayacağız. Bu nedenle Demirciyan Yoldaş ve Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi inisiyatifi ele almalı ve sınıfsal pozisyondan hareket etmelidirler. Ve tüm törenler Ermenistan'da sivil düzeyde, Türkiye'ye karşı her hangi saldırılar olmadan yapılmalıdır.

Genel olarak ben, soykırımın 70. yılıyla ilgili işlerin sivil-tarihsel düzeyde yapılması fikrini destekliyorum.

TİHONOV: Şaka yapmıyorum, Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin önerilerini okurken, geriliyorum. Biz, Türkiye ile ilişkilerimizi yeni yeni yoluna koymaya başlıyoruz. Benim bu ülkeye gezim sırasında Türk liderler Sovyetler Birliği'ni dost ülke adlandırarak, kendi topraklarında bize doğru yönelecek roketlerin yerleştirilmesine izin vermeyeceklerini beyan ettiler. Ermenistan Parlamentosu kararının Sovyet-Türk ilişkilerinde gerginliğe yol açacağı ve ister-istemez Moskova'yı bu işin içine çekeceği açıktır. Soruyorum; bu işten kim kazançlı çıkacaktır? Amerikanların karlı çıkacağı bellidir.

Türkiye'ye son gezim zamanı Cumhurbaşkanı ve Başbakan Ermenistan yetkililerinin konuşmalarından örnekler vererek, bu ülkedeki Türk aleyhtarlığından bana 40 dakika sitemde bulundular. Bizim buna yol vermememiz gerekir. Genel olarak ise Türkiye'nin elinde İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının olduğunu ve Montrö Antlaşması'na uygun biçimde onların Boğazlara kilit vurma imkânları bulunduğunu her zaman hatırlamak lazımdır.

Ben, bu konuyla ilgili olarak 1975 yılında "Pravda" gazetesinde yayınlanmış makaleye baktım. Orada soykırımdan hepi topu 5 satırla bahsedilmektedir. Ve bu doğrudur. Çünkü bizim ülkemizde daha büyük facialar yaşanmıştır. Örneğin, Beyaz Rusya'da faşistler her dört kişiden birini katletmişlerdir.

Bizim şu anda Finler, Yunanlar, Türklerle ilişkilerimizi yoluna koymamızın Amerikalıları müthiş derecede sinirlendirdiği açıktır ve onlar soykırımın yıldönümü dolayısıyla bizim komşu ülkelerle ilişkilerimizi bozmak istiyorlar.

Gönül isterdi ki, Ermenistan'da, onun parti örgütlerinde emekçilerin tüm kuşaklarıyla yorulmadan çalışılsın, evrensel terbiye işi daha iyi organize edilsin, tüm olaylar kontrol altında tutulsun. Bu nedenle konu üzerinde daha derinden düşünülmesi ve meselenin daha alt düzeyde, uluslararası ilişkilere dokunulmadan çözümlenmesi daha doğru olacaktır.

GRİŞİN: Ermeni yoldaşların duyguları ve onların soykırım günü yapma girişimlerini biz anlayışla karşılıyoruz, fakat uluslararası durumun bize son derece ihtiyatlı davranmayı dikte ettiğini düşünüyorum. Çünkü Amerikan Temsilciler Meclisi'nin tüm kararları Sovyetler Birliği ve Sovyet Ermenistanı'nın çıkarları doğrultusunda alınmıyor. Bu nedenle

bizim o kararlara isnat etmememiz gerekir. Genelde soykırım günüyle ilgili olarak Ermenistan Parlamentosu'nun karar alması lüzumuna benim ciddi kuşkularım vardır. 70 yıl bizde böyle bir karar olmamıştır ve biz, bu kararı almamalıyız. Belki merkezi basında yazılar yayınlayarak emperyalist güçlerin milliyetçi ihtirasları kızıştırmaya yönelmiş arayışlarını darmadağın edebiliriz. Açık olan tek şey vardır: Sovyet insanını daha sıkı birleştirmek, onları evrensel ruhta terbiye etmek amacıyla Ermeni parti örgütünü tümüyle seferber etmek.

ÇEBRİKOV[10]: (...) Elbette, Türkiye'yle ilişkilerin ağırlaşmasına izin vermeden daha önce yapılanları korumak gerekir. Biz halkın artık alıştığı törenlerden vazgeçemeyiz. (...)

TİHONOV: Lenin'in zamanında böyle bir şey olmadı ki?

(...)

GORBAÇOV: Eğer bizim tereddütlerimiz olmasaydı, sekretarya bu konuyu Merkez Komitesi Politbürosu'nun gündemine dâhil etmezdi. (...) Esas olarak bizim yeni eylemler yapılmasına izin vermememiz gerekecektir.

KUZNETSOV: Doğrudur.

GORBAÇOV: Sadece "Pravda" gazetesinde soykırımı hatırlatan makalenin yayınlanmasına onay verilebilir. Ermenistan'da yapılacak törenlere gelince; biz orada ilkesel, sınıfsal pozisyonumuzdan hareket ederek, olayların ağırlık merkezini geçmişin değil, Sovyet Ermenistanı'ndaki başarıların, Ermenistan'ın, onun komünistlerinin yerine getirmesi gereken vazifelerin üzerinde kurmalıyız.

Özellikle, Komünist Partisi Merkez Komitesi'nde bizim, Erivan'ın gelecekteki gelişmesini tartışma planımız bulunmaktadır. Belki soykırımın yıldönümü öncesinde bu konuyla ilgili karar alınabilir. (...)

POLİTBÜRO ÜYELERİ: Doğrudur.

Karar onaylanıyor.

(ABD Ulusal Güvenlik Arşivi)

10. KGB başkanı.